श्रीआत्मानन्द-ग्रन्थरत्नमाला-द्विचत्वारिंशं रत्नम् (४२)

न्यायविशारदन्यायाचार्यश्री.यशोविजयवाचकपुङ्गवसङ्कलितंपौर्णिमागच्छीयश्रीमद्भावप्रभसूरिकृतलघुवृत्तिसमेतम्

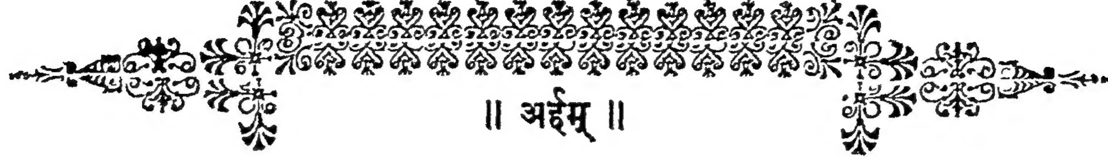
प्रतिमाशतकम् ।

न्यायाम्भोनिधिश्रीमद्विजयानन्दसूरीश्वरपट्टालङ्कारश्रीमद्विजयकमलसूरीशोपदिष्ट-'वालुकड' ग्राम-वास्तव्य-शाह-गोविन्दजी-विठ्ठलदास-इत्यस्य श्राद्धस्य द्रव्यसहाय्येन

प्रकाशयित्री-भावनगरस्था-श्रीजैनआत्मानन्दसभा.

इदं पुस्तकं भावपुरे वल्लभदास-त्रिभुवनदास-गांधी-सेक्रेटरी-श्रीजैनआत्मानन्दसभा भावनगर-इत्यनेन विद्याविजयमुद्रणालयाधिपति गीगाभातृ-तनूज-पुरुषोत्तमदास द्वारा मुद्रयित्वा प्राकाश्यं नीतम् ।

वीरसंवत् २४४१. आत्मसंवत् २०. विक्रमसंवत् १९७१.

॥ अर्हम् ॥

॥ अथ प्रस्तावना ॥

त्रिभुवनान्तर्वर्त्तिसकलसुरासुरनराधीशार्चितश्रीमद्भगवदर्चान्यासवन्धुरस्य प्रतिमाशतकनामधेयस्यास्य ग्रन्थस्य के कर्त्तारः? किमर्थं ग्रन्थोऽयं ग्रथितः ? कदा गुम्फितश्च ? इति जिज्ञासायां जातायां—

ग्रन्थोऽयं जन्मजरामरणरोगशोकादिविपात्तिधूमध्वजैर्दंदह्यमानानां सत्वानां श्रीमदार्हतीयप्रवचनोपनिषत्सुधारसैकपरिषिक्तमानैः, अनेकतर्कप्रमाणनयनिक्षेपादिशास्त्राभ्यासवशात् बुधजनार्पितन्यायविशारद–न्यायाचार्य–विरुदद्वयैः, तपगणगगनाङ्गणदिनमणिप्रगल्भाभिभवसुरगुरुअकबरसुरत्राणप्रतिबोधकसूरिपुरन्दरश्रीहीरविजयाभिधेयसूरीश्वरा अभूवन् , तच्छिष्या यतिकोटीमौलिकोटीरकल्पश्रीकल्याणविजयास्तेषां छात्रा जान्हवीभुवनविमलधियो लाभविजयविबुधास्तदन्तेवासिनः सनया नयविजयप्राज्ञास्तेषां विनीतविनेयैः, श्रीमद्यशोविजयवाचकपुङ्गवैः जिनार्चालुम्पकलुम्पकमतिनागवागुरायां मा पतत्विति धिया भवभयोद्विग्नपरमानन्दसन्दोहाभिलाषुकजन्तूनामुपकृत्यर्थं,

जिनागमोत्तीर्णमतीनां वसनखण्डबद्धास्यानां ढुण्ढकानां समुद्धरणार्थं च वैक्रमीयाष्टादशशताब्द्यां प्रथितः।

कुमतोन्मत्तेभोन्मूलनकण्ठीरवाणां एतेषां वाचकवर्य्याणां न्यायविशारदपदं न्यायाचार्यपदं च कुत्र कैः समर्पितं ? इति सम्यग् विचारे जायमाने —

"पूर्वं न्यायविशारदत्वबिरुदं काश्यां प्रदत्तं बुधैः, न्यायाचार्यपदं तत कृतशतग्रन्थस्य यस्यार्पितम् ।"

एतेन वाराणस्यां मनीषिभिर्बिरुदद्वयं पूज्यानां समर्पितमितिस्वकृततर्कभाषाप्रशस्तिगनेन प्रान्त्यार्द्धश्लोकोल्लेखेनावसीयते ।

ग्रन्थस्यास्योपरि श्रीमन्महोपाध्याययशोविजयवाचंयमपुङ्गवैः स्वोपज्ञबृहद्वृत्तिः प्रणीतास्ति, तदनुसृत्या पौर्णिमागच्छप्रधानैः मातृकाप्रकरण-नयोपदेशावचूर्यादिग्रन्थप्रणेतृभिः श्रीमद्भिर्भावप्रभसूरिभिर्वैक्रमीयत्रिनवत्युत्तरसप्तदशशत [१७९३] वर्षे इयं लघुवृत्तिः सङ्कलितास्ति—

यदाह—

" सूरिभावप्रभेणास्यां, तेनानाभोगतो मया । वृत्तौ पृथक्कृतायां यत्, तच्छोध्यं विबुधैरसत् ॥१॥

त्र्यंकाश्वभूमिते [१७९३] वर्षे, माघशुक्लाष्टमी तिथौ । वारे देवगुरौ जाता, पूर्णेयं वृत्तिरुत्तमा ॥२॥ "

इति प्रस्तुतग्रन्थवृत्तिप्रशस्त्यन्तर्गतेनैतद्वृत्तद्वयेन वृत्तिनिर्माता वृत्तिनिर्माणसमयश्च प्रतीत एव ।

निष्प्रतिमप्रतिभाशालिभिरेभिर्वाचकपूज्यैरन्येऽपि–नयोपदेश–अध्यात्मसार–अध्यात्मोपनिषद्–अध्यात्मिकमतखण्डन–अध्यात्म-

मतपरीक्षा–नयरहस्य–नयप्रदीप–न्यायालोक–जैनतर्कभाषा–ज्ञानबिन्दु–न्यायखण्डखाद्य –मार्गपरिशुद्धि–उपदेशरहस्य–वैराग्यकल्पलता–ज्ञानसाराष्टक–देवधर्मपरीक्षा –धर्मपरीक्षा–यतिलक्षणसमुच्चय–गुरुतत्वनिर्णय–सामाचारी–भाषारहस्य–द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका–अध्यात्मोपदेश–स्याद्वादरहस्य–ज्ञानार्णव–विचारबिन्दु–आत्मख्याति–सिद्धांततर्क–परिष्कार–अनेकान्तमतव्यवस्था—कर्मप्रकृतिवृत्ति—शास्त्रवार्त्तासमुच्चय-वृत्ति–षोडशकवृत्तीत्याद्यनेके कृता ग्रन्थास्सुप्रसिद्धा एव ।

तथा प्राकृतसत्त्वसङ्घातोपकृत्यर्थं गुर्जरगिरायामपि श्रीमद्वीतरागदेवस्तुतिद्वारेण कुमतिमतोन्मूलनतत्परा अनेके ग्रन्था गुम्फितास्सन्ति।

ग्रन्थेऽस्मिन् चतुरुत्तरशतं काव्यानां वर्त्तते । तत्र काव्यानामेकोनसप्तत्या श्रीमदार्हतीयप्रतिकृत्युत्थापनलुप्तशिवपथस्य लुम्पकमतस्य खण्डनं कृतम् ।

नवभिः काव्यैर्धर्मोत्तरसागरीयमतं निराकृतम् ।

काव्यद्वयेन सर्वज्ञार्चास्तुतिः कृता ।

द्वादशभिः काव्यैर्भगवद्द्रव्यपूजानिषेधकं पार्श्वचन्द्रमतं निरस्तम् ।

पञ्चभिः काव्यैर्जिनचैत्यार्चनादिपुण्यकर्मवादिनां मतं निरस्तम् । षड्भिः काव्यैर्जिनार्चास्तुतिः कृता ।

शेषैकेन काव्येन ग्रन्थकारैः स्वप्रशस्तिः प्रतिपादितास्ति ।

ग्रन्थस्यास्य संशोधनकर्मणि चत्वारि पुस्तकानि समासादितानि । तेष्वाद्यं अस्मद्गुरुवर्य्याणां उपाध्यायश्रीमद्वीरविजयपूज्य-

पादानां सत्कं । द्वितीयं च प्रवर्त्तकश्रीमत्कान्तिविजयपूज्यानां सत्कं । तृतीयं पुनः श्रीमद्विजयानन्दसूरीशशिष्यश्रीमदमरविजयमहाशयानां सत्कं । तुर्यं तु प्रज्ञांशश्रीमदानन्दसागरमुनिवर्याणां सत्कं । एतत्पुस्तकचतुष्काधारेण महतायासेन संशोधितेऽप्यस्मिन्निबन्धे अस्मद्दृष्टिदोषादक्षरयोजकदोषाद्वा यत्र क्वचन स्खलनं जातं भवेत्तत्र संशोध्य वाचनीयं प्रकृष्टप्रतिभाप्रधानैः प्रवरपण्डितैरित्याकाङ्क्षति—

ता.—२८—६—१५.
पादलिप्तपुर.

उपाध्यायश्रीमद्वीरविजयपदाब्जभ्रमरायमाणः
पं० दानविजयगणी.

श्रीमद् विजयानन्दसूरीश्वरपादपद्मेभ्यो नमः ।

प्रतिमाशतकम् ।

। सटीकम् ।

श्रीमहिमाप्रभसूरिसद्गुरुभ्यो नमः ।

लक्ष्मीपुण्यगृहेऽणहिल्लपुरके श्रीपत्तने पत्तने, याथार्थ्यं दधतीहरत्नखनितो ढंढेरके पाटके ।
श्रीवीरः कलिकुण्डपार्श्वभगवान् प्रौढिं गतः श्यामलः, पार्श्वो नाथ इति त्रयो जिनवराः कुर्वन्तु वो मङ्गलम् ॥ १ ॥
नित्यं स्नात्रमहैरिहैव भविकैः पुष्पादिभिः पूजितः, सद्भिः साधुगणैर्हृदम्बुजपदे संस्थापितो भावतः ।
श्रीपञ्चासरपार्श्वनाथ इति यः प्रासिद्ध्यमग्र्यं गतः, सोऽयं वो विदधातु वाञ्छिततति चिन्तामणीतोऽधिकः ॥ २ ॥
ध्यात्वा सारस्वतं तेजो महिमाप्रभचित्प्रदम् । पूर्णिमीयगणाधीशश्रीभावप्रभसूरिभिः ॥ ३ ॥
प्रतिमाशतकवृत्तेर्वृत्तिरीपत्पृथक्कृता । सूत्रमात्रार्थदा शिष्यज्योतीरत्नस्य हेतवे ॥ ४ ॥ युग्मम् ॥

लुम्पाकैः प्रतिमा प्रपूजनविधौ दुष्टैर्निषिद्धा स्फुटं, सा गच्छान्तरनिश्रिता परिहृता तद्वत्तदंशाश्रितैः ।
प्रोक्ताच्याऽपि च मिश्रपक्षमिलिता सा पाशदोषाकरैः, कैश्चित्पुण्यफलाय पण्डितवरैः सा पूजिता निर्जरा ॥ ५ ॥

क्षेपककाव्यमिदं द्वाररूपं ज्ञेयं । अथ कृतशतग्रन्थेन महोपाध्यायश्रीयशोविजयेन ग्रन्थोऽयं प्रतिमाशतकनामा कृतः तत्रेदं प्रतिमाविषयाशङ्कानिराकरणस्य चिकीर्षितत्वात्प्रतिमास्तुतिरूपमिष्टबीजप्रणिधानपुरस्सरमाद्यं पद्यमाह—

ऐन्द्रश्रेणिनता प्रतापभवनं भव्याङ्गिनेत्रामृतं, सिद्धान्तोपनिषद्विचारचतुरैः प्रीत्या प्रमाणीकृता ।
मूर्त्तिः स्फूर्त्तिमती सदा विजयते जैनेश्वरी विस्फुरन्मोहोन्मादघनप्रमादमदिरामत्तैरनालोकिता ॥१॥

व्याख्या—जैनेश्वरी मूर्त्तिः सदा विजयत इत्यन्वयः । जिनेश्वराणामियं जैनेश्वरी मूर्त्तिः प्रतिमा सदा व्यक्त्या (क्त्या) प्रवाहतश्च निरन्तरं विजयते सर्वोत्कर्षेण वर्त्तते, अत्र जयतेरर्थ उत्कर्षः "पराभवे तथोत्कर्षे जयत्यन्ते त्वकर्मकः" इत्याख्यातचन्द्रिकावचनात् । सर्वावधिकत्वं च वेरुपसर्गस्येति बोध्यं । मूर्त्तिः कीदृशी ? ऐन्द्रश्रेणिनता इन्द्राणामियमैन्द्री सा चासौ श्रेणिश्चेति कर्मधारयः, तया नता नमिकर्मीकृता । एतेनैतदपलापकारिणामैन्द्रः शापो ध्रुव इति व्यज्यते । पुनः कीदृशी प्रतापभवनं प्रतापस्य कोशदण्डजस्य तेजसो भवनं गृहं । उक्ततेज स्थाप्यगतं स्थापनायामुपचर्य व्याख्येयं । तेनैतदपलापकारिणो भगवत्प्रतापदहनेनैवापहता भविष्यन्ति इति व्यज्यते । पुनः कीदृशी ? भव्याङ्गिनेत्रा-

मृतं भव्याङ्गिनामासन्नसिद्धिकप्राणिनां नेत्रयोरमृतं पीयूषं सकलनेत्ररोगापनयनात् परमानन्दजननाच्च । एतेनैतद्दर्शनाद्येषां नयनयोर्नानन्दस्तेऽभव्या दूरभव्या वेत्यभिव्यज्यते । पुनः कीदृशी ? प्रमाणीकृता प्रमाणत्वेनाभ्युपगता । कैः ? सिद्धान्तोपनिषद्विचारचतुरैः सिद्धान्तानामुपनिषद्रहस्यं तद्विचारे ये चतुरास्तैः । कया ? प्रीत्या स्वरसेन नतु बलाभियोगादिना । एतेन सिद्धान्तप्रतिमाप्रामाण्याभ्युपगमयोर्नान्तरीयकत्वात् स्वरसतः प्रतिमाप्रामाण्याभ्युपगन्ता नर एव शिष्टो मान्य इत्यावेदितं भवति, तदनभ्युपगन्ता च सिद्धान्तानाभिज्ञ इति । पुनः कीदृशी ? स्फूर्त्तिमती स्फूर्त्तिः प्रतिक्षणवर्द्धमानकान्तिः सन्निहितप्रातिहार्यत्वं वा तद्वती । एतेन तदाराधकानामेव बुद्धिस्फूर्त्तिर्भवति नान्यस्येति सूच्यते । पुनः कीदृशी ? अनालोकिता सादरमवीक्षितेत्यर्थः, अर्थान्तरसंक्रमितवाच्यत्वात् । कैः ? विस्फुरन्मोहोन्मादघनप्रमादमदिरामत्तैः विस्फुरन् विविधं परिणमन् यो मोहोन्मादो घनप्रमादश्च तावेव ये मदिरे ताभ्यां ये मत्तास्तैः । नच प्रमादस्य मोहेनैव गतार्थत्वादाधिक्यं, अनाभोगमतिभ्रंशादिरूपस्य तस्य ग्रहणादिति ॥ १ ॥

इत्येवमाद्यपद्ये प्रतिमाया निखिलप्रेक्षावदादरणीयत्वमुक्तं । अथ तदनादरकारिणो नामादिनिक्षेपत्रयस्य भावनिक्षेपतुल्यताव्यवस्थापनाद्वारेणाक्षिपन्नाह—

नामादित्रयमेव भावभगवत्ताद्रूप्यधीकारणं, शास्त्रात्स्वानुभवाच्च शुद्धहृदयैरिष्टं च दृष्टं मुहुः ।

---

१ वाच्यं जिनबिंबादिस्तस्याऽर्थांतरो वृक्षादिस्तस्मिन् ।

तेनार्हत्प्रतिमामनादृतवतां भावं पुरस्कुर्वतामन्धानामिव दर्पणे निजमुखालोकार्थिना का मतिः॥२॥

व्याख्या—शुद्धहृदयैर्गीतार्थैः। नामादित्रयमेव नामादिपदस्य नामादिनिक्षेपपरत्वात् कृदभिहितन्यायान्निक्षिप्यमाणं नामादित्रयमेवेत्यर्थः। भावभगवतो निक्षिप्यमाणभावार्हतस्तादूप्यधियोऽभेदबुद्धेः कारणं। शास्त्रादागमप्रमाणात्। स्वानुभवात् स्वगतप्रातिभप्रमाणाच्च। मुहुर्वारंवारमिष्टं च दृष्टं चेत्यन्वयः। शास्त्रादिष्टमनुभवाच्च दृष्टं। तेन तत्त्वप्रतिपत्त्युपायसामग्र्यमावेदितं। तदाह योगाचार्यवचनानुवादी हरिभद्रसूरिः—"आगमेनानुमानेन ध्यानाभ्यासरसेन च। त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां लभते तत्त्वमुत्तमम् ॥ १ ॥" इति। तेन भावनिक्षेपाध्यात्मोपनायकत्वेन नामादिनिक्षेपत्रयस्य। अर्हत्प्रतिमां स्थापनानिक्षेपस्वरूपत्वेनानादृतवतां भावं भावनिक्षेपं पुरस्कुर्वतां वाङ्मात्रेण प्रमाणयतां। दर्पणे निजमुखालोकार्थिनामन्धानामिव का मतिर्न काचिदित्यर्थः। निक्षेपत्रयानादरे भावोल्लासस्यैव कर्तुमशक्यत्वाच्छास्त्र इव नामादित्रये हृदयस्थिते सति भगवान् पुर इव स्फुरति, हृदयमिवानुप्रविशति, मधुरालापमिवानुवदति, सर्वाङ्गीणमिवानुभवति, तेन च सर्वकल्याणसिद्धिः, तत्कथं निक्षेपत्रयादरं विना भावनिक्षेपादरो भावोल्लासस्य तदधीनत्वात्। न च नैसर्गिकएव भावोल्लास इत्येकान्तोऽस्ति जैनमते, तथा सति सर्वव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गादिति स्मर्त्तव्यम्। अत्र निरुक्तविशेषणविशिष्टेषु लुम्पकेषु निरुक्तविशेषणविशिष्टान्धरूपोत्प्रेक्षाकल्पितोपमानमादायोपमा वेति यथौचित्येन योजनीयं तत्तदलङ्कारग्रन्थनिपुणैः। एतेन स्वगताध्यात्मोपनायकता गुणेन वन्द्यत्वमपि चतुष्टयं विशिष्टं इत्युक्तं भवति शिरश्चरणसंयोगरूपं हि वन्दनं, भावभगवतोऽपि शरीर एव

संभवति, ननु भावभगवत्स्वरूपे आकाश इव तदसंभवी (वि)। भावसम्बन्धाच्छरीरसम्बद्धं वन्दनं भावस्यैवायातीति। तत एव नामादिसम्बद्धमपि भावस्य किं न प्राप्नोतीति परिभावय। कश्चिदाह जडमतिव्युद्ग्राहितः—किमेताभिर्युक्तिभिः, महानिशीथ एव भावाचार्यस्य तीर्थकृत्तुल्यत्वमुक्तं, निक्षेपत्रयस्य चाकिञ्चित्करत्व-मिति। तत्र पञ्चमाध्ययने "चउव्विहा आयरिया पन्नत्ता तंजहा नामायरिया २ भावायरिया, जे भावायरिया ते तित्थयरसमा चेव दट्ठव्वा"। अत्र वयं ब्रूमः—परमशुद्धभावग्राहकनिश्चयनयस्यैवायं विषयः, यन्मते एकस्यापि गुणस्य त्यागे मिथ्यादृष्टित्वमिष्यते, तदाहुः—"जो जह वायं न कुणइ मिच्छादिट्ठी तओ हु कोन्नो त्ति" तन्मते निक्षेपान्तरानादरेऽपि नैगमादिनयच्छन्देन नामादिनिक्षेपानां प्रामाण्याभ्युपगमात्क इव व्यामोहो भवतः, सर्वनयसंमतस्यैव शास्त्रार्थत्वात्। अन्यथा सम्यक्त्वचारित्रैक्यग्राहिणा निश्चयनयेनाप्रमत्तसंयत एव सम्यक्त्वस्वाम्युक्तो न प्रमत्तान्त इति श्रेणिकादिनां बहूनां प्रसिद्धं सम्यक्त्वं न स्वीकरणीयं स्याद्देवानांप्रियेण। उक्तार्थप्रतिपादकं चेदं सूत्रमाचाराङ्गे पञ्चमाध्ययने तृतीयोद्देशके आलापकः। सूत्रतः—"जं सम्मं ति पासहा तं मोण ति पासहा, जं मोणं ति पासहा तं सम्मं ति पासहा" इत्यादि। अस्यार्थः—जं सम्मं ति यत्सम्यक्त्वं कारकसम्यक्त्वं तन्मौनं मुनिभावं यच्च मौनं तत्सम्यक्त्वं कारकसम्यक्त्वं पासह पश्यत इत्यादि ज्ञेयं। भावाचार्यनामस्थापना भावतः प्रशस्तं नातिक्रामति। अङ्गारमर्दकादेर्द्रव्यं तु तन्नामस्थापनावदप्रशस्तमेवेति प्रागुक्तमहानिशीथसूत्रे नियोजयनीयत्वार्थः, तद्वदागमः गुरुतत्त्वनिश्चये आलापकः—"तत्थ णिओगो एसो जं दव्वं होइ सुद्धभावस्स। तण्णामा गिइ-

तुच्छं तं सुहमियरं तु विवरीयं ॥ १ ॥ जह गोयमाइआणं णामाइं तिण्णि हुंति पावहरा । अंगारमद्दस्स य णामाइं तिण्णि पावयरा ॥ २ ॥ " इति प्रशस्तभावसंवन्धिनां सर्वेषां निक्षेपाणां प्रशस्तत्वमेवेति निर्व्यूढं । किंच नामनिक्षेपस्याराध्यत्वं तावत् आलापकः—"चउवीसत्थेणं भंते जीवे किं जणइ ? चउवीसत्थएणं दंसणविसोहिं जणइ त्ति " । व्याख्या उत्तराध्ययनसत्के सम्यक्त्वपराक्रमाध्ययने ज्ञेया दर्शनाराधनस्योक्तत्वात् । "महाफलं खलु तहारूवाणं भगवंताणं णामगोत्तस्स विसवणयाए" इत्यादिना भगवत्यादौ महापुरुषनामश्रवणस्य महाफलोक्तेश्च । नामस्थापना निक्षेपस्याराध्यता च आलापकौ—"थयथुइमंगलेण भंते जीवे किं जणइ ? थयथुइ मंगलेणं नाणदंसणचरित्तवोहिलाभं जणइ । नाणदंसणचरित्तबोहिलाभसंपत्तेणं भंते जीवे अंतकिरिअं कप्पविमाणोववत्तिअं आराहणं आराहे " इतिवचनेनैव सिद्धा व्याख्या । अत्र स्तवः स्तवनं स्तुतिः स्तुतित्रयं प्रसिद्धं । तत्र द्वितीया स्तुतिः स्थापनार्हतः पुरतः क्रियते चैत्यवन्दनावसरतयेति । अथ द्रव्यनिक्षेपाराध्यता च सूत्रयुक्त्या (क्त्या) स्फुटैव प्रतीयते, तथाहि—श्रीआदिनाथवारके साधूनामावश्यकक्रियां कुर्वतां चतुर्विंशतिस्तवाराधने त्रयोविंशतिर्द्रव्यजिना एवाराध्यतामास्कन्दयेयुरिति । नच ऋषभाजितादिकाले एकस्तवद्विस्तवादिप्रक्रियाऽपि कर्तु शक्या, शाश्वताध्ययनपाठस्य लेशेनापि परावृत्त्या कृतान्तकोपस्य वज्रलेपत्वात् । अर्थोपयोगरहितस्योत्कीर्त्तनस्य राजविष्टिसमत्वेन योगिकुलजन्मवाधकत्वात् । अत एव द्रव्यावश्यकस्य निषेधः सूत्रेऽनुपयोगश्च द्रव्यं इति सर्वत्रोद्घोषितमनुयोगद्वारादौ । अर्थोपयोगे तु स्वीकारार्थतयैव सिद्धा द्रव्यजिनाराध्यतेति । एतेन द्रव्यजिनस्याराध्यत्वे करतलपरिकलितजलचु

लुकवर्त्तिजीवानामप्याराध्यत्वापत्तिः, तेषामपि कदाचिज्जिनपदवीप्राप्तिसंभवादिति शासनविडम्बकस्य लुम्पकस्योपहासो निरस्तः, द्रव्यजिनत्वनियामकपर्यायस्य तत्रापरिज्ञानात्। मरीचिस्तु नाभिनन्दनगिरा ज्ञातत्वाद्भरतेन वन्दित इति प्रसिद्धं, अनल्पकालेऽपि प्रस्थकादिदृष्टान्तेन दूरेऽपि नैगमनयाभिप्रायेणाश्रयणात्। योग्यता-विशेषे च ज्ञानिवचनादिनाऽवगते दोषमुपेक्ष्यापि तेषां तेषां वन्दनवैयावृत्त्यादिव्यवहारः संगच्छते। अत एवातिमुक्तकर्षेर्वीरवचनात् भाविभद्रतामवगम्य स्थविरैर्व्रतस्खलितमुपेक्ष्य वैयावृत्त्यं निर्ममे। किंच "नमो सुअस्स" इत्यादिनापि द्रव्यनिक्षेपस्याराध्यत्वं सुप्रतीतं। अक्षरादिश्रुतभेदेषु संज्ञाव्यञ्जनाक्षरादीनां भावश्रुतकारणत्वेन द्रव्यश्रुतत्वात्। पत्रकपुस्तकलिखितस्य च "दव्वसुअं जं पत्तयपोत्थयलिहिअं" इत्यागमेन द्रव्यश्रुतत्वप्रसिद्धेः। किं च जिनवाग्योगः श्रुतं द्रव्यं श्रोतृषु भावश्रुतकारणत्वादिति। भावनिक्षेपे तु न विप्रतिपत्तिरिति चतुर्णामपि सिद्धमाराध्यत्वम् ॥ २ ॥

एवं व्यवस्थिते ब्राह्मी लिपिरिव प्रतिमा सूत्रन्यायेन वन्द्येति तदपह्नवकारिणां मूढतामाविष्करोति—

लुप्तं मोहविषेण किं किमु हतं मिथ्यात्वदम्भोलिना, मग्नं किं कुनयावटे किमु मनो लीनं तु दोषाकरे।
प्रज्ञप्तौ प्रथमं नतां लिपिमपि ब्राह्मीमनालोकयन्, वन्द्याऽर्हत्प्रतिमा न साधुभिरिति ब्रूते यदुन्मादवान् ॥३

व्याख्या—प्रज्ञप्तौ प्रथममादावेव नतां सुधर्मस्वामिना ब्राह्मीं लिपिमप्यनालोकयन् धारणाबुद्ध्याऽपरिकलयन् अर्हत्प्रतिमा साधुभिर्न वन्द्येति यदुन्मादवान् मोहवशो ब्रूते, तत् किं तस्य मनो मोहविषेण लुप्तं व्याकुलितं? किमु मिथ्या-

त्वदम्भोलिना मिथ्यात्ववज्रेणाहतं चूर्णितं ? अथवा किं कुनयावटे दुर्नयकूपे मग्नं ? यद्वा तु इति उत्प्रेक्षायां दोषसमूहाभिन्ने दोषाकरे लीनं ? छायाश्लेषेण मनश्चन्द्रं विशतीति श्रुतेर्मतमित्यर्थः । अत्र "लिम्पतीव तमोऽङ्गानि" इत्यादौ लेपनादिना व्यापनादेरिव विपकर्तृकलुप्ततादिना लुम्पकमनोमूढताया अध्यवसानात्स्वरूपोत्प्रेक्षा किमादिद्योतकसंभावनं, अथोत्प्रेक्षा प्रकृतस्य समा न यदिति काव्यप्रकाशकारः । असद्धर्मसंभावने वादिद्योत्योत्प्रेक्षेति हेमचन्द्राचार्याः । "णमो बंभीए लिवीए" इति प्रथमं प्रशस्तौ पदं ज्ञेयमिति ॥ ३ ॥

अथ नामप्रतिबन्द्यां स्थापनां स्थापयति—

किं नामस्मरणेन न प्रतिमया किंवा भिदा कानयोः, सम्बन्धः प्रतियोगिना न सदृशो भावेन किंवाद्वयोः ।
तद्वन्द्यं द्वयमेव वा जडमते त्याज्यं द्वयं वा त्वया, स्यात्तर्कादत एव लुम्पकमुखे दत्तो मषीकूर्चकः ॥४॥

व्याख्या—किं नामस्मरणेन चतुर्विंशतिस्तवादिगतनामानुचिन्तनेन ? नाम्नः पुद्गलात्मकत्वेनात्माऽनुपकारित्वात् । नाम्नः स्मरणेन नामिस्मरणे तद्गुणसमापत्त्या फलमिति चेदत्राह—प्रतिमया किं वा न स्यात् ? अमुद्रगुणसमुद्रलोकोत्तरमुद्रालङ्कृतभगवत्प्रतिमादर्शनादपि सकलातिशायिभगवद्गुणध्यानस्य सुतरां संभवात् । तदुक्तं—"प्रशमरसनिमग्नं दृष्टियुग्मं प्रसन्नं" । नाम्नो नामिना सह वाच्यवाचकभावसम्बन्धोऽस्ति यथा न तथा स्थापनाया इत्यस्ति विशेष इति चेदत्राह—प्रतियोगिना इतरनिक्षेपनिरूपकेण भावनिक्षेपेण सह द्वयोर्नामस्थापनयोः सम्बन्धः किं सदृशो न सदृशवचनमिथः किञ्चिद्वैष-

स्यमित्यर्थः । एकत्र वाच्यवाचकभावस्यान्यत्र स्थाप्यस्थापकभावस्याविशेषात् । अनया प्रतिबन्ध्या दुर्वादिनमाक्षिपति–तत्तस्मात्कारणात् हे जडमते ! त्वया द्वयमेव नामस्थापनालक्षणमविशेषेण वन्द्यं, द्वयोरपि भगवदध्यात्मोपनायकत्वाविशेषात् । अन्तरङ्गभक्त्यासत्त्यभावादुपेक्ष्यत्वे तु द्वयमेव त्वया त्याज्यं स्यात् । तच्चानिष्टं, नाम्नः परेणाप्यङ्गीकरणात् । अत एव तर्कात् लुम्पकमुखे मषीकूर्चको दत्तः स्यात्, मालिन्यापादनादिति भावः। अत्र मषीकूर्चकत्वेन मौनदानविवक्षायां "कमलमनम्भसि"

इत्यादाविव रूपकगर्भा यथाश्रुतविवक्षायां त्वसम्बन्धे सम्बन्धरूपाऽतिशयोक्तिः । भावनिक्षेपो यद्यवन्द्यस्थापनानिक्षेपप्रतियोगी स्यादवन्द्यनामनिक्षेपप्रतियोगी स्यादित्येवं वा तर्कस्य व्यधिकरणत्वं निरसनीयम् ॥ ४ ॥

प्रतिमादीनेव भङ्ग्याक्षिपंस्तदाराधकानभिष्टौति ।

स्वान्तं ध्वान्तमयं मुखं विषमयं दृग्धूमधारामयी, तेषां यैर्न नता स्तुता न भगवन्मूर्तिर्न वा प्रेक्षिता।
देवैश्चारणपुङ्गवैः सहृदयैरानन्दितैर्वन्दितां, ये त्वेनां समुपासते कृतधियस्तेषां पवित्रं जनुः ॥ ५ ॥

व्याख्या–यैर्भगवन्मूर्तिर्न नता तेषां स्वान्तं हृदयं ध्वान्तमयमन्धकारप्रचुरं, हृदये नमनप्रयोजकलोकाभावादेव तदनमनोपपत्तेः । यैर्भगवन्मूर्त्तिर्न स्तुता तेषां मुखं विषमयं, स्तुतिरूपपीयूषाभावस्य तत्र विषसत्त्वे एवोपपत्तेः । यैर्भगवन्मूर्त्तिर्वाऽथवा न प्रेक्षिता तेषां दृग् धूमधारामयी जगदृगासेचनकतत्प्रेक्षणाभावस्य धूमधारावृतनेत्रत एवोपपत्तेः । ध्वान्तत्वादिना दोषविशेषा एवाध्यवसीयन्ते इत्यतिशयोक्तिः सा चोक्तदिशा काव्यलिङ्गानुप्राणिताऽवसेया । ये तु कृतधियः पण्डिता एनां भगवन्मूर्त्तिं समुपासते, तेषां जनुर्जन्म पवित्रं नित्यं मिथ्यात्वमलपरित्यागात् । कीदृशीं ? देवैः सुरासुरव्यन्तरज्यो-

तिष्कैः चारणपुङ्गवैश्चारणप्रधानैर्जङ्घाचारणविद्याचारणैः सहृदयैर्ज्ञाततत्त्वैरानन्दितैर्जातानन्दैर्वन्दितां । हेतुगर्भं चेदं विशेषणं, देवादिवन्दितत्वेन शिष्टाचारात्तत्समुपासनं जन्मपावित्र्यायेति भावः । देवैर्यथा वन्दिता तथाऽनन्तरं स्फुटीकरिष्यामः, चारणाधिकारप्रतिबद्धश्चायं विंशतितमशते नवमोद्देशके-"कइविहाणं भंते चारणा पन्नत्ता" इत्यादि ज्ञेयम् ॥ ५ ॥

उक्तमेव स्वीकारणं तत्र कुमतिकल्पिताशङ्कां निरस्यन्नाह—

प्रज्ञप्तौ प्रतिमानतिर्न विदिता किं चारणैर्निर्मिता, तेषां लब्ध्युपजीवनाद्विकटनाभावात्त्वनाराधना ।
सा कृत्याकरणादकृत्यकरणाद्भग्नव्रतत्वं भवेदित्येता विलसन्ति सन्नयसुधासारा बुधानां गिरः ॥६॥

व्याख्या—प्रज्ञप्तौ भगवतीसूत्रे किं चारणैर्जङ्घाचारणविद्याचारणश्रमणैर्निर्मिता प्रतिमानतिर्न विदिता न प्रसिद्धा ? अपि तु प्रसिद्धैव सुधर्मस्वामिना कण्ठीरवेणोक्तस्य तत्र तरणिप्रकाशतुल्यस्य कुमतिकौशिकवाग्मात्रेणापह्नोतुमशक्यत्वात् । ननु यदुक्तं तद्व्यक्तमेव, परं चैत्यवन्दननिमित्तालोचनाऽभावेऽनाराधकत्वमुक्तमिति तेषां चैत्यनतिं स्वारसिकीं नाभ्युपगच्छाम इत्याशङ्कायामाह—तेषामिति, तेषां जङ्घाचारणविद्याचारणानां लब्ध्युपजीवनात् तस्य प्रमादरूपत्वात् । तु पुनर्विकटनाभावादालोचनाभावात् "आलोयणा वियडणा" इतिनिर्युक्तिवचनाद्विकटनाशब्दस्यालोचनार्थः । अनाराधनात् न त्वन्यतो निमित्तात् तदाह—साऽनाराधना कृत्यस्य प्रमादालोचनस्याकरणात् , अकृत्यकरणं चैत्यवन्दने मिथ्यात्वकरणं, ततस्तत्पुरस्कृत्याऽनाराधनायां तूच्यमानायां भग्नव्रतत्वं भवेत् मिथ्यात्वसहचारिणामनन्तानुबन्धिनामुदयेन चारित्रस्य मूलत एवोच्छेदात्

"मूलच्छेज्जं पुण होइ बारसन्हं कसायाणं" इतिवचनात् । तच्च नालोचनामात्रेऽपि शोधयितुं शक्यमित्ययं भारो मिथ्याकल्पकस्य शिरस्यास्तामित्येताः सन्नयः समीचीननयः स एव मिथ्याकल्पनाविषविकारनिरासकृत्वात् सुधा पीयूषं तेन साराः । बुधानां सिद्धान्तपारदृश्वानां गिरो वाचः ॥ ६ ॥

ननु चारणानां यावान् गतेर्गोचर उक्तस्तावद्देशगमनपरीक्षायामेव मुख्य उद्देशस्तस्यां क्रियमाणायां तत्तच्चैत्यानामपूर्वाणां दर्शनाद्विस्मयोद्बोधेन तन्नतिर्न तु स्वरसत इति तदाचरणं न शिष्टाचार इति सर्वेषां साधूनां न तद्वन्द्यता तद्दृष्टान्तेनेति कुमतिमतमाशङ्क्य निषेधति—

तेषां न प्रतिमानतिः स्वरसतो लीलानुषङ्गात्तु सा, लब्ध्याप्तादिति कालकूटकवलोद्गारा गिरः पाप्मनाम् ।
हन्तैवं न कथं नगादिषु नतिर्व्यक्ता कथं चेह सा, चैत्यानामिति तर्ककर्कशगिरा स्यात्तन्मुखं मुद्रितम् ॥७॥

व्याख्या—तेषां जङ्घाचारणविद्याचारणानां प्रतिमानतिः स्वरसतो न वर्त्तते स्वरसः श्रद्धाभक्तिसंलुलितः परिणामस्तस्मादिति । तु पुनः । लब्ध्याप्ताल्लब्धिप्राप्तात् लीलानुषङ्गात् लब्धिप्राप्तलीलादिदृक्षया प्रवृत्तानां तत्रावर्जनीयसंनिधिकदर्शनतयेत्यर्थः । सा नतिर्वर्त्तते, न चास्त्वारसिकतन्नत्यापि क्षतिः स्वरसिकाकृत्यकरणस्यैव दोषत्वादित्येताः पाप्मनां लुम्पाकदुर्गतानां गिरो वर्त्तन्ते । किं विशिष्टाः ? कालकूटकवलोद्गारा उद्गीर्यमाणकालकूटकवला इत्यर्थः । भक्षितामिथ्यात्वकालकूटानामीदृशानामेवोद्गाराणां संभवात् । अत्रोत्तरं—हन्तेति निर्देशे, एवं लीलाप्राप्तस्य विस्मयेन साधूनां वन्दनसंभवे

कथं नगादिषु मानुषोत्तरनन्दीश्वररुचकमेरुतदारामादिविषये न चारणानां नतिर्जाता। तत्रापि अपूर्वदर्शनजनितविस्मयेन तत्संभवात् कथं चेह भरतविदेहादौ ततः प्रतिनिवृत्तानां साधूनां चैत्यानां प्रतिमानां सा नतिर्जाता? इत्येवंभूता या तर्ककर्कशा गीस्तया तन्मुखं पाप्मवदनं मुद्रितं स्यात्, अनया गिरा ते प्रतिवक्तुं न शक्नुयुरित्यर्थः। कर्कशपदं तत्तर्कस्य निविडमुद्राहेतुत्वमभिव्यनक्ति। अत्र यथा गोचरचर्योद्देशेनापि निर्गतेन साधुनाऽन्तरोपनताः साधवः स्वरसत एव वन्दनीयास्तथा गतिगोचरदर्शनायापि गतैश्चारणैर्नन्दीश्वरादिप्रतिमानतिः स्वरसत एवानभ्रोपनीतपीयूषवृष्टिवत् परमप्रमोदहेतुत्वादित्युक्तं भवति ॥ ७ ॥

अथोक्तालापके "तहिं चेइआई वंदइ" इत्यस्यायमर्थो यथा भगवद्भिरुक्तं तथैव नन्दीश्वरादिदृष्टमिति अहो तथ्यमिदं भगवज्ज्ञानमित्यनुमोदत इत्यर्थः चैत्यपदस्य ज्ञानार्थत्वादिति मुग्धपर्षदि मूर्धानमाधूय व्याचक्षाणमुपहसन्नाह—

ज्ञानं चैत्यपदार्थमाह न पुनर्मूर्त्तिं प्रभोर्यो द्विषन्, वन्द्यं तत्तदपूर्ववस्तुकलनाद्दृष्टार्थसंचार्यपि।
धातुप्रत्ययरूढिवाक्यवचनव्याख्यामजानन्नसौ, प्रज्ञावस्तु जडः श्रियं न लभते काको मरालेष्विव ॥८॥

व्याख्या—यो द्विषन् जिनशासने द्वेषं कुर्वन् प्रकृते चैत्यपदार्थं ज्ञानमाह, न पुनः प्रभोर्मूर्त्तिमाह। किं भूतं ज्ञानं? तस्य तस्यापूर्वस्य वस्तुनः कलनात् परिच्छेदात्। वन्द्यमनुमोद्यमिति योगः। किं भूतमपि? दृष्टार्थसंचार्यपि इह लोके चैत्यवन्दनं संचरिष्णुभविष्णुशब्दार्थमपि अपूर्वदर्शनेन विस्मयोत्पादकत्वाद्भगवज्ज्ञानस्य वन्द्यत्वे "इह चेइआई वंदइ" इत्य-

स्यानुपपत्तिः इहापूर्वदर्शनादित्यपिरापातोनौचित्यं दर्शयति—स जडः प्रज्ञावत्सु प्रेक्षावतां मध्ये श्रियं सदुत्तरस्फूर्त्तिसमृद्धिं न लभते । केषु क इव ? मरालेषु राजहंसेषु काक इवेत्युपमा । किं कुवन् ? अजानन् । कां ? धात्वादिव्याख्यां । तथाहि—चैत्यानीत्यत्र "चिती संज्ञाने" इति धातुः कर्मणि ण्यप्रत्ययः, तथा चार्हत्प्रतिमा एवार्थः । चिती संज्ञाने संज्ञानमुत्पद्यते काष्ठकर्मादिषु प्रतिकृतिं दृष्ट्वा "जहा एसा अरिहंतपडिमत्ति" चूर्णिस्वरसादिति प्रकृतेर्ज्ञानमर्थं वदन् प्रकृतिप्रत्ययानभिज्ञ एव । तथा रूढेरप्यनभिज्ञ एव चैत्यशब्दस्य जिनगृहादावेव रूढत्वात् "चैत्ये जिनौकस्तद्बिम्बं चैत्यो जिनसभातरुः" इति कोशात् । एतेन विपरीतव्युत्पत्त्या नामभेदप्रत्यययोगार्थोऽपि निरस्तः, योगाद्रूढेर्बलवत्त्वात्, अन्यथा पङ्कजपदाच्छैवालादिबोधप्रसङ्गात् । वाक्यस्यापि वाक्यं साकांक्षापदसमुदाय "इहं चेइआइं वंदइ" इत्यस्यात्रस्थानि चैत्यानि वन्दत इति हि वाक्यार्थः । स च चैत्यपदस्य ज्ञानार्थत्वे न घटते, भगवज्ज्ञानं नन्दीश्वरादिष्टाचित्वाभावात्, जगद्वृत्तित्वस्यान्यसाधारण्येनाविस्मापकत्वात् । वचनस्यापि चैत्यशब्दस्य ज्ञानस्यैकत्वात् ज्ञानार्थे चैत्यशब्दस्यादिष्टबहुवचनस्य कुत्राप्यननुशासनात् । तथा परिभाषणस्याभावात्, अन्यथा केवलनाणं इत्यस्य स्थले चेइआइं इति प्रयोगापत्तेः । उक्तश्चारणवन्द्यताऽधिकारः ॥८॥

अथ देववन्द्यतामधिकृत्य देवानां शरणीयकरणीयतया भगवन्मूर्त्तिमभिष्टौति—

अर्हच्चैत्यमुनीन्द्रनिश्रिततया शक्रासनक्ष्मावधि, प्रज्ञप्तौ भगवाञ्जगाद चमरस्योत्पातशक्तिं ध्रुवम् ।
जैनीं मूर्त्तिमतो न योऽत्र जिनवज्जानाति जानाति कस्तं मर्त्यं बत शृङ्गपुच्छरहितं स्पष्टं पशुं पण्डितः ॥९॥

व्याख्या—अर्हन्तस्तीर्थंकराश्चैत्यानि तत्प्रतिमा मुनीन्दवः परमसौम्यभाजः साधुचन्द्राः, तन्निश्रिततया तन्निश्राकरणेन हेतुना भगवान् ज्ञातनन्दनः चमरस्यासुरकुमारराजस्य शक्रस्य चासनक्ष्मा आसनपृथ्वी साऽवधिर्यत्र यस्यां क्रियायां, तथा चमरस्योत्पातस्य शक्तिं ध्रुवं निश्चितं जगाद। अतः अर्हदनगारमध्ये चैत्यपाठात्, योऽत्र जिनशासने जैनीं मूर्त्तिं जिनवज्जिनतुल्यां न जानाति, तं मर्त्यं मनुष्यं कः पण्डितो मोक्षानुगतप्रज्ञावान् जानाति ? न कोऽपीत्यर्थः। सर्वेषामपि प्रेक्षावतां स मनुष्यमध्ये न गणनीय इति तात्पर्यम्। कीदृशं तं ? अल्पविवेकतया स्पष्टं प्रत्यक्षं पशुं। कीदृशं पशुं ? शृङ्गपुच्छाभ्यां रहितं शृङ्गपुच्छाभावमात्रेण तस्य पशोः (च) वैधर्म्यं, नान्यदित्यर्थः। व्यतिरेकालङ्कारगर्भोऽत्राक्षेपः "उपमानाद्यदन्यस्य व्यतिरेकः स एव सः" इति काव्यप्रकाशकारः। प्रपञ्चितं चैतदलङ्कारचूडामणिवृत्तावस्माभिः ॥९॥

अथानाशातनाविनयेन देवैर्वन्दिता भगवन्मूर्त्तिः कस्य सचेतसो न वन्द्येत्याशयेनाह—

मूर्त्तीनां त्रिदशैस्तथा भगवतां सक्थ्नां सदाऽऽशातनात्यागो यत्र विधीयते जगति सा ख्याता सुधर्मा सभा।
इत्यन्वर्थविचारणापि हरते निद्रां दृशोर्दुर्नयध्वान्तच्छेदरविप्रभा जडधियं घूकं विना कस्य न ॥१०॥

व्याख्या—तथेत्यर्थान्तरसमुच्चये। भगवतां मूर्त्तीनामसद्भावस्थापनारूपाणां सक्थ्नां जिनदाढानां यत्र सदाऽऽशातनात्यागो विधीयते सा सभा सुधर्मेति ख्याता इत्यन्वर्थविचारणापि सुधर्मापदव्युत्पत्तिभावनाऽपि जडधियं घूकमुलूकं विना कस्य दृशोर्निद्रां न हरते ? अपि तु सर्वस्यैव दृशोर्निद्रां हरत इत्यर्थः। कीदृशी अन्वर्थविचारणा ? दुर्नया एव ध्वा-

न्तानि तेषां छेदे रविप्रभा तरणिकान्तिः। रविसदृशी तु न व्याख्येया, तत्सदृशात्तत्कार्यानुपपत्तेः। अत्र विनोक्तिरूपककाव्यलिङ्गान्यलङ्काराः—"विनोक्तिः सा विनाऽन्येन यत्रान्यः सन्न चेतरः"। "तद्रूपकमभेदो य उपमानोपमेययोः" काव्यलिङ्गंहेतोर्वाक्यपदार्थता" इति (च) तल्लक्षणानि। रश्मिप्रभापदार्थौ निद्राहरणे हेतुरिति पदार्थरूपं काव्यलिङ्गं द्रष्टव्यमित्यादि ॥ १० ॥

अथ सूर्याभाधिकारेण प्रतिमारिणां शासनार्थस्तेनानां कांदिशीकतां प्रदर्शयंस्ता अभिष्टौति—

प्राक्पश्चाच्च हितार्थतां हृदि विदन् तैस्तैरुपायैर्यथा, मूर्तीः पूजितवान्मुदा भगवतां सूर्याभनामा सुरः।
याति प्रच्युतवर्णकर्णकुहरे तप्तत्रपुत्वं नृपप्रश्नोपाङ्गसमर्थिता हतधियां व्यक्ता तथा पद्धतिः ॥ ११ ॥

व्याख्या—प्रागादौ पश्चाच्च उत्तरवद्भवभवान्तरसंबन्धिन्यामायत्यां हितार्थतां श्रेयोऽभिलाषितां हृदि स्वान्ते विदन् जानन् तैस्तैर्विवक्ष्यमाणैरुपायैर्भक्तिसाधनप्रकारैर्यथा सूर्याभनामा सुरः भगवतां मूर्त्तीः पूजितवान्। तथा व्यक्ता प्रकटा नृपप्रश्नोपाङ्गे राजप्रश्नीयोपाङ्गे समर्थिता सहेतु निर्णीता पद्धतिः प्रक्रिया। हतधियां मूलोच्छिन्नबुद्धीनां लुम्पकमतवासितानां प्रच्युतवर्णे प्रच्युतो वर्णो यस्मात्तादृशेऽनक्षरे इत्यर्थः। तेनाक्षरशक्तिप्रतिबन्धाभावादतिदाहसंभवो व्यज्यते। कर्णकुहरे श्रोत्रबिले तेनासंस्कृतत्वं व्यज्यते। तप्तत्रपुत्वं याति तान्यक्षराणि दुर्मतिकर्णे तप्तत्रपुवत् स्वगतदोषादेव दाहं जनयतीत्यर्थः। अत्र तप्तत्रपुत्वं यातीति निदर्शना "अभवद्वस्तुसम्बन्धः उपमापरिकल्पः निदर्शना" इति मम्मटवचनात्, असम्बन्धे सम्बन्धरू-

पाऽतिशयोक्तिरित्यपरे ॥ ११ ॥

नन्वत्र प्राक् पश्चाच्च हितार्थिता देवभवापेक्षयैव पर्यवस्यति तथा चैहिकाभ्युदयमात्रं प्रतिमापूजनादिफलं सूर्याभस्य न मोक्षार्थिनामादरणीयं, देवस्थितेर्देवानामेवाश्रवणीयत्वादित्याशङ्क्य तन्निराकरणपूर्वं तादृशशङ्काकारिण आक्षिपन्नाह—

नात्र प्रेत्य हितार्थितोच्यत इति व्यक्ता जिनार्चास्थितिर्देवानां न तु धर्महेतुरिति ये पूत्कुर्वते दुर्धियः। प्राक्पश्चादिव रम्यतां परभवश्रेयोऽर्थितासङ्गतां, प्राक् पश्चाच्च हितार्थितां श्रुतमतां पश्यन्त्यहो ते न किम्

व्याख्या—नात्राधिकृते सूर्याभकृत्ये प्रेत्य हितार्थिता उच्यते "एयं मे पेचाहिआए" इत्याद्यवचनात्, "पच्छापुराहिआए" इतिवचनस्य च धनकर्षणस्थलेऽप्युक्तत्वादिति जिनार्चा व्यक्ता प्रकटा देवानां स्थितिः स्थितिमात्रं, न तु धर्महेतुर्धर्मसाधनं इति ये दुर्धियो दुष्टबुद्धयः पूत्कुर्वते शिरसि रजः क्षिपन्त इव बाढं प्रलपन्ति। ते श्रुतमतां आगमकथितां प्राक् पश्चाद्रम्यतामिव-प्राक् पश्चाच्च हितार्थितां परभवश्रेयोऽर्थितायाः संगतां सहितां उभयलोकार्थितापरिणतामित्यर्थः किं न पश्यन्ति ? तथाऽदर्शनं तेषां महाप्रमाद इत्यर्थः। प्राक् पश्चाद्रम्यतावचनं चेदं राजप्रश्नीये—"तएणं केसीकुमारसमणे पएसिं एवं वयासी—मा णं तुमं पएसी पुव्विं रमणिज्जे पच्छा अरमणिज्जे भवेज्जासि जहा से वणसंडेइ वा" इत्यालापकाः। व्याख्या अत्र चतुर्थभागे विवेकितया पूर्वं प्रतिपन्नदानधर्मनिर्वाहविशिष्टशीलादिगुणैः प्राक् पश्चाद्रमणीयत्वं यथोक्तोभयलोकोपयोगं ख्यापयति। तथा किं मे इत्यादिप्रश्नोत्तरं "पुव्विं" पच्छा वि "इत्यादि सामानिकदेवानां वचनं किं न तथेत्यन्तरात्मना पर्यालोचय। ननु

"परिभाएमाणे" इत्यन्तमनुकम्प्यमात्रं शीलव्रतादिना रमणीयत्वभाव एव च विधिरिति चेत् तत्किं दानधर्मविधिमप्युच्छेत्तुमुद्यतोऽसि ? न जानासि तुंगियाश्राद्धवर्णने "पडिलाभेमाणे" इत्यन्तस्येव "परिभाएमाणे" इत्यन्तस्याधिकृते आनश्प्रत्ययबलेन विधिसूचकत्वमिति ॥ १२ ॥

स्थितिविषयाशङ्कामेव समानधर्मदर्शनेन प्रपञ्चयत उपहसन्नाह—

वाप्यादेरिव पूजना दिविषदां मूर्तेर्जिनानां स्थितिः, साद्दश्यादिति ये वदन्ति कुधियः पश्यन्ति भेदं तु न ।
एकत्वं यदि ते वदन्ति निजयोः स्त्रीत्वेन जायाम्बयोस्तत्को वा यततामसंवृततरं वक्त्रं पिधातुं बुधः॥१३॥

व्याख्या—वाप्यादेर्नन्दापुष्करिण्यादेरिव । आदिना महेन्द्रध्वजतोरणसभाशालभञ्जिकादिपरिग्रहः । दिविषदां देवानां जिनानां मूर्त्तेः पूजना स्थितिः स्थितिमात्रं साद्दश्यात् अर्चनशब्दाभिधानसाम्यादिति ये कुधियः कुत्सितबुद्धयो वदन्ति, भेदं तु वक्ष्यमाणं न पश्यन्ति । ते यदि स्त्रीत्वेन स्त्रीलिङ्गमात्रेण निजयोः स्वकीययोर्जायाम्बयोः कान्ताजनन्योः एकत्वं वदन्ति । तत्तर्हि को वा को नाम वक्त्रं मुखं अर्थात्तदीयं असंवृततरं अतिशयेनोद्घाटं बुधः पण्डितः पिधातुमाच्छादयितुं यततां पराक्रमतां अशक्येऽर्थे पण्डितस्य यत्नकरणायोगात् न कोऽपि यतताामिति भावः । प्रतिवस्तूपमया दूरान्तरेऽपि यत्किञ्चित्साम्येन भ्राम्यतामुपहासो व्यज्यते । तदुक्तं—"काके कार्ण्यमलौकिकं धवलिमा हंसे निसर्गस्थितो, गाम्भीर्ये महदन्तरं वचसि यो भेदः स किं कथ्यते । एतावत्सु विशेषणेष्वपि सखे यन्नेदमालोक्यते, केकायाः शिखिके च हंसशिशवो देशा

य तस्मै नमः ॥ १ ॥ " इति ॥ १३ ॥

भेदहेतूनेवोपदर्शयंस्तददर्शिन आक्षिपन्नाह—

सद्धर्मव्यवसायपूर्वकतया शक्रस्तवप्रक्रियाप्रावग्राजितहृद्यपद्यरचनालोकप्रणामैरपि ।
ईक्षन्तेऽतिशयं न चेद्भगवतां मूर्त्यर्चने स्वःसदां, बालास्तत्पथि लौकिकेऽपि शपथप्रत्यायनीया न किम् १४

व्याख्या—ये बाला लुम्पकाः चेद्यदि स्वःसदां देवानां भगवतां मूर्त्यर्चनेऽतिशयं विशेषं नेक्षन्ते । कया कैश्च ? सद्धर्मव्यवसायपूर्वकतया शक्रस्तवप्रक्रियादिभिः पदैश्च । एतेषां पदानामर्थमाह—सद्धर्मव्यवसायपूर्वकत्वं जिनप्रतिमार्चनस्यानुषङ्गिकवाप्याद्यर्चनतो भेदकं व्यवसायसभासंभविक्षयोपशमनिमित्तस्य सद्धर्मव्यवसायस्य भावत्वात् , भावानुगतसम्यग्दृष्टिक्रियायाश्च क्रियान्तरवद्धर्मत्वात् , व्यवसायसभायाश्च शुभाध्यवसायनिमित्तं च क्षेत्रादिरपि कर्मक्षयोपशमादिहेतुत्वाज्जिनशासने नासिद्धं, अनुगतो धर्मव्यवहारस्तु पुष्टिशुद्धिमच्चित्तानुगतक्रियैव चतुर्थगुणस्थानक्रियानुरोधात् दर्शनाचाररूपत्वाद्दर्शनव्यवसायात्मकं जिनार्चादि सिद्धं देवानां । तदुक्तं स्थानाङ्गे—" सामइए ववसाए तिविहे पन्नत्ते, नाणववसाए दंसणववसाए चरित्तववसाए त्ति" । अथ द्वितीयं भेदकं शक्रस्तवप्रक्रिया प्रसिद्धप्रणिपातदण्डकपाठः । न हि वाप्यादिकं[1] पूजयता वाप्यादेः पुरतः शक्रस्तवः पठितोऽस्ति किं त्वर्हत्प्रतिमानामेव सकलसंपद्भावान्वितः, स्थितिमात्रे त्वन्यत्र व्यपठिष्यत् ।

[1] वाप्यादिके.

न च तीर्णस्त्वं तारकस्त्वमित्यादयो भावा जिनप्रतिमातोऽन्यत्राभिनेतुं शक्यन्ते । न चाभिनयादिव्यापारं विना शान्तरसास्वाद इति, यत्र, यदुचितं तत्रैव तत्प्रयोज्यं सहृदयैरिति । अथ तथा भावैः पापनिवेदनप्रणिधानाद्यैर्भ्राजितानि यानि हृद्यानि पद्यान्यष्टोत्तरशतसङ्ख्यानि तेषां रचना प्रतिमानां पुरस्तदपि तृतीय भेदकं भावस्तुतिमाङ्गल्यता महोदयहेतुत्वेन सूत्रेऽभिधानात् तस्याधर्माक्षेपकत्वात् । न हि वाप्यादेरग्रे कृता चेति । अथ तथा चतुर्थं भेदकं आलोकप्रणामः यत्र जिनप्रतिमास्तत्र "आलोए पणामं करेइ त्ति" पाठः, अन्यत्र तु नेति विनयविशेषोऽपि धर्माक्षेपक एव । इत्येतैः पदैः कृत्वा भेदकमिति । तर्हि ते वाला विशेषदर्शनहेतुशक्तिविकला लुम्पका लौकिकेऽपि पथि भोजनादौ शपथेन कोशपानादिना प्रत्यायनीया विश्वासनीयाः किं न भवन्ति ? अपि तु तथैव भवन्ति । कामिनीकरकमलोपास्थिते शिष्यानीते वा भोजने किमिदं पुरीषमन्नं वेति संशयात् ते न विरमेयुरित्यर्थः ॥ १४ ॥

अथ स्थितिमभ्युपगम्याह—

भव्योऽभ्यग्रगबोधिरल्पभवभाक् सद्दृष्टिराराधको, यश्चोक्तश्चरमोऽर्हता स्थितिरहो सूर्याभनाम्नोऽस्य या।
सा कल्पस्थितिवन्न धर्मपरतामत्येति भावान्वयात् , मा कार्षुर्भ्रममत्र केऽपि पिशुनैः शब्दान्तरैर्वञ्चिताः १५

व्याख्या—अर्हता श्रीमहावीरेण यश्च सूर्याभदेव एवंविध उक्तः । कीदृशः ? विशेषणद्वारेणाह—भव्यो भवसिद्धिकः । अभ्यग्रगबोधिः समीपगतबोधिः सुलभबोधिक इति यावत् । अल्पं भवं भजतीत्यल्पभवभाक् परीत्तसंसारिक (एक) इत्यर्थः ।

सती समीचीना दृष्टिर्यस्यासौ सद्दृष्टिः सम्यग्दृष्टिरित्यर्थः । आराधको ज्ञानाद्याराधनकर्त्ता । च पुनश्चरमोऽपश्चिमभवोऽत्रास्त्यर्थेऽप्रत्यय इति । अहो इत्याश्चर्ये । अस्य सूर्याभनाम्नो देवस्य या स्थितिरस्ति सा कल्पस्थितिवत् न धर्मपरतां न धर्मव्यवहारविषयतामत्येति अतिक्रामति । कस्मात् ? भावान्वयात् शुभभावसम्बन्धात् । अत्राधिकृते पिशुनैर्नीचैः शब्दान्तरैर्वञ्चिता व्यामोहं प्रापिताः केऽपि जना भ्रमं मा कार्षुः न धर्मोऽयं किंतु स्थितिरित्यादिभ्रमभाजो मा भूवन्नित्यर्थः । सूर्याभस्य भव्यत्वादिनिश्चायक आलापको यथा—"अहन्नं भंते सूरियाभे देवे किं भवसिद्धिए" इत्यादि । अत्र देवानां ज्योतिष्कविमानाधिपतिपर्यन्तानां विमानाधिपतीनां सर्वेषां सम्यक्त्वं द्रव्यसम्यक्त्वादिकं[1] भवत्येव, तेन तेषां पूजादिकर्त्तव्यं निश्चायकमुक्तं, मिथ्यादृष्टीनां तु विमानाधिपतित्वं नास्त्येवेत्यादिवक्तव्यता मूलवृत्तितो ज्ञेयेति ॥ १५ ॥

नन्वधार्मिका एव देवा उच्यन्ते इति तत्कृत्यं न प्रमाणमित्याशङ्क्य निराचिकीर्षुराह—

सद्भक्त्यादिगुणान्वितानपि सुरान् सम्यग्दृशो ये ध्रुवं, मन्यन्ते स्म विधर्मणो गुरुकुलभ्रष्टा जिनार्चाद्विषः।
देवाशातनयाऽनया जिनमतान्मातङ्गवत्ते न्निरे, स्थानाङ्गप्रतिषिद्धया विदितया ते सर्वतो बाह्यताम्॥१६॥

व्याख्या—गुरुकुलात् भ्रष्टाः त्यक्तगुरुकुलवासाः यथाच्छन्दविहारिणः एवंविधा ये जिनार्चाद्विषो जिनपूजादौ धृतद्वेषाः लुम्पाकश्वपाकाः सुरान् देवान् विधर्मणः विगतो धर्मो येभ्यस्ते विधर्माणस्तान् तादृशान् मन्यन्ते स्म । परं स्वभा-

[1] आदिशब्दादपुनर्बन्धकादि.

वेन कीदृशान् सुरान् ? सद्भक्त्येति सतां चातुर्वर्ण्यवर्णनीयस्थितीनां भक्तिर्बाह्यप्रतिपत्तिरादिर्येषां बहुमानवैयावृत्त्यादीनां ते च ते गुणाश्च तैरन्वितान् संयुतान्, एवंविधानपि । ते जिनार्चाद्विषः सर्वतः सर्वस्माज्जिनमतात् मातङ्गवत् बाह्यतां लेभिरे । कया ? अनयाऽवर्णवादरूपया आशातनया । किं विशिष्टया ? स्थानाङ्गे (ङ्ग) प्रतिषिद्धयाऽकर्त्तव्यत्वेन उक्तया विहितया प्रसह्य कृतयाऽनया तैः कर्मचण्डालत्वं प्राप्तमिति व्यङ्ग्यप्रतीतेः पर्यायोक्तं "व्यंङ्ग्यस्योक्ति पर्यायोक्तं" इति हैमवचनात् । देवाशातनयेत्यनन्तरं इवशब्दोल्लेखे तेषां सर्वतो बाह्यताया हेतोरुत्प्रेक्षणात् गम्योत्प्रेक्षा वेति ध्येयम् ॥ १६ ॥

अथ देवेषु धर्मस्थापकान् गुणानेव दर्शयन् परानाक्षिपति—

शक्रेऽवग्रहदातृता व्रतभृतां निष्पापवाग्भाषिता, सच्छर्माद्यभिलाषिता च गदिता प्रज्ञप्तिसूत्रे स्फुटम् ।

इत्युच्चैरतिदेशपेशलमतिः सम्यग्दृशां स्वःसदां, धर्मित्वप्रतिभूः खलस्खलनकृद्धर्मस्थितिं जानताम् ॥१७

व्याख्या—शक्रे सौधर्मेन्द्रे व्रतभृतां साधूनामवग्रहदातृताऽवग्रहदानगुणः, तथा निष्पापवाग्भाषकत्वगुणः सतां साध्वादीनां शर्माद्यभिलाषिता हितसुखादिकामित्वगुणः । चः समुच्चये । प्रज्ञप्तिसूत्रे भगवत्यां स्फुटं प्रकटं गदिता एते गुणा व्यक्तं प्रतिपादिता इत्यर्थः । इत्यमुना प्रकारेण उच्चैरत्यर्थ सम्यग्दृष्टीनां स्वःसदां देवानां तत्सम्बन्धिनीत्यर्थः । मतिः धर्मस्थितिं धर्मव्यवस्थां जानतां सहृदयानां धर्मित्वप्रतिभूः धर्मित्वस्थापनायां 'जयहेतुसाक्षिणी' वर्त्तते । कथंभूता मतिः ?

---

१ अवगृह्यते स्वामिना स्वीक्रियते य सोऽवग्रह ।

अतिदेशपेशला अतिदेशेन सादृश्यग्राहकवचनेन पेशला रमणीयाऽत एव । पुनर्मतिः कीदृशी ? खलस्खलनकृत् दुर्जयदुर्जनप्रतिवादिपराजयकृदित्यर्थः ॥ १७ ॥

यत्यननुमोद्यत्वाद्देवानां भक्तिकृत्यं न धर्म इति गूढाशयस्य शङ्कामासिद्ध्या निराकुर्वन्नाह—

देवानामपि भक्तिकृत्यमपि न श्लाघ्यं यतीनां यतः, सूर्याभः कृतनृत्यदर्शनरुचिप्रश्नोऽर्हता नादृतः ।
हंतेयं जडचातुरी गुरुकुले कुत्र त्वया शिक्षिता, सर्वत्रापि हि पण्डितैरनुमतं येनानिषिद्धं स्मृतम् ॥ १८ ॥

व्याख्या—ननु देवानां भक्तिकृत्यमपि प्रतिमार्चनादि यतीनां न श्लाघ्यं नानुमोद्यं ततश्च न धर्मो; वन्दनादि तु श्लाघ्यत्वाद्धर्म एव । अत एव "पोराणमेयं सूरियाभा" इत्यादि । यच्चतुर्विधा देवा अर्हतो भगवतो वन्दित्वा नमस्कृत्य स्वनामगोत्राणि श्रावयंतीत्येव निगमनमिति द्रष्टव्यं । इदमित्थमेवं, यतोऽर्हता श्रीमहावीरेण सूर्याभ एवंविधो न आदृतः । कीदृशः ? कृतो नृत्यविधेर्नृत्यकरणस्य प्रश्नो येन स तथा । अत्रोत्तरम्—हन्तेति खेदे, इयं चातुरी त्वया गुरुकुले कुत्र शिक्षिता ? यन्मौनं निषेधमेव व्यञ्जयतीति येन कारणेन सर्वत्रापि सर्वस्मिन्नपि संप्रदाये पण्डितैः अनिषिद्धमनुमतं स्मृतं अत एव ॥ १८ ॥

तूष्णींभावे भवद्भिरपि किं वीजं वाच्यमित्याकाङ्क्षायामाह—

१ लुम्पाक स्वाशयं द्रढयाति २ अथ ग्रन्थकार उत्तरमाह.

इच्छा स्वस्य न नृत्यदर्शनविधौ स्वाध्यायभङ्गः पुनः,साधूनां त्रिदशस्यचातिशयिनी भक्तिर्भवध्वंसिनी।
तुल्यायव्ययतामिति प्रतियता तूष्णीं स्थितं स्वामिना,बाह्यस्तत्प्रतिषेधको न कलयेत्तद्वंशजानां स्थितिम्

व्याख्या—स्वस्य भगवतो नृत्यदर्शनविधौ इच्छा न वर्त्तते, वीतरागत्वात् । पुनः साधूनां गौतमादीनां नृत्यदर्शने स्वाध्यायभङ्गः स्यात् , स चानिष्टस्तेषां । च पुनः । त्रिदशस्य सूर्याभस्य भक्तिर्भवध्वंसिनी वर्त्तते, ततो नृत्यप्रदर्शने समुदायापेक्षया तुल्यायव्ययतां समानवृद्धिहानिकत्वं प्रतियता केवलज्ञानालोकेन कलयता जानता स्वामिना श्रीवर्द्धमानस्वामिना तूष्णीं मौनेन स्थितं । भावे नपुंसके क्तप्रत्ययः। बाह्यः शासनवहिर्भूतो लुम्पकः तद्वंशजानां वीरस्वामिवंशोत्पन्नानां साधूनां इमां पूर्वोक्तां स्थितिं मर्यादां न कलयेत् न जानीयात् , न ह्यन्यकुलमर्यादां तद्बहिर्वर्त्ती जानातीत्युक्तिः ॥ १९ ॥

वाक्क्रमवैचित्र्यमेवोपदर्शयति—

सावद्यं व्यवहारतोऽपि भगवान् साक्षात् किलानादिशन्,बल्यादिप्रतिमार्चनादि गुणकृन्मौनेन संमन्यते।
नत्यादि द्युसदां तदाचरणतः कर्त्तव्यमाह स्फुटं, योग्येच्छामनुगृह्य वा व्रतमतश्चित्रो विभोर्वाक्क्रमः

व्याख्या—भगवान् वर्धमानस्वामी किल यत् बल्यादि प्रतिमार्चनादि च व्यवहारतोऽपि स्थूलव्यवहारेणापि सावद्यं सावद्यत्वव्यपदेशविषयस्थं साक्षात् कण्ठरवेण अनादिशन् सन्। मौनेन गुणकृत् संमन्यते मौनाक्षिप्तविधिना तत्र प्रवर्त्तयतीत्य-

स्वस्वौचित्येन विशेषे विश्राम्यतीति तदीयवागतिशयविजृम्भितमिति
र्थः । अप्रमादसारो हि भगवदुपदेशोऽपुनर्बन्धकादौ स्वस्वौचित्येन विशेषे विश्राम्यतीति — कर्त्तव्यमाह । अत एवाह सूर्याभो "देवानु-
भगवान् द्युसदां देवानां नत्यादि वन्दनादि तदाचरणतस्तदाचरणमाश्रित्य स्फुटं कर्त्तव्यमाह । अत एवाह सूर्याभो "देवानु-
प्रियं वन्दे" इत्याद्युक्तौ "पोराणमेयं" इत्याद्युक्तं भगवता । अयं च नाट्यकरणादिपर्युपासनाया अभ्युपदेशः, अन्यथा "जाव
पज्जुवासामि" इत्यस्योत्तराभावेन न्यूनतापत्तेः । नच नामगोत्रश्रावणविधिः स्वतन्त्र एव, किं तु चिकीर्षितसाधनानुकूल-
प्रतिज्ञाविधिशेषतया तस्योपयोगः । शेषेण च विशेषिण आक्षेपः सुकर एवेति व्युत्पन्नानां न कश्चिदत्र व्यामोह इति भगवान्
प्रवृत्तियोगिनं प्रतिव्रतं चारित्रं स्फुटं प्रकटमाह—"एवं देवाणुप्पिया गंतव्वं" इत्यादिनेति । भगवान् इच्छायोगिनं प्रति च यो-
ग्येच्छामनुगृह्य वा व्रतमाह—"अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह" इतीच्छानुलोमभावयाहेत्यर्थः । वाकारो व्यवस्थायां ।
एवं विभोर्भगवतो वाक्क्रमो वचनरचनानुक्रमः चित्रो नानाप्रकारो भवति । मौनमपि विनीतमभिज्ञं पुरुषं प्रतीच्छानुलोमाभि-
व्यञ्जकमेवेति तत्तात्पर्यप्रतिसन्धानेनैव प्रेक्षावत्प्रवृत्तिः सुघटा । अत एव भगवता मौने स्वव्यवहारानुरोधेन कृतेऽपि पारिणा-
मिक्या बुद्ध्या स्वकृतिसाध्येष्टसाधनत्वाद्यनुसन्धाय नाट्यकरणमारब्धं सूर्याभेनेत्यादि राजप्रश्नीयवृत्तितोऽपि ज्ञेयमिति ॥२०॥

एकाधिकारिकतुल्यायव्ययत्वादेव भक्तिकर्मणि विभोर्मौनमुचितमिति लुम्पकस्य मतं निषेधति—

दानादाविव भक्तिकर्मणि विभुर्दोषान्निषेधे विधौ, मौनी स्यादिति गीर्मृषैव कुधियां दुष्टे निषेधस्थितेः।
अन्यत्रप्रतिबन्धतोऽनभिमतत्यागानुपस्थापनात्, प्रज्ञाप्ये विनयान्विते विफलताद्वेषोदयासंभवात् ॥२१॥

व्याख्या—दानशीलादिषु श्राद्धस्थानेषु दीयमाने दानादाविव भक्तिकर्मणि नाद्यजिनाचार्यौ विभुः श्रीवीरजिनः निषेधे विधौ च दोषात् उभयतः पाशरज्जुस्थानीयात् मौनी स्यात् । यथाहि दानादिनिषेधेऽन्तरायभयं तद्विधाने[1] च प्राणिवधानुमतिरिति । । तत्र साधूनां मौनमेव युक्तं । "जे अ दाणं पसंसंति वहमिच्छंति पाणिणं । जे अणं पडिसेहंति वित्तिच्छेयं करेंति ते ॥१॥ दुहतो वि ते ण भासंति अत्थि वा णत्थि वा पुणो । आयंरहस्स हिच्चाणं निव्वाणं पाउणंति ते ॥२॥ " इति सूत्रकृद्वचनात् । तथा भक्तिकर्मणि अपि निषेधे भक्तिव्याघातभयं विधौ च वहुप्राणिव्यापत्तिभयमिति मौनमेवोचितमिति भावः । इतीयं गीः कुधियां कुबुद्धीनां मृषैवास्ति । कुतः ? दुष्टे दोषवति निषेधस्थितेः निषेधव्यवस्थानात् । एतदपि कुतः ? प्रतिवन्धत इति हेतोः । पुनः अन्यत्र अनभिमतत्यागानुपस्थापनात् मौनी स्यादिति हेतोः ; पुनः प्रज्ञाप्ये विनयान्विते पुरुषे विफलताद्वेषोदयासंभवात् मौनी स्यादिति हेतोः, इत्यन्वयलेशः । विस्तरार्थमाह—प्रतिवन्धतः प्रतिवन्धो व्याप्तिस्तस्मात् । प्रतिवन्धाकारश्चायं—यत्र येन दोषवज्ज्ञायते तत्तत्र तेन निषेध्यमिति निषेधार्थः । अथ दुष्टमशुद्धाहारदानं तच्च व्याख्यानशक्त्यभावेऽनुकूलप्रत्यनीकेन निषिध्यते इति व्यभिचारः । तत्राह—अन्यत्र विनाऽनभिमतो यस्त्यागस्तस्यानुपस्थापनं उपस्थापनानुकूलशक्त्यभावस्तस्मात् । तदुक्तमाचारे सप्तमस्य द्वितीये—"फासे पुट्ठो धीरो अहियासे" इत्याद्यालापके " अदुवा वयगुत्तीए गोयरस्स " इत्यादि । तर्कयित्वा पुरुषं कोऽयं पुरुष इत्यनन्यसदृशमाचक्षीत । सामर्थ्यविकलेन तु वाग्गुप्तिर्विधे-

१ दानादिविधाने.

येत्याह—अदु वा इत्यर्थः । तथा च यद्दुष्टं तच्छक्तिसत्त्वे निषिध्यत इति नियमो लभ्यते। तेनैकान्तदुष्टस्य निर्बलेन वादिनाऽनिषेधेऽपि वाग्गुप्तिसमाध्यप्रतिरोधान्न दोषः । तदुक्तं तत्रैव—"अदु वा वायाउं विउंजंति, तंजहा—अत्थि लोए णत्थि लोए " इत्याद्यालापकः, व्याख्या—अस्ति नास्ति ध्रुवाध्रुवाद्येकान्तवादीनां वादायोत्थितानां त्रयाणां त्रिषष्ट्यधिकानां प्रावादुकशतानां वादलब्धिमता विचक्षणेन प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपन्यासेन तत्पराजयमापादयता सम्यगुत्तरं देयं। अथवा गुप्तिर्वाग्गोचरा विधेया इत्येतदहं ब्रवीमीति फलितार्थः । तेन जमालिना पृथग्विहारकर्त्तव्यतां पृष्टो भगवाँस्तद्दुष्टतां जानानोऽपि यन्न निषिद्धवान् , किं तु मौनमास्थितवान् तत्र न दोषः । अविनीते हि सत्यवचःप्रयोगोऽपि फलितोऽसत्यः, एतदाह—"अविणीयमाणवं तो किलेस्सई भासई मुसं चेव । घंटालोहं नाउं कोकडकरणे पवत्तिज्ज त्ति ॥ १ ॥" इति । तथा प्रज्ञाप्ये प्रज्ञापनीये विनयान्विते पुरुषे इत्यपि विशेषणीयं। कुतो निषेधस्य च विफलतायाश्च श्रोतुर्द्वेषोदयस्य चासंभवादिति हेतोः, प्रज्ञाप्ये विनीते सूर्याभे नाट्यकर्त्तव्यतां पृष्टवति भगवतो मौनमनुमतिमेव व्यञ्जयतीतिस्थितम् ॥ २१ ॥

अनिषेधानुमतिमेव सदृष्टान्तमुपपादयति—

ज्ञातैः शल्यविषादिभिर्नु भरतादीनां निषिद्धा यथा, कामा नो जिनसद्मकारणविधिर्व्यक्तं निषिद्धस्तथा ।
तीर्थेशानुमते परानुमतेर्ऽव्यस्तवे किं ततो,नेष्टा चेज्ज्वरिणां ततः किमु सिता माधुर्यमुन्मुञ्चति ॥२२॥

व्याख्या—नु इति निश्चये । शल्यविषादिभिर्दृष्टान्तैर्यथा भरतादीनां कामा निषिद्धाः सन्ति तथा जिनसद्मकारण-

विधिर्व्यक्त न निषिद्धोऽस्ति । श्रूयते च स आगमे–" थूभसयभाउयाणं अट्ठासीयं च जिणघरे कासी" इत्यादिना । यदि च स दुष्टः स्यात्तदा कामादिवदेव निषिध्येत । तथा–"ओसरणे बलिमाई भरहाईण न निवारियं तेण । जह तेसिं चिय कामा सल्लविसाईहिं णाएहिं ति ॥ १ ॥" एवं च तीर्थेशानुमते तीर्थकरैरनुज्ञाते द्रव्यस्तवे परानुमतेर्द्विषोऽननुमोदनात् किं स्यात् ? न किञ्चिदित्यर्थः । इदमेव प्रतिवस्तूपमया द्रढयति–चेत् यदि ज्वरिणां सिता शर्करा न इष्टा नाभिमता तत्किं माधुर्यं स्वभावसिद्धं मधुरतागुणं उन्मुञ्चति ? नैवोन्मुञ्चति, तद्वद्भगवदनुमतस्य द्रव्यस्तवस्यान्यद्वेषमात्रान्नासुन्दरत्वमिति गभार्थः ॥ २२ ॥

यत्यनुमोद्यत्वमेव द्रव्यस्तवस्य सूत्रनीत्या स्थापयन् परमाक्षिपति ।

साधूनां वचनं च चैत्यनमनश्लाघार्चनोद्देशतः, कायोत्सर्गविधायकं ह्यनुमतिं द्रव्यस्तवस्याह यत् ।
तत्किं लुम्पक लुम्पतस्तव भयं दुःखौघहालाहलज्वालाजालमये भवाहिवदने पातेन नोत्पद्यते ॥२३॥

व्याख्या—च पुनः । हि निश्चितं । साधूनां परमार्थतश्चारित्रवतां यद्वचनं कर्तृपदं द्रव्यस्तवस्य अनुमतिं अनुमोदनं आह । कीदृशं वचनं ? कायोत्सर्गविधायकं कायोत्सर्गकरणप्रतिज्ञाप्रतिपादकं । केन ? चैत्यनमनश्लाघार्चनोद्देशतः चैत्यवन्दनाद्युद्देशेन हे लुम्पक ! तद्वचनं लुम्पतस्तव भवाहिवदने संसारभुजगवक्त्रक्रोडे पातेन कृत्वा, भयं कर्तृपदं न उत्पद्यते, अयुक्तमेतत्तवेति व्यङ्ग्यं । भवाहिवदने किंभूते ? दुःखौघ एव हालाहलं तस्य यज्ज्वालाजालं विभावव्याप्तिरूपं तन्मये । सूत्रं

चेदं स्पष्टमेव-"अरिहंतचेइआणं" इत्यादि, अस्यार्थः-अर्हतां भावार्हतां चैत्यानि चित्तसमाधिजनकानि प्रतिमालक्षणानि अर्हच्चैत्यानि तेषां वन्दनादिप्रत्ययं कायोत्सर्गं करोमीति सम्बन्धः। कायोत्सर्गः स्थानमौनध्यानं विना क्रियान्तरत्यागः तं करोमि। किं निमित्तमित्याह-"वंदणवत्तिआए" इत्यादि, वन्दनं प्रशस्तमनोवाक्कायप्रवृत्तिस्तत्प्रत्ययं तन्निमित्तं, यादृग्वन्दनात् पुण्यं स्यात्तादृक्कायोत्सर्गादपि मे भवत्वित्यर्थः। "वत्तिआएत्ति" आर्षत्वात् सिद्धं। "पूअणवत्तियाए" पूजनं गन्धमालादिनाऽभ्यर्चनं तत्प्रत्ययमित्यादि ॥ २३ ॥

अथ द्रव्यस्तवस्य भक्तिहिंसोभयमिश्रत्वादेकानुमोदेन कथं नान्यानुमोदनमित्याशङ्कां निरस्यन् कविः स्वस्य प्रेक्षावत्तामाह—

किं हिंसानुमतिर्न संयमवतां द्रव्यस्तवश्लाघये त्येतल्लुम्पकलुब्धकस्य वचनं मुग्धे मृगे वागुरा। हृद्याधाय सरागसंयम इव त्यक्ताश्रवांशाः स्थिता, ज्ञावाङ्गांशमदूषणा इति पुनस्तच्छेदशस्त्रं वचः॥२४

व्याख्या—संयमवतां चारित्रिणां द्रव्यस्तवश्लाघया द्रव्यार्चानुमोदनया किं हिंसानुमतिर्न भवति? अपि तु भवत्येव. पश्यन्तु दयारासिका इति भावः। इत्येतत् वचनं लुम्पकलुब्धकस्य लुम्पाकमृगयोः वागुरा वन्धपाशः वर्त्तते। कस्मिन्? मुग्धे आपाततः श्रुतबाह्यधर्माचारे मृगे इति व्यस्तरूपकं मुग्धपदमनभिज्ञश्रोतर्यर्थान्तरसङ्क्रमितवाच्यमिति। य एतद्वचनं श्रुत

1. मृगयुर्व्याधस्तस्य.

वान् स मृतवानेवेति व्यङ्ग्यं । इति पुनः अस्मत्संप्रदायकानां वचो वर्त्तते । किंभूतं वचः ? तच्छेदशस्त्रं तस्य पाशस्य च्छेदे शस्त्रतुल्यं । इतीति किं ? तथा वयमदूषणाः दोषरहिताः स्थिताः स्मः । किं कृत्वा ? इह प्रक्रान्ते द्रव्यस्तवे द्रव्यभावोभयात्मके भाव एवाङ्गभूतो योऽशस्तं हृदि चित्ते आधाय स्थापयित्वा । कथंभूता वयं ? सरागसंयमे चारित्रे इव, त्यक्तः उपेक्षित आश्रवांश आश्रवभागो यैस्ते । अयं भावः—सरागसंयमेऽनुमोद्यमाने यथा रागो नानुमोद्यताकुक्षौ प्रविशति तथा द्रव्यस्तवेऽनुमोद्यमाने हिंसांशोऽपि न प्रविशति, संयमत्वेनानुमोद्यत्वे रागांशो नोपतिष्ठत एवेति द्रव्यस्तवेनानुमोद्यत्वे सुतरां हिंसानुपस्थितिरिति ॥ २४ ॥

अनुपदेश्यत्वादननुमोद्यत्वं द्रव्यस्तवस्येत्यत्राह—

मिश्रस्यानुपदेश्यता यदि तदा श्राद्धस्य धर्मस्तथा,सर्वः स्यात्सदृशी नु दोषघटना सौत्रक्रमोल्लङ्घनात्
तत्सम्यग्विधिभक्तिपूर्वमुचितद्रव्यस्तवस्थापने, विघ्नो नापरमत्र लुम्पकमुखम्लानिं विना दूषणम् २५

व्याख्या—यदि साधूनां मिश्रस्य द्रव्यस्तवस्य अनुपदेश्यता उपदेशाविषयता त्वया प्रतिज्ञायते[1] । मिश्रस्येति हेतुगर्भं विशेषणं मिश्रत्वादिति यावत् इति । तदा श्राद्धस्य धर्मः सर्वस्तथाऽनुपदेश्यः स्यात् । नु इति निश्चये । दोषघटना दोषसङ्गतिः सदृशी तुल्या वर्त्तते । कस्मात् ? सौत्रस्य सूत्रसिद्धस्य क्रमस्योल्लङ्घनात् उल्लङ्घनमाश्रित्य । ततः क्रमप्राप्ते उपदेशे तु न कोऽपि दोष इति । तत्तस्मात् कारणात् सम्यगवैपरीत्येन विधिभक्तिपूर्वं यथा स्यात्तथा उचितस्य द्रव्यस्तवस्य स्थापने उपदेशे वयं अपरं

१ अङ्गीक्रियते

दूषणं न विद्मः न जानीमः । कां विना ? लुम्पकमुखम्लानिं विना जातप्रतिभाख्यनिग्रहस्थानस्य लुम्पकस्य मुखश्यामतामिति विनोक्तिरलङ्कारः ॥ २५ ॥

द्रव्यस्तवे हिंसानुमतेर्यावद्विशेषाभावात्सामान्याभाव इत्यनुशास्ति—

नाशंसानुमतिर्दयापरिणतिस्थैर्यार्थमुद्यच्छतां, संवासानुमतिस्त्वनायतनतो दूरस्थितानां कथम् ।
हिंसाया अनिषेधनानुमतिरप्याज्ञास्थितानां न यत्, साधूनां निरवद्यमेव तदिदं द्रव्यस्तवश्लाघनम्॥२६॥

व्याख्या—भगवत्पूजादर्शनाद्बहवो जीवाः सम्यग्दर्शननैर्मल्यमासाद्य चारित्रप्राप्त्या सिद्धिसौधमध्यासतामिति भावनया पूजा कर्त्तव्येति दयापरिणतेः स्थैर्यार्थमुद्यच्छतामुद्यमं कुर्वाणानां साधूनां आशंसानुमतिर्न भवति, उपदेशफलेच्छायां हिंसाया अविषयत्वात् । तु पुनः संवासानुमतिरपि अनायतनतो हिंसायतनाद्दूरस्थितानां साधूनां कथं भवति ? पुष्पाद्यायतनमेवानायतनं प्रोक्तमिति चेत्तर्हि समवसरणस्थितानां अनायतनवर्त्तित्वप्रसङ्गः । न च देवगृहेऽपि स्तुतित्रयकर्षणात्परतोऽवस्थानमनुज्ञातमिति विधिवन्दनाद्यर्थमवस्थानेन उक्तदोषः । पुनः यत् यस्मात् आज्ञास्थितानां क्रमाविरुद्धोपदेशाज्ञावर्त्तिनां साधूनां हिंसाया अनिषेधनानुमतिरपि न भवति, तत् तस्मात् कारणात् इदं द्रव्यस्तवस्य श्लाघनं माहात्म्यप्रकाशनं साधूनां निरवद्यमेव वर्त्तते, शुभानुबन्धित्वादिति निष्कर्षः ॥ २६ ॥

कश्चिदाह—द्रव्यस्तवो यदि साधूनामनुमोद्यस्तदा तेषां कर्त्तव्यः स्यादिति चेत् किमिदं स्वतन्त्रसाधनं प्रसङ्गापादनं वा ?

नाद्यः साधुकर्त्तव्यत्वस्यानभीप्सितत्वेनासाध्यत्वात् , अन्त्ये त्वाह—

साधूनामनुमोद्यमित्यथ न किं कर्त्तव्यमर्चादिकं, सत्यं केवलसाहचर्यकलनान्नेष्टाऽनुमानप्रथा ।
व्याप्तिः क्वापि गता स्वरूपनिरयाचाराडुपाधेस्तव,क्लीबस्येव वृथा वधूनिधुवने तद्बाल!तर्के रतिः॥२७॥

व्याख्या—अथानुमोद्यमिति हेतोः साधूनामर्चादिकं किं न कर्त्तव्यं स्यात् ? यद्यनुमोद्यं स्यात् (तर्हि) कर्त्तव्यं स्यात् । न च कर्त्तव्यमस्ति, अतो नानुमोद्यमिति । अत्रोत्तरं=यत्त्वया आपाततः प्रसञ्जनं कृतं परं अनुमानप्रथा प्रसङ्गापादननिष्ठा न इष्टाऽस्ति । कस्मात् ? केवलस्य साहचर्यस्य कलनात् पुरस्करणात् । अत्र हि साहचर्यमात्रं व्याप्तिः, यद्यदनुमोद्यं तत्तत्कर्त्तव्यमित्यत्र नियतसाहचर्याद्व्याप्तिरस्त्येवेत्यत्राह—व्याप्तिः क्वापि गता दूरे नष्टाऽस्ति । कस्मात् ? स्वरूपनिरयाचारात् स्वरूपनिरवद्याचारात् उपाधेः, यत्र साधुकर्त्तव्यत्वं तत्र स्वरूपतो निरवद्यत्वं यत्र च तदनुमोद्यत्वं तत्रस्वरूपतोनिरवद्यत्वमिति नास्ति, कारणविहितानां वर्षाविहारादीनां नद्युत्तारादीनां संयत्यवलम्बनादीनां चानुमोद्यत्वेऽपीत्यादि ज्ञेयं । एवं च शुष्कपाठबलीवर्दस्य तर्के मुखं प्रविशत उपहासमाह=तत्तस्मात् कारणात् हे बाल! अविवेकिन्! तव तर्के रतिः वृथाऽस्ति, अन्तरङ्गशक्त्यभावात् । कस्य कुत्र? क्लीबस्य वधूनिधुवने इव कान्तारतसंमर्दे इव । नच विद्यामुखचुम्बनमात्रात्तद्भोगसौभाग्यमाविर्भवति । यतः सूक्तं—"वेश्यानामिव विद्यानां मुखं कैः कैर्न चुम्बितम् । हृदयग्राहिणस्तासां द्वित्राः सन्ति न सन्ति च ॥१॥" किं च अचेलकादीनां एकचेलाद्याचारस्यानुमोद्यत्वेऽपि तदकर्त्तव्यत्वात्सूत्रनीत्या व्यक्त एव दोष इत्यादि परं "सव्वे वि अ ते जिणाणाए त्ति"॥२७॥

ननु यदि द्रव्यस्तवानुमतिर्भावस्तवोपचयायापेक्ष्यते तदा द्रव्यार्चैव कथं नापेक्ष्यते ? तत्राह–

दुग्धं सर्पिरपेक्षते न तु तृणं साक्षाद्यथोत्पत्तये,द्रव्यार्चानुमतिप्रभृत्यपि तथा भावस्तवो न त्विमाम् ।
इत्येवं शुचिशास्त्रतत्त्वमविदन् यत्किञ्चिदापादयन्, किं मत्तोऽसि पिशाचकी किमथवा किं वातकी पातकी २८

व्याख्या—सर्पिर्घृतं कर्तृपदं, यथा उत्पत्तये, दुग्धं क्षीरमपेक्षते, क्षीरादेवाव्यवधानेन सर्पिष उत्पद्यमानस्योपलम्भात् । साक्षात् । तथा सर्पिः तृणं तु नापेक्षते, गवाभ्यवहारेण तथापरिणम्यमानमपि व्यवधानात् । तथा भावस्तव उपचितावयविस्थानीयो द्रव्यार्चानुमतिप्रभृत्यपि स्वावयवभूतं कारणमुत्पत्तयेऽपेक्षते, नतु इमां द्रव्यार्चां अपेक्षते, व्यवधानात् । अत एव द्रव्याग्निकारिकाव्युदासेन भावाग्निकारिकैवानुज्ञाता साधूनां । तथा च तदष्टकं हारिभद्रं–"कर्मेन्धनं समाश्रित्य दृढा सद्भावनाहुतिः । धर्मध्यानाग्निना कार्या दीक्षितेनाग्निकारिका ॥ १ ॥" अस्य व्याख्या–कर्मेन्धनं समाश्रित्य अग्निकारिका कार्या दीक्षितेनेति योगः । अग्निकारिकाऽग्निकर्म । किंविधा ? दृढा कर्मेन्धनदाहप्रत्यला । पुनः किंविधा ? सद्भावना एवाहुतिः घृतप्रक्षेपलक्षणा यस्यां सा धर्मध्यानशुक्लध्यानस्योपलक्षणमित्यादि । हे लुम्पक ! त्वमित्येवं उक्तजातीयप्रकारं शुचिशास्त्रतत्त्वं अविदन्नजानन् यत्किञ्चिदापादयन् जातिप्रायमुपन्यस्य सभायां जातोपहासः–किं मत्त उन्मादवानसि ? अथवा पिशाचकी पिशाचग्रस्तोऽसि ? किं वातकी सन्निपाताख्यवातरोगवानसि ? किं वा पातकी महापातकवानसि ? अत्र यत्किञ्चिदापादने पिशाचकित्वादिहेतूत्प्रेक्षा ॥ २८ ॥

अपि च—

द्रव्यार्चामवलम्बते न हि मुनिस्तर्त्तुं समर्थो जलं, बाहुभ्यामिव काष्ठमत्र विषमं नैतावता श्रावकः ।
बाहुभ्यां भववारि तर्त्तुमपटुः काष्ठोपमां नाश्रयेद्द्रव्यार्चामपि विप्रतारकगिरा भ्रान्तीरनासादयन्॥२९॥

व्याख्या—अत्र जगति बाहुभ्यां जलं तर्त्तुं समर्थः भुजेन भवजलतरणक्षम एवंविधो मुनिः विषमं सकण्टकं काष्ठमिव द्रव्यार्चां न हि अवलम्बते, स्वरूपतः सावद्यायास्तस्याः सकण्टककाष्ठस्थानीयाया अवलम्बनायोगात् । एतावता कुश्रुतादि दोषेण स्वौचित्यमविदन् श्रावको बाहुभ्यां भववारि संसारसमुद्रं तर्त्तुमपटुः सन् काष्ठोपमां विषमकाष्ठतुल्यां द्रव्यार्चां न आश्रयेदिति न, (किंतु) आश्रयेत् (एव) इत्यर्थः, द्वौ नकारौ प्रकृत्यर्थं सूचयतः । श्राद्धः किं कुर्वन् ? विप्रतारकगिरा लुम्पकवचनेन भ्रान्तीर्विपर्ययान् अनासादयन् अनाप्नुवन्, तदासादने तु स्वौचित्यापरिज्ञाने स्यादेव तदनाश्रयणं मुग्धस्येति भावः ॥ २९ ॥

किं च—

अक्षीणाविरतिज्वरा हि गृहिणो द्रव्यस्तवं सर्वदा,सेवन्ते कटुकौषधेन सदृशं नानीदृशाः साधवः ।
इत्युच्चैरधिकारिभेदमविदन् बालो वृथा खिद्यते, नैतस्य प्रतिमाद्विषो व्रतशतैर्मुक्तिः परं विद्यते॥३०॥

व्याख्या—हि निश्चितं । अक्षीणाऽविरतिः एव ज्वरो येषां ते तथाविधा गृहिणो द्रव्यस्तवं सदा सेवन्ते । कीदृशं द्रव्यस्तवं ? ज्वरापहारिणा कटुकौषधेन सदृशं तुल्यं । साधवो द्रव्यस्तवं न सेवन्ते । कीदृशाः साधवः ? अनीदृशाः क्षीणा-

विरतिज्वराः, तेन हि नीरोगवैद्योक्तं औषधं रोगवान् सेवते इति लोकेऽपि प्रसिद्धमिति। बालः अज्ञानी वृथा खिद्यते मुधा खेदं कुरुते। किं कुर्वन् ? उच्चैः अतिशयेन अधिकारिभेदं मलिनारंभितदितराधिकारिविशेषं अविदन्, एतस्य प्रतिमाद्विपः प्रतिमाशत्रोः [व्रतशतैः] परं केवलं मुक्तिर्न विद्यते प्रवचनार्थ एकत्राप्यश्रद्धानवतो योगशतस्यापि निष्फलत्वात् ॥ ३० ॥

द्रव्यस्तवे गुणानुपदर्शयति—

वैतृष्ण्यादपरिग्रहस्य दृढता दानेन धर्मोन्नतिः, सद्धर्मव्यवसायतश्च मलिनारम्भानुबन्धच्छिदा।
चैत्यानत्युपनम्रसाधुवचसामाकर्णनात्कर्णयोरक्ष्णोश्चामृतमज्जनं जिनमुखज्योत्स्नासमालोकनात्॥३१

व्याख्या—अपरिग्रहस्य परिग्रहव्रतस्य दृढता भवति। कस्मात् ? वैतृष्ण्यात् तृष्णाविच्छेदात्। तथा धर्मोन्नतिर्भवति। केन ? दानेन कृत्वा। तथा मलिनारम्भानुबन्धस्य च्छिदा छेदो भवति। कस्मात् ? सद्धर्मेति प्रासादादीतिकर्त्तव्यतासन्धाने सदारम्भाध्यवसायस्यैव प्राधान्यात्, इतरस्यानुषङ्गिकत्वात्। तत्प्रवाहप्रवृत्त्यैव वंशतरणोपपत्तेरिति तथा कर्णयोः अमृतमज्जनं भवति। कस्मात् ? आकर्णनात्। केषां ? चैत्येति चैत्यानामर्हत्प्रतिमानां आनत्यर्थं नमनाय उपनम्राः उपनमनशीलाः ये साधवस्तेषां एकदेशदेशनोद्यतानां यानि वचांसि तेषां। च पुनः अक्ष्णोः अमृतमज्जनं भवति। कस्मात् ? जिनेति जिनमुखस्य भगवत्प्रतिमावदनेन्दोर्ज्योत्स्नाया लावण्यस्य समालोकनात्। कर्णयोर्नयनयोश्चामृतमज्जनं विगलितवेद्यान्तरोभयानन्दात्मा शान्तरसोद्बोध इति यावत् ॥ ३१ ॥

१ जिनगृहादिकस्य

तथा—

नानासङ्घसमागमात्सुकृतवत्सद्गन्धहस्तिव्रजस्वस्तिप्रश्नपरम्परापरिचयादप्यद्भुतोद्भावना ।
वीणावेणुमृदङ्गसङ्गमचमत्काराच्च नृत्योत्सवे, स्फारार्हद्गुणलीनताभिनयनाद्भेदभ्रमप्लावना ॥ ३२ ॥

व्याख्या—अद्भुतोद्भावना अद्भुतरसस्य उद्भावना उद्बोधः भवति। कस्मात्? नानासङ्घेति नानाप्रकारा अनेकदेशीया ये सङ्घास्तेषां समागमात् सङ्गमात् अपि । पुनः कस्मात्? सुकृतेति सुकृतवन्तो ये सन्तः सज्जनाः ते एव गन्धहस्तिनो गन्धमात्रेण परवादिगजभञ्जनत्वात् तेषां व्रजः समूहस्तत्र या स्वस्तिप्रश्नस्य परम्परा तस्याः परिचयात् मेलापकात् सद्योगावञ्चकादिक्रमेण परमः समाधिलाभ इति । च पुनः । भेदभ्रमप्लावना भवति भेदभ्रमस्य भेदविपर्ययस्य प्लावना परिगलनं । कस्मात्? वीणेति वीणावेणुमृदङ्गसङ्गमेन तौर्यत्रिकसंपत्त्या यः चमत्कारस्तस्मात् । च पुनः कस्मात्? नृत्योत्सवे स्फारेति स्फारा येऽर्हद्गुणास्तल्लीनता विभावानुभावीभूतं यदभिनयनं तस्मात् । तथा च समापत्त्यादिभेदेनार्हद्दर्शनं स्यादिति भावः । समापत्तिलक्षणं योगग्रन्थप्रसिद्धम् ॥ ३२ ॥

तथा—

पूजापूजकपूज्यसङ्गतगुणध्यानावधानक्षणे, मैत्री सत्त्वगणेष्वनेन विधिना भव्यः सुखी स्तादिति ।
वैरव्याधिविरोधमत्सरमदक्रोधैश्च नोपप्लवस्तत्को नाम गुणो न दोषदलनोऽयस्तवोपक्रमे ॥ ३३ ॥

व्याख्या—इति सत्त्वगणेषु प्राणिसमूहेषु मैत्री भवति । इतीति किम्? पूजेति पूजापूजकपूज्यसङ्गतास्त्रयान्वयिनो

गुणास्तेषां यत् दृग्दृश्य इष्टसमापत्तिसमाधिफलं ध्यानं । ततो यदवधानमनुप्रेक्षा तत्क्षणे तदवसरे । अनेन द्रव्यस्तवविधिना भव्यः सर्वोऽपि सुखी स्तात् भवतु इति । च पुनस्तथा उपप्लव उपद्रवो न भवति । वैरेति वैरं च व्याधिश्च विरोधश्च मत्सरश्च मदश्च क्रोधश्च तैः कृत्वा । तत्तस्मात् कारणात् द्रव्यस्तवोपक्रमे उपक्रम्यमाणे द्रव्यस्तवे को नाम गुणो न भवति ? अपि तु भूयानेव भवतीति भावः । कीदृशो गुणः ? दोषदलनो दोषोच्छेदकारी ॥ ३३ ॥

उक्तशेषमाह—

सत्तन्त्रोक्तदशत्रिकादिकविधौ सूत्रार्थमुद्राक्रियायोगेषु प्रणिधानतो व्रतभृतां स्याद्भावयज्ञो ह्ययम् ।
भावापद्विनिवारणाद्बहुगुणे ह्यप्यत्र हिंसामतिर्मूढानां महती शिला खलु गले जन्मोदधौ मज्जताम् ॥३४॥

व्याख्या—हि निश्चितं व्रतभृतां देशव्रतिनां अयं द्रव्यस्तवः भावयज्ञः स्यात्, अभ्युदयनिःश्रेयसहेतुयज्ञरूपत्वात् । कस्मात् ? प्रणिधानतो ध्यानतः । केषु ? सत्तन्त्रेति सूत्रार्थेति (च) सत्तन्त्रे सच्छास्त्रे उक्तः पूजापूर्वाङ्गीभूतः "दह तिग अहिगम पणगं" इत्यादिनाऽभिहितो दशत्रिकादिविधिस्तस्मिन् विषये । सूत्रं चार्थश्च मुद्रा च क्रिया च तल्लक्षणेषु योगेषु । हि निश्चितं । अत्र द्रव्यस्तवे या हिंसामतिरस्ति । कीदृशेऽत्र द्रव्यस्तवे ? बहुगुणे । कस्मात् ? जिनविरहप्रयुक्तताद्विनयासंपत्तिरूपा या भावापत् तस्या विनिवारणात् । अथवा भावापद्विनिवारणोचितगुणे इति पाठे या भावापत्तस्या विनिवारणे उचितो गुणो यस्मिन् ईदृशेऽपि खलु निश्चितं सा हिंसामतिर्मूढानां विपर्यस्तानां जन्मोदधौ संसारसमुद्रे मज्जतां गले महती शिला वर्त्तते । मज्जतां हि पापानां गले शिलारोप उचित एवेति सममलङ्कारः "समं योग्यतया योगो यदि संभावितः क्वचित्" इति काव्यप्रकाशकारः ॥ ३४ ॥

भावापद्विनिवारणगुणेन कृतां स्थापनामेव दृढयति—

सम्यग्दृष्टिरयोगतो भगवतां सर्वत्र भावापदं, भेत्तुं तद्भवने तदर्चनविधिं कुर्वन्न दुष्टो भवेत्।
वाहिन्युत्तरणोद्यतो मुनिरिव द्रव्यापदं निस्तरन्, वैषम्यं किमिहेति हेतुविकलः शून्यं परं पश्यतु॥३५॥

व्याख्या—सम्यग्दृष्टिः दुष्टः दोषवान् न भवेत्। किं कुर्वन्? तद्भवने भगवदायतने तदर्चनविधिं विहितां भगवत्पूजां कुर्वन् सन्। किं कर्तुं? भगवतां तीर्थकृतां अयोगतो विरहात् सर्वत्र स्थाने भावापदं भेत्तुं। सम्यग्दृष्टिः क इव? मुनिरिव यथा मुनिर्दुष्टो न भवेत्। किं कुर्वन्? अन्यतो विहारायोगरूपां द्रव्यापदं निस्तरन् निस्तरणकामः। कीदृशो मुनिः? वाहिन्या नद्या उत्तरणे उद्यतः कृतोद्यमः। इह उक्तस्थानयोः किं वैषम्यं अल्पव्ययबहुलाभयोराज्ञायोगस्य तत्तदधिकार्यौचितस्य च तुल्यत्वात्। एकत्र नित्यत्वं कारणनित्यत्वात्, अन्यत्र नैमित्तिकत्वं च निमित्तमात्रापेक्षणात इत्यस्योपपत्तेरिति। इति पर्यनुयोगे हेतुविकलः प्रत्युत्तरदानासमर्थः लुम्पकः प्रतिमारि. परं केवलं शून्यं पश्यतु दिग्मूढस्तिष्ठत्वित्यर्थः ॥ ३५ ॥

वैषम्यहेतुमाशङ्क्य निराकरोति—

नो नद्युत्तरणे मुनेर्नियमनाद्वैषम्यमिष्टं यतः, पुष्टालम्बनकं न तन्नियमितं किं तु श्रुते रागजम्।
अस्मिन् सत्त्ववधे वदन्ति किल येऽशक्यप्रतीकारतां, तैर्निन्दामि पिबामि चाम्भ इति हि न्यायःकृतार्थःकृतः

व्याख्या—मुनेः नद्युत्तरणे नियमनात् सङ्ख्यानियमाभिधानात् श्राद्धस्य पूजायां तदभावाद्धेतोः वैषम्यं इष्टं अस्ति इति

नो नैव वाच्यं । यतस्तन्नद्युत्तरणं पुष्टालम्बनकं ज्ञानादिलाभकारणं न नियमितमस्ति,, किं तु श्रुते सिद्धान्ते रागजं रागप्राप्तं नद्युत्तरणं नियमितमस्ति । इत्थमेव नखनिर्दलनप्राप्तावघातनिषेधार्थं प्रोक्षणाविधेरिव द्रव्यस्तवविधिस्तु गृहिणोऽपूर्व एवेति सान्यायोगात् पुष्टालम्बनं तु वर्षास्वपि ग्रामानुग्रामविहारकरणमप्यनुज्ञातमिति कस्तत्र सङ्ख्यानियमः ? । तथा च स्थानाङ्गसूत्रं–"वासावासं पज्जोसविआणं नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा गामानुगामं दूइज्जित्तए पंचहिं ठाणेहिं कप्पइ तं णाणट्ठयाए दंसणट्ठयाए" इत्याद्यालापके । तत्र च मालवादौ एकदिनमध्येऽपि बहुशो नद्युत्तरणं संभवतीति अशक्यपरिहारसमाधिमाश्रित्याह–अस्मिन्नद्युत्तरणे सत्त्ववधे जलादिजीवोपमर्दे येऽशक्यप्रतीकारतां वदन्ति तैर्लुम्पकैः अम्भो जलं निन्दामि पिबामि चेति न्यायः कृतार्थः कृतः ॥ ३६ ॥

दृष्टान्तीकृत्य नद्युत्तरणेऽदुष्टत्वं न्यायेन साधयति—

यन्नद्युत्तरणं प्रवृत्तिविषयो ज्ञानादिलाभार्थिनां, दुष्टं तद्यदि तत्र कः खलु विधिव्यापारसारस्तदा ।
तस्मादीदृशकर्मणीहितगुणाधिक्येन निर्दोषतां, ज्ञात्वापि प्रतिमार्चनात्पशुरिव त्रस्तोऽसि किं दुर्मते! ३७

व्याख्या—यत् कर्तृपदं ज्ञानादिलाभार्थिनां प्रवृत्तिविषयो नद्युत्तरणं अस्ति । तत् यदि दुष्टं स्यात् । तदा तत्र । खलु इति निश्चये । विधिव्यापारस्य विध्यर्थस्य सारः कः तात्पर्यं किं स्यात् ? विध्यर्थो हि अनिष्टस्य बाधाय क्रियते । पापे च बलवत्यनिष्टे जायमाने तत्र विध्यर्थबाध एव स्यादिति । तस्मात् हे दुर्मते ! प्रतिमार्चनात् त्वं पशुरिव किमिति त्रस्तोऽसि भयं प्राप्तोऽसि ? । किं कृत्वा ? ईहितगुणाधिक्येन ईहितस्येष्टस्य गुणस्याधिक्येन निर्दोषतां स्वरूपतः सावद्यत्वेऽपि बलवदनिष्टाननु-

बन्धितां ज्ञात्वापि । कस्मिन् ? ईदृशेऽधिकार्युचिते नद्युत्तारादिकर्मणि इति विशेषदर्शिनस्त्रासप्रयोजककुमतिनिरासान्न स्यादयं त्रास इति भावः । नद्युत्तारे उत्सर्गापवादसूत्रं वृत्तितो ज्ञेयम् ॥ ३७ ॥

दृष्टान्तान्तरेण समर्थनमाह—

गर्त्तादङ्गविघर्षणैरपि सुतं मातुर्यथाऽहेर्मुखात्, कर्षन्त्या न हि दूषणं ननु तथा दुःखानलार्चिर्भृतात्
संसारादपि कर्षतो बहुजनान् द्रव्यस्तवोद्योगिनस्तीर्थस्फातिकृतो न किञ्चन मतं हिंसांशतो दूषणम् ॥३८

व्याख्या—यथा मातुर्न हि नैव दूषणं वर्त्तते । मातुः किं कुर्वन्त्याः ? अहेर्मुखात् सर्पस्य वदनात् सुतं कर्षन्त्याः । कैः ? गर्त्तात् विवरात् अतित्वरया अङ्गस्य विघर्षणैरपि कृत्वा । ननु निश्चये । तथा तीर्थस्फातिकृतः जिनशासनोन्नतिकारिणः श्रावकस्य दूषणं न मतं न कथितं । केन ? हिंसांशतः हिंसांशेन कृत्वा स्वरूपहिंसाया दोषस्याबलत्वात् प्रशस्यफलसाधनतयाऽनुबन्धतोऽदोषत्वाद्वा । कीदृशस्य तीर्थस्फातिकृतः ? द्रव्यस्तवे उद्योगिन उद्यमवतः । पुनः कीदृशस्य ? बहुजनान् बीजाधानद्वारेण कर्षत उद्धरतः । कस्मात् ? संसारात् अपि । कीदृशात् ? दुःखानलार्चिर्भृतात् असुखाग्निज्वालापूरितात् ॥ ३८ ॥

एतत्समर्थितदृष्टान्तन्यायं प्रकृते योजयितुमाह—

एतेनैव समर्थिता जिनपतेः श्रीनाभिभूपान्वयव्योमेन्दोः सुतनीवृतां विभजना शिल्पादिशिक्षापि च ।
अंशोऽस्यां बहुदोषवारणमतिश्रेष्ठो हि नेष्टोऽपरो, न्यायोऽसावपि दुर्मतद्रुमवनप्रोद्दामदावानलः ॥३९॥

व्याख्या—एतेन उपदर्शितेन सुतकर्षणदृष्टान्तेनैव जिनपतेः श्रीऋषभदेवस्य। सुतनीवृतां सुतदेशानां विभजना शिल्पादिशिक्षाऽपि च समर्थिता विभज्य दानं शिल्पादीनां शिक्षाऽपि च, प्रजानामिति शेषः। निर्दोषतयोपदर्शिता। कीदृशस्य जिनपतेः? श्रीनेति श्रीनाभिभूपस्य योऽन्वयो वंशस्तदेव व्योम अतिविशालत्वात्, तत्र इन्दुः परमसौम्यलेश्यत्वादिति विशेषणेन विशेष्यप्राप्तेः नीवृदन्वितस्य सुतपदस्य शिक्षायां पृथगनन्वये सुतेभ्य इत्यध्याहारः कर्त्तव्यः। अन्यथा सुष्ठु शोभना ता लक्ष्मीर्यत्रेति नीवृत्समानाधिकरणविशेषमेव व्याख्येयं। "ता सा श्रीः कमलेन्दिरा" इति हैमः। अस्यां सुतनीवृद्विभजनायां शिल्पादिशिक्षायां चाधिकारिणा भगवताऽयमतिश्रेष्ठोऽशोऽभिहितः। किंविशिष्टोऽशः? बहुदोषस्य मात्स्यन्यायेनान्यायप्रवृत्तिलक्षणस्य वारणं इतिरूपः। हि निश्चितं। अपरोऽन्योऽशोऽनुषङ्गहिंसारूपो नेष्ट उपेक्षित इति यावत्। असौ अपि न्यायो निर्देशलक्षणः। दुर्मते द्रव्यस्तवानभ्युपगमरूपे द्रुमवने वृक्षसमूहे मोद्दामो बलवत्तरो दावानलो वाडवाग्निरेवास्ति उन्मार्गे प्रचलितस्य दुर्मतस्य भस्मीभावात् ॥ ३९ ॥

महानिशीथाक्षराणि तत्प्रामाण्यज्ञापनपूर्वं दर्शयति—

किं योग्यत्वमकृत्स्नसंयमवता पूजासु पूज्या जगुः, श्राद्धानां न महानिशीथसमये भक्त्या त्रिलोकीगुरोः।
नन्दीदर्शितसूत्रवृन्दविदितप्रामाण्यमुद्राभृतो, निःशाणेषु पतन्ति डिण्डिमडमत्कारा इवैता गिरः ॥४०॥

व्याख्या—महानिशीथसमये महानिशीथसिद्धान्ते पूज्या गणधरा अकृत्स्नसंयमवतां देशविरतानां श्रावकाणां योग्यत्वं किं न जगुः? अपि तु जगुरेव। कया? भक्त्याऽतिशयितरागेण। कासु? पूजासु पुष्पादिनाऽर्चनेषु। कस्य? त्रिलो-

कीगुरोस्त्रिभुवनधर्माचार्यस्येति । सार्वभौमानां एता गिरः कर्तृपदं । निद्राणेषु सुप्तप्रमत्तेषु डिण्डिमोति डिण्डिमस्य पटहस्य डमत्कारा इव पतन्ति । यथा गाढसुप्ताः परिमोषिणः आकस्मिकभयङ्करभेरीभङ्कारशब्दश्रवणेन सर्वस्वनाशोपस्थित्या कांदिशीका भवन्ति तथोक्तमहानिशीथशब्दश्रवणेन लुम्पका अपीति । कथंभूता एता गिरः ? नन्दीति नन्द्यां नन्दीसूत्रे दर्शितं यत्सूत्रवृन्दं तन्मध्ये विदिता प्रसिद्धा या प्रामाण्यमुद्रा महानिशीथप्रामाण्यदार्ढ्यं तद्विभ्रति यास्ता इति । महानिशीथ आलापकोऽयं—"अकसिण पवत्तगाणं विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो । जेकसिणसंजमविऊ पुप्फाईअं न कप्पए तओ ॥ वुज्झ गोअमा णीसंसयं देसविरयाणं तु विणिओगं" । उभयत्र द्रव्यस्तवे भावस्तवे चेति ॥ ४० ॥

अभ्युच्चयमाह—

यद्दानादिचतुष्कतुल्यफलता संकीर्त्तनं या पुनर्द्वौ श्राद्धस्य परो मुनेः स्तव इति व्यक्ता विभागप्रथा।
यच्च स्वर्णजिनौकसः समधिकौ प्रोक्तौ तपःसंयमौ,तत्सर्वं प्रतिमार्चनस्य किमु न प्राग्धर्मताख्यापकम् ४१

व्याख्या—दानादिचतुष्कस्य दानादिचतुष्टयस्य तुल्यफलतायाः यत् संकीर्त्तनं वर्त्तते । पुनः इति या विभागप्रथा विभागस्य विस्तारो वर्त्तते । इतीति किं ? श्राद्धस्य द्वौ द्रव्यस्तवभावस्तवौ उचितौ, मुनेः साधोः परो भावस्तव एक एव इति । यच्च तपःसंयमौ समधिकौ प्रोक्तौ । कस्मात् ? स्वर्णजिनौकसः सुवर्णजिनभवनकारणोत्कृष्टद्रव्यस्तवादपि पूर्वोक्तं तत्सर्वं कर्तृपदं प्रतिमार्चनस्य प्राग्धर्मताया भावस्तवेनान्वाचीयमानतायाः किमु ख्यापकं सूचकं न वर्त्तते ? अपि तु वर्त्तत एव, उत्कृष्टतमावधेरुत्कृष्टतरस्यैव युक्तत्वात् हीनावधिकोत्कर्षोक्तेः अस्तुतित्वात् । न हि सामान्यजनादाधिक्यवर्णनं चक्र-

वर्त्तिनः स्तुतिः, अपि तु महानरपतेराधिक्यात् तस्य स्तुतिर्भवेदिति ॥ ४१ ॥

महानिशीथेऽस्मदुक्त्या प्रामाण्याभ्युपगमे कुमतिनो दूषयन्नाह—

प्रामाण्यं न महानिशीथसमये प्राचामपीत्यप्रियं, यत्तुर्याध्ययने न तत्परिमितैः केषाश्चिदालापकैः ।
वृद्धास्त्वाहुरिदं न सातिशयमित्याशङ्कनीयं क्वचित्, तत्किं पाप तवापदः परगिरां प्रामाण्यतो नोदिताः ४२

व्याख्या—इति वचोऽप्रियमरमणीयं वर्त्तते । इतीति किं ? महानिशीथसमये प्राचामपि प्राचीनयुष्मत्सांप्रदायिकानां प्रामाण्यं प्रमाणता नास्तीति । यत् यस्मात् तुर्याध्ययने चतुर्थाध्ययने केषाश्चिदार्याणां परिमितैर्द्वित्रैरालापकैस्तत्प्रामाण्यं नास्ति । पुनः वृद्धास्तु इति आहुः । इतीति किं ? इदं महानिशीथं सातिशयं समहत्प्रभावं अतिगंभीरार्थं क्वचिदपि स्थले न आशङ्कनीयमिति । तत् तस्मात्कारणात् हे पाप ! परगिरामुत्कृष्टवाचां अस्मत्संप्रदायशुद्धानां प्रामाण्यतः प्रामाण्याभ्युपगमेन तव आपदः किं न उदिताः ? अपि तु उदिता एव सन्ति । अभ्युपगमसिद्धान्तस्वीकारे स्वतन्त्रसिद्धान्तभङ्गप्रसङ्गात्, अजां निष्काशयतः क्रमेलकागमन्यायापातात् ॥ ४२ ॥

महानिशीथ एवान्यथावचनमाशङ्कते—

प्रष्टेश्चैत्यकृतेऽर्थितः कुवलयाचार्यो जिनेन्द्रालये, यद्यप्यस्ति तथाप्यदः सतम इत्युक्त्वा न्नवं तीर्णवान् ।
एतत् किं नवनीतसारवचनं नो मानमायुष्मतां, यत्कुर्वन्ति महानिशीथबलतो द्रव्यस्तवस्थापनम् ॥४३॥

व्याख्या—कुवलयाचार्यः पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् कुवलयप्रभाचार्यः भवं संसारार्णवं तीर्णवान् । किं कृत्वा ? इत्युक्त्वा । इतीति किं ? यद्यपि अद एतच्चैत्यालये वक्तव्यमस्ति तथापि सतमः सपापं इति । कथंभूतः कुवलयप्रभाचार्यः ? अर्थितः प्रार्थितः । कैः ? भ्रष्टैः लिङ्गमात्रोपजीविभिः । कस्मै ? चैत्यकृते स्वाभिमतचैत्यालयसंपादनाय इति । एतत् किं नवनीतसाराध्ययनवचनं आयुष्मतां प्रशस्तायुषां भवतां नो मानं न प्रमाणं वर्त्तते ? यत् महानिशीथबलमवष्टभ्य द्रव्यस्तवस्थापनं कुर्वन्ति आयुष्मन्तः । यत्र हि वाङ्मात्रेणापि द्रव्यस्तवप्रशंसनं निषिद्धं तत्र कथं तत्करणकारणादिविहितं भविष्यतीति? ॥४३॥

उत्तरयति—

भ्रान्त प्रान्तधिया किमेतदुदितं पूर्वापरानिश्चयात्, येन स्वश्रमक्लृप्तचैत्यममता मूढात्मनां लिङ्गिनाम्।
उन्मार्गस्थिरता न्यषेधि न पुनश्चैत्यस्थितिः सूरिणा, वाग्भङ्गी किमु यद्यपीति न मुखं वक्रं विधत्ते तव ४४

व्याख्या—हे भ्रान्त, पूर्वापरग्रन्थतात्पर्यानिश्चयात् हे विपर्ययाभिभूत प्रान्तधिया हीनबुद्धिना त्वया एतत् किं उदितं कुत्सितं उक्तं, येन उक्तवचनेन कुवलयाचार्येण उन्मार्गस्थिरताऽनायतनप्रवृत्तिदार्ढ्यं न्यषेधि निवारिता । उन्मार्गस्थिरता केषां ? स्वश्रमेति स्वश्रमक्लृप्तानि यानि चैत्यानि तेषु या ममता तया मूढ आत्मा येषां ते तथा तादृशां लिङ्गिनां । कुवलयाचार्येण किं कुर्वता ? मनसि मिश्रितचैत्यकर्त्तव्यतागोचरतत्प्रतिज्ञां गलहस्तयता, अर्थशक्त्याऽस्य विशेषणस्य अध्याहारः । पुनस्तेनाचार्येण चैत्यस्थितिर्न न्यषेधि सम्यग्भाविताचैत्यप्रवृत्तिव्यवस्था । इहार्थे यद्यपीति वाग्भङ्गी वचनरचना तव मुखं वक्रं किमु न विधत्ते ? अपि तु विधत्त एव । अव्याकरणिकस्य संबोध्य मुखवक्रीकरणस्य कार्यस्याभिधानेन प्रकृतवक्रोक्त्यभिधानादप्रस्तुतालङ्कारः “ अ-

प्रस्तुतप्रशंसा या सा सैव प्रस्तुताश्रया " इति लक्षणं । तथा च " जइ वि जिणालये तह विसावज्जमिणं " न स्वभावतश्चै-त्यस्थितेः दुष्टत्वमाह, किं तु मठप्रवृत्त्युपाधिनेत्येव श्रद्धेयम् ॥ ४४ ॥

एवं व्याख्यान एवान्यत्रापि सूत्रस्य निःशङ्कितत्वकरणेन प्रव्रज्यासार्थकतोपपत्तिरित्यनुशास्ति—

यत्कर्मापरदोषमिश्रिततया शास्त्रे विगीतं भवेत्, स्वाभीष्टार्थलवेन शुद्धमपि तल्लुम्पन्ति दुष्टाशयाः ।
मध्यस्थास्तु पदे पदे धृतधियः संबन्ध्य सर्वं बुधाः, शुद्धाशुद्धविवेकतः स्वसमयं निःशल्यमातन्वते ४५

व्याख्या—यत्कर्म कर्तृपदं स्वरूपतः शुद्धमपि अपरदोषेण मिश्रिततया शास्त्रे विगीतं निषिद्धं भवेत् । दुष्टाशया लुम्पकाः शुद्धमपि तत्कर्म लुम्पन्ति । केन ? स्वाभीष्टार्थलवेन स्वाभिमतार्थलेशप्राप्त्या, छिद्रान्वेषिणां ईदृशछलस्य सुलभत्वात् । मध्यस्थास्तु गीतार्थाः पदे पदे स्थाने स्थाने धृतधियः संमुखीकृतविमर्शाः सन्तः सर्वं ग्रन्थं शनैर्मन्दं मन्दं श्रोतृप्रज्ञानुसारेण संबन्ध्य शुद्धाशुद्धयोर्विवेकात् विनिश्चयात् । स्वसमयं स्वसिद्धान्तं । निःशल्यं शल्यरहितं । आतन्वते तात्पर्यविवेचने सूत्रं प्रमाणयन्ति, नतु शङ्कोद्भावनेन मिथ्यात्वं वर्द्धयन्तीति भावः ॥ ४५ ॥

एतेन प्रदेशान्तरविरोधोऽपि परिहृत इत्याह—

तेनाकोविदकल्पितश्चरणभृद्यात्रानिषेधोद्धतश्रीवज्रार्यनिदर्शनेन सुमुनेर्यात्रानिषेधो हतः ।
स्वाच्छन्द्येन निवारिता खलु यतश्चन्द्रप्रभस्यानतिः, प्रत्यक्षापि महोत्तरं पुनरियं सा तैः स्वशिष्यैःसह ४६

व्याख्या—तेनोक्तहेतुना व्रतभृतां यात्रानिषेधे उद्यताश्च ये श्रीवज्रार्याः श्रीवज्रसूरयश्च ते, तेषां निदर्शनेन दृष्टान्तेन सुमुनेः सुसाधोः यात्रानिषेधो हतो निराकृतः । कीदृशो यात्रानिषेधः ? अकोविदकल्पितः अतात्पर्यज्ञेन रचितः । यतस्तत्र ग्रन्थे स्वाच्छन्द्येन आज्ञारहिततया गुरुभिः चन्द्रप्रभस्य चन्द्रप्रभस्वामिन आनतिर्निषिद्धा । खलु निश्चयेन । पुनः अत्र महोत्तरं सङ्घयात्रोत्सवनिर्वृत्त्यनन्तरं तैराचार्यैः स्वशिष्यैः सह सा इयं चन्द्रप्रभयात्रा प्रत्यज्ञायि अङ्गीकृता सा एव महोत्तरमिति ज्ञेयं । अत्र सावद्याचार्यवज्राचार्यसम्बन्धौ महानिशीथतो ज्ञेयौ । काव्यं—"कुवलयप्रभचन्द्रमुनीशयोश्चरितयुग्ममिदं विनिशम्य भोः । कुमतिभिर्जनितं मतिविभ्रमं त्यजत युक्तिमदुक्तविभावकाः ॥ १ ॥" प्रथमे ह्यनधिकारिकर्तृकत्वविशिष्टचैत्यप्रवृत्त्यननुमोदने तात्पर्यं, द्वितीये चाविधियात्रानिषेध इति ॥ ४६ ॥

सिंहावलोकितेन विम्बनमनानुकूलव्यापारे यात्रापदार्थबाधमाशङ्क्य परिहरति—

नो यात्रा प्रतिमानतिर्व्रतभृतां साक्षादनादेशनात्, तत्प्रश्नोत्तरवाक्य इत्यपि वचो मोहज्वरावेशजम् । मुख्यार्थैः प्रथिता यतो व्यवहृतिः शेषान् गुणान् लक्षयेत्, सामग्र्येण हि यावताऽस्ति यतना यात्रा स्मृता तावता ॥ ४७ ॥

व्याख्या—इति अपि वचो मोहज्वरावेशजं वर्त्तते कुमतीनां मोहरूपो यो ज्वरस्तदावेशस्तज्जं तत्पारवश्यमलापजनितमिति । इतीति किं ? प्रतिमानतिः यात्रा न भवति । केषां ? व्रतभृतां । कस्मात् ? साक्षात् कंठपाठेन अनादेशनात् बिम्बप्रणतेरनुपदे-

शात् । कस्मिन् ? तत्प्रश्नोत्तरवाक्ये शुकसोमिलादिकृतयात्रापदार्थप्रश्नानां थावच्चापुत्रभगवदाद्युत्तरवाक्ये । यतो व्यवहृतिः व्यवहारः शेषान् गुणान् लक्षयेत् शब्दप्रयोगरूपाशेषान् उक्तावशिष्टान् गुणानिति । कथंभूता व्यवहृतिः ? मुख्यार्थैः प्रथिता प्रसिद्धा । हि यतः । यावता सामग्र्येण यावत्या सामग्र्या यतना भवति तावता यात्रा स्मृता । तथा च " किं भंते जत्ता सुआ जं मे तवणियमसंयमसज्झायज्झाणावस्सयमाईसु जोएसु जयणा " इत्यत्रादिपदस्वरसात् यत्याश्रमोचितयोगमात्रयतनायां यात्रापदार्थो लभ्यते । अत एव सोमिलप्रश्नोत्तरे यात्रा ज्ञेया श्रुतार्थफलितत्वात् ॥ ४७ ॥

साक्षादादेशगातिमप्याह—

वैयावृत्त्यतया तपो भगवतां भक्तिः समग्राऽपि वा, वैयावृत्त्यमुदाहृतं हि दशमे चैत्यार्थमङ्गे स्फुटम् ।
नैतस्यादशनादिनैव भजनाद्वाराऽपि किं त्वन्यथा, सङ्घादेस्तदुदीरणे बत कथं न व्याकुलः स्यात्परः ॥४८

व्याख्या—वाऽथवा स्वस्वाधिकारौचित्येन कृतकारितानुमतिरूपा समग्राऽपि सर्वाऽपि भगवतां भक्तिः तप एवोच्यते । कया ? वैयावृत्त्यतया भक्तेर्वैयावृत्त्यरूपत्वात् । तथा च तपःपदेन यात्रायाः साक्षादुपदेश एवेति भावः । वैयावृत्त्यत्वमस्याः कुतः सिद्धमत आह—हि निश्चितं । दशमेऽङ्गे प्रश्नव्याकरणाख्ये स्फुटं प्रकटं चैत्यार्थं वैयावृत्त्यमुदाहृतं कथितमस्ति । एतद्वैयावृत्त्यं अशनादिनैव अशनादिसंपादनेनैव स्यात् इति न वक्तव्यं तर्हि किं तु भजनाद्वाराऽपि भक्तिद्वारेणाऽपि प्रत्यनीकनिवारणरूपे भक्तिव्यापारेऽपि वैयावृत्त्यमुदाहृतं । यत उत्तराध्ययने—" जरका हु वेयावडियं करंति तम्हाउ एए निहया कुमारा "

इत्यादि । न च आदिशब्देन पानादिकमेव ग्राह्यं, किं तु भक्त्यादिकमपि । अन्यथा उक्तवैपरीत्ये परः कुमतिः कथं न व्याकुलो व्यग्रः स्यात् ? । कस्मिन् ? सङ्घादेः तदुदीरणे वैयावृत्त्योच्चारे । किं वक्ति ? अत्र प्रश्नव्याकरणपाठः—"अह केरिसए पुणाइं आराहएवयमिणं जे से उवहिभत्तपाणदाणसंगहणकुसले अच्चंतवालदुवलादि" पाठे चेइयट्ठे चैत्यानि जिनप्रतिमाः । एतासां योऽर्थः प्रयोजनं स तथा तत्र निर्जरार्थी कर्मक्षयकामः वैयावृत्त्यं व्यापृतकर्मरूपं उपष्टम्भनमित्यर्थः । अनिश्रितं कीर्त्त्यादिनिरपेक्षं दशविधं बहुविधं करोति ॥ ४८ ॥

अर्थान्तरवादमधिकृत्याह—

ज्ञानं चैत्यपदार्थमत्र वदतः प्रत्यक्षबाधैकतो, धर्मिद्वारतया मुनावधिकृते त्वाधिक्यधीरन्यतः ।

दोषायेति परः परःशतगुणप्रच्छादनात् पातकी, दग्धां गच्छतु पृष्ठतश्च पुरतः कां कांदिशीको दिशम् ॥४९॥

व्याख्या—अत्र प्रश्नव्याकरणे चैत्यपदार्थं ज्ञानं वदतः लुम्पकस्य एकत एकस्मिन् पक्षे प्रत्यक्षबाधा प्रत्यक्षप्रमाणबाधः स्यात् । परिदृष्टविश्रामणादिवैयावृत्त्यस्य ज्ञानेऽनुपपत्तेर्हेतोः । अथ च धर्मिद्वारतया धर्मिणि धर्मोपचाराभिप्रायेण मुनौ साधौ अधिकृतेऽधिकारवशात् गृहीते तु अन्यतः पक्षान्तरे आधिक्यधीर्दोषाय स्यात् । मुनेर्बालादिपदैः गृहीतत्वाच्चैत्यपदस्य पौनरुक्त्यमित्यर्थः । इति पूर्वोक्तप्रकारेण परः कुमतिः कांदिशीको भयद्रुतः सन् कां दिशं गच्छतु ? मिथ्याभिशङ्की कुत्रापि गन्तुं न समर्थ इति भावः । कीदृशः परः कुमतिः ? परःशतानां गुणानां चैत्यशब्दनिर्देशप्रयुक्तानां प्रच्छादनान्निन्हवात् पातकी दु-

१ "पर शताद्यास्ते येषां पर सङ्ख्यां शतादिकात्" इति सामान्यकाण्डे हैमे.

दग्धदिक्त्वेन पूर्वोत्तरपक्षद्वयाध्यवसानादतिशयोक्तिः ॥ ४९ ॥

रितवान् । कीदृशीं दिशं पृष्ठतः पुरतश्च दग्धां अत्र

निश्चितार्थेऽनुपपत्तिमाशङ्क्य निराकरोति—

तत्रापि पूजाविधौ ।

वैयावृत्त्यमथैवमापतति वस्तुर्ये गुणस्थानके, यस्माद्भक्तिरभङ्गुरा भगवतां तत्रापि पूजाविधौ । कामपि।५०।

सत्यं दर्शनलक्षणेऽत्र विदितेऽनन्तानुबन्धिव्ययान्नो हानिं त्वयि निर्मलां धियमिव प्रेक्षामहे

व्याख्या—अथैवं चैत्यभक्तेर्वैयावृत्त्यत्वे पूर्वोक्ते सति तदा वो युष्माकं तुर्ये चतुर्थे गुणस्थानके वैयावृत्त्यमापतति प्रसज्यते । यस्मात् तत्र भगवतामर्हतां पूजाविधौ विहितार्चने अभङ्गुराऽभङ्गव्याप्या भक्तिर्वर्त्तते । सत्यमित्यर्द्धाङ्गीकारे । अत्र चतुर्थगुणस्थानके दर्शनलक्षणे सम्यक्त्वलक्षणीभूते वैयावृत्ये विदिते वयं अनन्तानुबन्धिनां व्ययात् क्षयोपशमात् कामपि हानिं न प्रेक्षामहे । कुत्र कामिव ? त्वयि विषये धियमिव यथा वयं त्वयि कामपि निर्मलां निःशङ्कितां धियं बुद्धिं न प्रेक्षामहे इत्युपमा । चारित्रमोहनीयभेदानन्तानुबन्धिव्यये जायमानस्य वैयावृत्यगुणस्याविरतसम्यग्दृशामपि संभवे बाधकाभावादित्यर्थः।५०

तथा सति तेषां चारित्रलेशसंभवेऽविरतत्वानुपपत्तिरेव बाधिकेत्यत्राह—

सम्यक्त्वाङ्गमियं तपस्विनि मुनौ प्राधान्यमेषाऽश्नुते।

श्राद्धानां तपसः परं गुणतया सम्यक्त्वमुख्यत्वतः,सम्यक्त्वाङ्गमियं तपस्विनि मुनौ प्राधान्यमेषाऽश्नुते। ॥ ५१ ॥

धीर्लीलाङ्गतयोपसर्जनविधां धत्ते यथा शैशवे, तारुण्ये व्यवसायसंभृततया सा मुख्यतामञ्चति

व्याख्या—श्राद्धानां दर्शनश्रावकाणां परं केवलं तपसो गुणतयाऽमुख्यतया इयं भक्तिः सम्यक्त्वाङ्गं वर्त्तते सम्य-

क्त्वस्य प्रधानस्य अङ्गीभूता सम्यक्त्वफलेनैव फलवतीत्यर्थः । " फलवत्सन्निधौ अफलं तदङ्गं " इतिन्यायात् । तथा च तावता न अविरतत्वहानिः "कार्षापणमात्रधनेन धनवान् एकगोमात्रेण गोमान्" इति पञ्चाशकवृत्तौ अभयदेवसूरयः । एतदेवाह—तपस्विनि प्रधानतपोयुक्ते मुनौ चारित्रिणि एषा भक्तिः प्राधान्यमश्नुते प्रधानभावं प्राप्नोति । अत्र दृष्टान्तमाह—यथा शैशवे बाल्ये धीबुद्धिः उपसर्जनविधां गौणभावं धत्ते । कया ? लीलाङ्गतया लीलायाः प्रधानीभूतायाः क्रीडाया अङ्गत्वेन कृत्वा । अथ तारुण्ये यौवनकाले च सा बुद्धिः मुख्यतां मुख्यभावं अश्नाति प्राप्नोति । कया ? व्यवसायसंभृततया बलपराक्रमसध्रीचीनत्वेन कृत्वा ॥ ५१ ॥

अत्र सूत्रनीत्या हिंसामाशङ्क्योद्वेगमभिनयति परः—

अर्थं काममपेक्ष्य धर्ममथवा निघ्नन्ति ये प्राणिनः,प्रश्नव्याकरणे हि मन्दमतयस्ते दर्शितास्तत्कथम् ।

पुष्पाम्भोदहनादिजीववधतो निष्पाद्यमानां जनैः,पूजां धर्मतया प्रसह्य वदतां जिह्वा न नः कम्पताम्?।५२

व्याख्या—ये जनाः प्राणिनः सत्त्वान् निघ्नन्ति विनाशयन्ति । किं कृत्वा ? अर्थं वा कामं वा धर्मं वाऽपेक्ष्यापेक्षां कृत्वा । हि निश्चितं । प्रश्नव्याकरणे ते मन्दमतयो दर्शिताः । तत्तस्मात् नोऽस्माकं जिव्हा कथं न कम्पतां ? अपि तु कम्पतां । किं विधानामस्माकं ? प्रसह्य हठात् धर्मतया धर्मत्वेन पूजां वदतां । किंविधां पूजां ? निष्पाद्यमानां । कैः ? जनैर्लोकैः अतत्त्वज्ञैः । कस्मात् ? पुष्पाम्भोदहनादिजीवानां यो वधः तस्मात् । धर्मिणां जिव्हा एव हि मृषा भाषितुं कम्पते इत्युक्तिः ॥५२॥

अत्रोत्तरदातुः स्वस्य वैद्यताभिव्यक्तये भेषजमुपदर्शयति—

भोः पापा भवतां भविष्यति जगद्वैद्योक्तिशङ्काभृतां,किं मिथ्यात्वमरुत्प्रकम्पवशतः सर्वाङ्गकम्पोऽपि न।
यो धर्माङ्गतया वधः कुसमये दृष्टोऽत्र धर्मार्थिका,सा हिंसा न तु सत्क्रियास्थितिरिति श्रद्धैव सद् भेषजम्५३

व्याख्या—भोः पापा पापान्वेषिणः भवतां किं सर्वाङ्गकम्पोऽपि न भविष्यति ? अपि तु भविष्यत्येव। कस्मात् ? मिथ्येति मिथ्यात्वरूपो यो मरुद्वायुस्तस्य प्रकंपवशतः। कथंभूतानां भवतां ? जगद्वैद्यस्य भगवतः उक्तौ शङ्काभृतां, तत्र वयं के प्रतिकर्त्तारः ? वैद्यवचनशङ्कितस्य रोगिणो ब्रह्मणापि प्रतिकर्तुमशक्यत्वात्। अत्र रोगौषधविवक्षायामाह—यो वधः कुसमये कुशास्त्रे धर्माङ्गतया दृष्टोऽस्ति, अत्र परीक्षकलोके स वध एव सा धर्मार्थिका हिंसा कथिताऽस्ति, अथ न तु सत्क्रियास्थितिः हिंसा प्रोक्तास्ति अप्रमत्तयोगेन हिंसाया अनुपगमात्। इति पूर्वोक्तप्रकारेण श्रद्धैव सत्समीचीनं भेषजं वर्त्तते। अन्यथा ज्ञातासूत्रे परिखोदकशोधने सुबुद्धिर्मन्त्री महाहिंसको मन्दबुद्धिश्च स्यात्, परं शुभाध्यवसायेन शुद्ध एवेति ॥ ५३ ॥

यो धर्माङ्गतयेत्याद्युक्तमेवोपपादयति—

यागीयो वध एव धर्मजनकः प्रोक्तः परैः स्वागमे, नास्मिन्नोघनिषेधदर्शितफलं कार्यान्तरार्थाश्रिते।
दाहे क्वापि यथा सुवैद्यकबुधैरुत्सर्गतो वारिते,धर्मत्वेन धृतोऽप्यधर्मफलको धर्मार्थकोऽयं वधः ॥५४॥

व्याख्या—परैः वैदिकैः स्वागमे यागीयो यागस्थलीयः वध एव धर्मजनकः प्रोक्तः "भूतिकामः पशुमालभेत" इत्यादिवचनात्।

१ 'प्रकोप' इत्यपि पाठः

अस्मिन् दाहे ओघनिषेधेन सामान्यनिषेधेन दर्शितफलं निषेध्यप्रयोजनं दुर्गतिगमनलक्षणं न वर्त्तत इति न । द्वौ नञौ प्रकृतमर्थं सूचयतः। कीदृशे दाहे ? कार्यान्तरं ओघनिषेधनिवारि शुक्तिरूपफलभिन्नं कार्यं भूतिपालिलक्षणं तस्य अर्थं आश्रिते। पुनः कीदृशे दाहे? क्वापि यथा सुनेभक्तवत्? उत्सर्गतो वारिते । एतेन उत्सर्गनिषेधानुगुणं दुःखरूपं फलं न भवतीति न. अतोऽयं धर्मार्थिको वधः धर्मत्वेन धृतोऽपि भ्रान्तिविपरीकृतोऽपि अधर्मफलकोऽधर्महेतुर्वर्त्तते ।। आह च—"मिथ्यादृष्टिभिराम्नातो हिंसाद्यैः कलुषीकृतः । स धर्म इति वित्तोऽपि भवभ्रमणकारणम् ॥१॥" तस्माद्धर्मार्थं हिंसा यागादौ एव, न तु जिनपूजायामिति अध्येयम् ॥५४॥

ननु भवतामपि सामान्यतो निषिद्धाया हिंसायाः फलं कथं न पूजास्थलीयायां हिंसायामत आह—

अस्माकं त्वपवादमाकलयतां दोषोऽपि दोषान्तरोच्छेदी तुच्छफलेच्छया विरहितश्चोत्सर्गरक्षाकृते ।
यागादावपि सत्त्वशुद्धिफलतो नेयं स्थितिर्दुष्टतः, श्येनादेरिव सत्त्वशुद्ध्यनुदयात्तत्संभवादन्यतः ॥५५॥

व्याख्या—अस्माकं तु दोषोपि द्रव्यस्तवेऽधिकारिविशेषणीभूतोऽपि मलिनारम्भस्तत्कालीनः सदारम्भो वा उत्सर्गरक्षाकृते एव उत्सर्गरक्षार्थमेव प्रवर्तते। कीदृशानामस्माकं ? अपवादमाकलयतां उत्सर्गैकाधिकारिकमपवादं निरूपितन्यायेन तुल्यसङ्ख्याकं अभ्युपगच्छतामित्यर्थः । कीदृशो दोषः ? दोषान्तरस्यानुबन्धहिंसारूपस्य उच्छेदी । पुनः कीदृशः ? तुच्छफलस्य भूत्यादिलक्षणस्य इच्छया विरहितश्च इत्यविरोधः । यागादौ अपि इयं अस्मदुक्तजातीया स्थितिर्मर्यादा न वर्त्तते । किं कृत्वा ? सत्त्वशुद्धि फलतः सत्त्वशुद्धिफलमाश्रित्य । कुतो हेतोः ? सत्त्वशुद्ध्यनुदयात् मनःशुद्धेः कर्तुमशक्यत्वात् । कस्मादिव ? श्येनादेः श्येनयागादेरिव। कीदृशात् श्येनादेः ? दुष्टतः स्वरूपतो दुष्टात् । पुनः कस्माद्धेतोः ? अन्यतो गायत्रीजपादेः तत्संभवात्

सत्त्वशुद्धिसंभवात् न इयं स्थितिरिति । ये हि प्रतिपदोक्तफलत्यागेन वेदोक्तमिति कृत्वा ज्योतिष्टोमादिसत्त्वशुद्ध्यर्थमाद्रियन्ते, तैः श्येनयागोऽप्यतिचारफलत्यागेन सत्त्वशुद्ध्यर्थमादरणीय इति भावः । अस्माकं त्वनन्यगत्या आयव्ययतुल्यतयाऽपवादाश्रयणे सत्त्वशुद्धेर्नासंभवः ॥ ५५ ॥

अनन्यगतिकत्वे पूजादावन्यथासिद्धिं शङ्कते—

नन्वेवं किमु पूजयापि भवतां सिध्यत्यवद्योज्झिताद्भावापद्विनिवारणोचितगुणः सामायिकादेरपि ।
सत्यं योऽधिकरोति दर्शनगुणोल्लासाय वित्तव्यये,तस्येयं महते गुणाय विफलो हेतुर्न हेत्वन्तरात् ॥५६॥

व्याख्या—ननु एवं सत्त्वशुद्धेरन्यतः संभवे तर्हि भवतां स्वरूपतः सावद्यया पूजयाऽपि किं ? कृतमित्यर्थः । यतो जिनविरहप्रयुक्तभावापद्विनिवारणे जिने उचितगुणः सामायिकादेरपि सिध्यति । कीदृशात् सामायिकादेः ? अवद्योज्झितात् पापरहितात्, तस्य सामायिकादेः पारमार्थिकविनयरूपत्वात् । आह च—"पुष्पामिषस्तुतिप्रतिपत्तीनां यथोत्तरं प्रामाण्यमिति । उत्तरमाह—सत्यमित्यर्द्धाङ्गीकारे । यो दर्शनगुणोल्लासाय सम्यक्त्वगुणवृद्ध्यर्थं वित्तव्यये क्षेत्रे धनवापाय अधिकरोति अधिकारभाग्भवति, तस्य श्राद्धस्येयं पूजा महते गुणाय भवति, अधिकारिविशेषेण कारणविशेषात् । अत एव द्रव्यस्तवः श्राद्धानां हस्तिशरीरतुल्यो भावस्तवश्च तेषां किञ्चित्कालीनसामायिकादिरूपस्तदक्षितुल्य इति । तुल्यफलत्वेऽप्याह—हेतुर्विफलो न भवति । कस्मात् ? हेत्वन्तरात् । तथा च सति दानादीनां सामायिकादीनां देवपूजायाश्च श्राद्धोचितफले कारणत्वान्न दोषः ॥५६॥

आरम्भशङ्कायामत्र दोषानाह—

अन्यारम्भवतो जिनार्चनविधावारम्भशङ्काभृतो, मोहः शासननिन्दनं च विलयो वोधेश्च दोषाः स्मृताः
सङ्काशादिवदिष्यते गुणनिधिर्धर्मार्थमृद्ध्यर्जनं, शुद्धालम्बनपक्षपातनिरतः कुर्वन्नुपेत्यापि हि ॥५७॥

व्याख्या—अन्यारम्भो जिनगृहातिरिक्तारम्भस्तद्वतः । पुनः कीदृशस्य ? जिनार्चनविधौ विहितपूजायां आरम्भशङ्कां विभर्त्तीति आरम्भशङ्काभृत् तस्य । एवं विधस्य हीनश्रद्धस्य एते दोषाः सन्ति । ते के ? मोहोऽनाभोगः स्वेष्टार्थभ्रंशात् । च पुनः शासननिन्दनं, यतो लोका वदन्ति कीदृश एतेषां शासने धर्मो ये स्वेष्टदैवतमपि शङ्कितकलुषिता नाराधयन्तीति, ततो वोधेर्विलयश्चेति, एते दोषाः स्मृताः । हि निश्चितं । श्राद्धो गुणनिधिः गुणनिधानं इष्यते । किं कुर्वन् ? धर्मार्थे ऋद्ध्यर्जनं वित्तोपार्जनमुपेत्यापि अङ्गीकृत्यापि । कुर्वन् किंवत् ? सङ्काशादिवत् सङ्काशश्रावकादिरिव । कीदृशः ? गुणनिधिः । शुद्धेति शुद्धालम्बने यः पक्षपातस्तत्र निरत इति हेतो : । संकाशश्रावको हि प्रमादाद्भक्षितचैत्यद्रव्य इत्यादि कथानकं ज्ञेयं ॥ ५७॥

नन्वेवं मलिनारम्भो नाधिकारिविशेषणं, किं तु सदारम्भेच्छैवेति यतेरप्यधिकारः स्यादत आह—

यः श्राद्धोऽपि यतिक्रियारतमतिः सावद्यसंक्षेपकृत्, भीरुः स्थावरमर्दनाच्च यतनायुक्तः प्रकृत्यैव च ।
तस्यात्रानधिकारितां वयमपि ब्रूमो वरं दूरतः, पङ्कस्पर्शनमेव तत्कृतमलप्रक्षालनापेक्षया ॥ ५८ ॥

व्याख्या—यः श्राद्धोऽपि एवंविधः स्यात् । विशेषणद्वारेणाह । कथंभूतः श्राद्धः ? यतिक्रियारतमतिः यतिक्रियायां रता कर्त्तव्यत्वेन उत्सुका मतिः यस्य स तथा । पुनः कीदृशः ? सावद्यसंक्षेपकृत् सर्वसावद्यसंक्षेपकारकः पुनः कीदृशः ?

स्थावराणां पृथिव्यादीनां मर्दनात् भीरुः । पुनः कीदृशः ? प्रकृत्यैव स्वभावेनैव च यतनायुक्तः इति। वयमपि तस्य श्रावकस्य अत्र पूजायां अनधिकारितां ब्रूमः, मलिनारम्भस्य नाशनीयस्याभावात् अनारम्भस्य च चारित्रेच्छायोगत एवोपपत्तेः । यतो दूरतः पङ्कास्पर्शनमेव वरं वर्त्तते । कथा ? तत्कृतेति तत्कृतः पङ्कस्पर्शतो यो मलस्तस्य प्रक्षालनापेक्षयेति । तस्मात्सदारम्भेच्छा मलिनारम्भश्चेति । उभयमेवाधिकारिविशेषणं श्रद्धेयमित्यर्थः । यतिक्रियाभ्यासेन श्रमणोपासकत्वं ज्ञेयं, न पुनरिदानींतनानां कुमतीनामनुज्ञातं स्यात् स्वमतिविकल्पितत्वादिति ॥ ५८ ॥

सिंहावलोकितेन हिंसांशमतिमेव द्रव्यस्तवे निरस्यति—

धमार्थं सृजतां क्रियां बहुविधां हिंसा न धर्मार्थिका, हिंसांशे न यतः सदाशयभृतां वाञ्छा क्रियांशे परम्।
न द्रव्याश्रवतश्च बाधनमपि स्वाध्यात्मभावोन्नतेरारम्भादिकमुच्यते हि समये योगस्थितिव्यापकम्॥५९।

व्याख्या—धमार्थं बहुविधां बहुप्रकारां क्रियां पूजादिरूपां सृजतां कुर्वतां श्राद्धानां तदर्थिका धर्मार्थिका हिंसा न भवति । यतः सदाशयभृतां शुभभाववतां श्राद्धानां हिंसांशे वाञ्छा न वर्त्तते। परं केवलं क्रियांशे वाञ्छा वर्तते । तेन चानुबन्धाहिंसानिरासः, सदाशयश्च यतनोपबृंहितो ग्राह्य इति हेतुहिंसापि निरस्तैव, तथा च स्वरूपहिंसा एवास्ति, तत्राह-द्रव्याश्रवतश्च 'स्वाध्येति' स्वस्य योऽध्यात्मभावस्तदुन्नतेर्बाधनमपि नास्ति । हि यतः समये सिद्धान्ते योगस्थितिव्यापकं यावद्योगास्तिष्ठन्ति तावत् आरम्भादिकमुच्यते इष्यते "जावं च णं एयइ वेयइ तावं च णं आरंभइ सारंभइ समारंभइ" इत्यादिवचनात्। यदि च द्रव्याश्रवमात्राद्बन्धः स्यात्तदा त्रयोदशगुणस्थानेऽपि स्यात्, तन्नचैवमस्ति ॥५९॥

एवं व्यवस्थिते कूपनिदर्शनचिन्त्यतामाविर्भावयति—

पूजायां खलु भावकारणतया हिंसा न बन्धावहा, गौणीत्थं व्यवहारपद्धतिरियं हिंसा वृथा निश्चये ।
भावः केवलमेक एव फलदो बन्धोऽविरत्यंशजस्त्वन्यः कूपनिदर्शनं तत इहाशङ्कापदं कस्यचित् ॥६०॥

व्याख्या—खलु निश्चये । पूजायां स्नानादिसामग्र्यां हिंसा बन्धावहा न भवति । कया ? भावेति भावस्य द्रव्यस्तवकारणाध्यवसायरूपस्य कारणतया कृत्वा दुर्गतिनार्योः देवलोकगमनानुपपत्तेः । इत्थमियं व्यवहारपद्धतिर्व्यवहारनयसराणिर्गौणी प्रशस्तहिंसा वर्त्तते, या पुण्यवन्धहेतुत्वस्यापि घृतं दहतीति न्यायेनैवेष्टत्वात् । अथ निश्चये निश्चयनये तु विचार्यमाणे हिंसा वृथा एव अस्ति, अन्यतरवन्धस्यापि अहेतुत्वात् । केवलं एक एव भावः फलदो वर्त्तते प्रशस्तोऽप्रशस्तो वा प्रशस्तमप्रशस्तं वा फलं जनयितुं समर्थ इत्यर्थः । एवं विविक्तविवेकेऽविरत सम्यग्दृष्टेरपि पूजायां न वन्धः अविरत्यंशजस्तु बन्धोऽन्योऽस्ति पूजायोगाप्रयोक्तः । अन्यथा जिनवन्दनादौ अपि सः । तत इह कूपनिदर्शनं कस्यचित् यथाश्रुतज्ञस्य आशङ्कापदं आशङ्कास्थानं । एवं हि तदावश्यके द्रव्यस्तवीयप्रसङ्गसमाधानस्थले व्यवस्थितम् ॥ ६० ॥

अत्रास्माकमिदं हृदि स्फुरति यद्द्रव्यस्तवे दूषणं, वैगुण्येन विधेस्तदप्युपहतं भक्त्येति हि ज्ञापनम् ।
कूपज्ञातफलं यतोऽविधियुताप्युक्तक्रिया मोक्षदा, भक्त्यैव व्यवधानतः श्रुतधराः शिष्टाः प्रमाणं पुनः ६१

व्याख्या—अत्रास्माकं इदं हृदि स्फुरति यद्द्रव्यस्तवे दूषणमस्ति तद्दूषणं विधेर्वैगुण्येन भक्तिमात्रैकतानतासंभाविविधिवैकल्येन । तदपि विधिवैकल्यप्रयुक्तं द्रव्यस्तवदूषणमपि भक्त्या अधिकतरभक्तिभावेन उपहतं भवति इति हि ज्ञापनं कूपज्ञातस्य

फलं अस्ति, कूपज्ञातेन एतत् ज्ञाप्यतर इत्यर्थः । यतः अविधियुताऽपि क्रिया व्यवधानेन अतिपारंपर्येण भक्त्या एव कृत्वा मोक्षदा उक्ता । शिष्टाः पुनरत्र प्रमाणं सन्ति, शिष्टैकवाक्यतया पुनर्माभूदत्र स्वकपोलकल्पितत्वमात्रमिति भावः ॥ ६१ ॥

पूजायां हिंसासंभवोक्तिं विकल्प्य दूषयन्नाह—

धर्मार्थः प्रतिमार्चनं यदि वधः स्यादर्थदण्डस्तदा, तत्किं सूत्रकृते न तत्र पठितो भूताह्वियक्षार्थवत् ।
या हिंसा खलु जैनमार्गविहिता सा स्यान्निषेध्या स्फुटं,नाधाकर्मिकवन्निहन्तुमिह किं दोषं प्रसङ्गोद्भवम् ६२

व्याख्या—यदि पूजायां हिंसा कुमतिना वाच्या तदा सा किमनर्थदण्डरूपा वा स्यात् अर्थदण्डरूपा वा स्यात् ? नाद्यः पक्षः क्षोदक्षमः प्रयोजनराहित्यासिद्धेः । अन्ते त्वाह—यदि प्रतिमार्चनं धर्मो वधः स्यादर्थदण्डत्वेन व्यवहार्यः स्यात्, तदर्थदण्डश्चेद्भवति तदा तत्र सूत्रकृतेऽर्थदन्डाधिकारे किं न पठितः ? । किंवत् ? भूताहियक्षार्थवत् खलु निश्चितं या जैनमार्गविहिता हिंसा स्यात् तदा इह सा स्फुटं प्रकटं किं निषेध्या न स्यात् ? अपि तु स्यादेव । किं कर्तुं ? आधाकार्मिकवत् प्रसङ्गोद्भवं दोषं निहन्तुमिति । तत्र भूताहिपाठो यथा—" पढमे दंडसमादाणे अट्ठादंडवत्ति आहिज्जइ । से जहाणामए केई पुरिसे आयहेउं वा आगारहेउं वा परिवारहेउं वा मित्तहेउं वा णागहेउं वा भूयहेउं वा जक्खहेउं वा तं दंडं तसथावरेहिं सयमेव णिसिरइ" इत्यादि । यदि हि जिनप्रतिमापूजार्थोऽपि वधोऽत्राधिकृतः स्यात्तदा " जिणपडिमाहेउं जिणहेउं वा " इत्यप्यभणिष्यत् सूत्रकारः तत्तु नोक्तं, तेन हिंसाऽपि सा पूजा न स्यादित्यर्थः ॥ ६२ ॥

सूत्रान्तराक्षराण्याह—

आनन्दस्य हि सप्तमाङ्गवचसा हित्वा परिव्राड्वरश्राद्धस्य प्रथितौपपातिकगिरा चैत्यान्तरोपासनाम् ।
अर्हच्चैत्यनतिं विशिष्य विहितां श्रुत्वा न यो दुर्मतिं, स्वान्तान्मुञ्चति नाश्रयप्रियतया कर्माणि मुञ्चन्ति तम् ६३

व्याख्या—हि निश्चितं । यो लुम्पकः स्वान्तात् चित्तात् दुर्मतिं न मुञ्चति । किं कृत्वा ? आनन्दस्य पुनः परिव्राड्वरश्राद्धस्य अम्बडस्य अर्हच्चैत्यनतिं अर्हत्प्रतिमानां नतिं विशिष्य नामग्राहं विहितां कर्त्तव्यत्वेन उक्तां श्रुत्वा । केन ? आनन्दश्रावकापेक्षया सप्तमाङ्गवचसा उपासकदशाङ्गवचनेन । पुनः कया ? अम्बडश्रमणोपासकापेक्षया प्रथितेति प्रथिता प्रसिद्धा औपपातिकगीः औपपातिकोपाङ्गवाक् तया कृत्वा । किं कृत्वा ? चैत्यान्तरोपासनां हित्वा अन्यतीर्थिकचैत्यतत्परिगृहीतार्हच्चैत्योपासनां त्यक्त्वा स्थितस्येति शेषः । कर्माणि ज्ञानावरणीयादीनि कर्तृपदं, तं लुम्पकं न मुञ्चन्ति । कया ? आश्रयप्रियतया आश्रयवल्लभत्वेन कृत्वा इति । परिव्राट्सु वरः प्रधानो यः श्राद्धोऽम्बड इति समासः । अत्र हित्वेति "मत्प्रसूतिमनाराध्य" इत्यत्रेव अन्यथा भिन्नकर्तृकक्त्वाप्रत्ययानुपपत्तेः, अथवाऽन्तर्भूतण्यर्थत्वात् हित्वेत्यस्य हापयित्वेत्यर्थः । एवंह्यभिमतानभिमतविधानहापनयोरेककर्तृकत्वेन क्त्वाप्रत्ययानुपपत्तेः आश्रितस्य प्रियतया अत्यन्ताभीष्टतया इवेत्यस्य गम्योत्प्रेक्षेयं । आश्रिता प्रिया यस्य तत्तयेति व्याख्याने गुणप्रिय इत्यादाविव विशेषणपरनिपात इति । तत्र सप्तमाङ्गालापको यथा—"तएणं से आणंदे गाहावती समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए पंचाणुव्वइ सत्त सिरकावइअं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जइ, समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ, वंदइत्ता णमंसइत्ता एवं वदासि—नो खलु मे भंते कप्पइ अज्जप्पभिइ, अणउत्थिया वा अणउत्थियदेवयाणि अणउत्थिय परिग्गहियाइं वा अरिहंतचेइयाइं वंदित्तए वा णमंसित्तए वा पुव्विं अणालित्तेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा

वा कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्तए वा तेसिं असणं पाणं खाइमं साइमं दाउं वा णण्णत्थ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं बलाभिओगेणं देवयाभिओगेणं गुरुनिग्गहेणं वित्तीकंतारेणं कप्पइ मे समणे णिग्गंथे फासुएसणिज्जेण असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थपडिग्गहकंवलपायपुछणेणं पीढफलगसेज्जासंथारगएणं ओसहभेसज्जेण पडिलाभेमाणस्स विहरित्तए त्ति कट्टु इमं एयारूवं अभिग्गहं गिण्हइ, गिण्हइत्ता पसिणाइं पुच्छइ, पुच्छइत्ता अट्ठाइं आदियइत्ति।" व्याख्या—एतद्वृत्तिर्यथा नो खलिवत्यादि नो खलु मम भदंत भगवन्! कल्प्यते युज्यते इत्यादि वृत्तौ। अत्रान्यतीर्थिकपरिगृहीतचैत्यनिषेधे निश्रितार्हच्चैत्यवन्दनादिविधिः स्फुट एव। औपपातिकालापको यथा—"अम्मडस्स णं णो कप्पइ अण्णउत्थिए वा अन्नउत्थियदेवयाणि वा अण्णउत्थियपरिग्गहिआणि अरिहंतचेइआणि वा वंदित्तए वा णमंसित्तए वा जाव पज्जुवासित्तए वा णण्णत्थ अरहंतचेइआणि वा वत्ति" एतद्वृत्तिर्यथा—नण्णत्थ अरहंतेहिं व त्ति न कल्प्यते इह योऽयं नेति प्रतिषेधः सोऽन्यत्रार्हद्भ्यः अर्हतो वर्जयित्वेत्यर्थः। अत्रार्हच्चैत्यनतिरम्बडस्य कण्ठत एव विहितेति, उत्तराध्ययनसत्के सम्यक्त्वपराक्रमाध्ययने स्फुटं। लुम्पकाः पूजाविधानं न पश्यन्ति तत्तु अयं स्थाणोरपराधो न, यदेनमन्धो न पश्यतीति स्वस्यैवापराधत्वात्। यतः सम्यक्त्वालापक एव सूक्ष्मदृष्ट्या दर्शनात्। सम्यक्त्वपराक्रमाध्ययनेऽपि गुरुसाधर्मिकशुश्रूषाफलाभिधानेनैव पूजाफलाभिधानात् इति विभावनीयं सूरिभिः ॥ ६३ ॥

प्रश्नव्याकरणे सुवर्णगुलिकासम्बन्धनिर्धारणे, शस्ते कर्मणि दिग्द्वयग्रहरहःख्यातौ तृतीयाङ्गतः।
सम्यग्भावितचैत्यसाक्षिकमपि स्वालोचनाज्ञाश्रुतौ, सूत्राच्च व्यवहारतो भवति नः प्रीतिर्जिनेन्द्रे स्थिरा ॥६४

व्याख्या—नोऽस्माकं प्रीतिः जिनेन्द्रे स्थिराऽस्ति जिनेन्द्रे स्थापनाजिने स्थिराऽप्रतिपातिनी। कस्मिन् सति? प्रश्नव्या-

करणे सुवर्णगुलिकायाः सम्बन्धनिर्धारणे सति । पुनः कस्यां सत्यां ? तृतीयाङ्गतः स्थानाङ्गतः शस्ते प्रशस्ते कर्मणि दिग्द्वयस्य पूर्वोत्तरादिरूपस्य यो ग्रहः पुरस्कारस्तस्य या रहःख्यातिः तात्पर्यप्रतिपत्तिः तस्यां सत्यां समासान्तपदं । पुनः कस्यां सत्यां? व्यवहारतः सूत्रात् व्यवहारसूत्रात् स्वालोचना सुष्ठु समीचीना या आलोचना तस्याः श्रुतौ विधि श्रवणे सत्यां । कथं? सम्यग्भावितानि अनायतनरूपवर्जनया सद्भावं प्रापितानि यानि चैत्यानि तानि साक्षीणि यत्र यस्यां क्रियायां इति क्रियाविशेषणं । तुर्याश्रवद्वारे "सुवन्नगुलिआए त्ति" प्रतीके सिन्धुसौवीरदेशेषु विदर्भकनगरे उदायनराजा प्रभावती राज्ञी देवदत्ता दासी देवनिर्मिता श्रीमहावीरप्रतिमा, तत्र देशान्तरागतश्रावकदत्तगुटिकाशतं, गुटिकायाः प्रभावात् कुब्जत्वं हित्वा सुरूपा सुवर्णगुलिका जाता इति प्रसिद्धकथानकं । दिग्द्वयाभिग्रहे स्थानाङ्गालापको द्वितीयस्थाने प्रथमोद्देशके यथा—"दो दिसाओ अभिगिज्झ कप्पइ निग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा पव्वावित्तए पाईणं चेव उदीणं चेव" इत्यादि पूर्वा उत्तरा । अत्र हि दिग्द्वयाभिमुखीकरणमर्हदर्हच्चैत्यानां भूम्नाऽभिमुखीकरणायैवेति । तद्विनयस्य सर्वप्रशस्तकर्मपूर्वाङ्गत्वात् । गृहस्थस्याधिकारिणो लोकोपचारतद्विनयात्मकपूजायाः प्रधानत्वमुचितमेवेति तात्पर्यमिति । व्यवहारालापको यथा—"भिक्खु अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं सेविज्जा आलोइत्तए" इत्याद्यालापके "सम्मं भावियाइं" इति तासामपि देवतानामभावेऽर्हत्प्रतिमानां पुरतः स्वप्रायश्चित्तदानपरिज्ञानकुशल आलोचयति स्वयमेव । अत्र "सम्मं भाविआइं ति" विशेषणेनैव देवतानां चैत्यानां च "अहं च भोगरायस्स" इत्यत्र पुत्र्या इवाक्षेपात् विशेष्यद्वयानुरोधेनावृत्ति कृत्वा व्याख्येयं । सम्यग्भावितप्रतिमापुरस्कारश्च मनःशुद्धेर्विशेषायैवेति ॥ ६४ ॥

१ भिक्खु इत्यालापके सम्मंभावियाइं इति पदं द्विवारं पठितं तत्र प्रथमं सम्मंभावियाइं जिनवचनभाविता देवता द्वितीयवारे सम्मंभावियाइं जिनप्रतिमा

**तीर्थेशप्रतिमार्चनं कृतवती सूर्याभवद्भक्तितो, यत् कृष्णा परदर्पमाथि तदिदं षष्ठाङ्गविस्फूर्जितम्।
सच्चक्रे खलु या न नारदमृषिं मत्वाव्रतासंयतं, मूढानामुपजायते कथमसौ न श्राविकेति भ्रमः ॥६५॥**

व्याख्या—यत् कृष्णा द्रौपदी भक्तितः भक्त्या तीर्थेशानां भगवतां प्रतिमानां अर्चनं पूजनं कृतवती चकारेत्यर्थः। किंवत्? सूर्याभवत् राजप्रश्नीयोपाङ्गाभिहितव्यतिकरसूर्याभदेववत्। तत् इदं तदर्थाभिधायकं षष्ठाङ्गविस्फूर्जितं परदर्पमाथि वर्त्तते षष्ठाङ्गस्य ज्ञाताधर्मकथाध्ययननाम्नोऽङ्गस्य विस्फूर्जितं सम्यग्व्याख्यानविलसितं इति समासः। परेषां कुवादिनां दर्पमहङ्कारं मथ्नातीत्येवंशीलं इति समासः। तस्याः पञ्चमगुणस्थानं नास्ति चेदत्राह—या द्रौपदी नारदं ऋषिं न सच्चक्रे न सत्कृतवती। किं कृत्वा नारदं ऋषिं? अव्रतासंयतं मत्वा ज्ञात्वा। मूढानां इति भ्रमः कथमुपजायते? इतीति किं? असौ श्राविका नेति। पूजाद्यनन्तरमेव तथा सम्यक्त्वं लब्धमित्यपि सूत्राक्षरदर्शनं विना ध्यान्ध्यकरणमात्रं। न च निदानफलभोगानन्तरमेव तस्या देशविरतिसंभव इत्यपि सुवचनं, तत्प्रतिबन्धकत्वे तस्य पार्यन्तिकफलं विना कृष्णादेरिव तज्जन्मन्येव विरतिलाभासंभवादिति, यत्किञ्चिदेतत् ॥ ६५ ॥

प्रतिबन्धैहिकार्थत्वं द्रौपदीकृतपूजायां निरस्यति—

**तत्पाणिग्रहणोत्सवे कृतमिति प्रौढ्या प्रमाणं न चेत्, स्वःसन्निर्मितवन्दनादिकमपि स्थित्युत्सवे किं तथा,
श्लिष्टेच्छाविरहो द्वयोरपि समस्तुल्यश्च भक्तेर्गुणो,नागादिप्रतिमार्चनादिह खलु व्यक्ता विशेषप्रथा ६६**

व्याख्या—पाणिग्रहणोत्सवे द्रौपद्या प्रौढ्या औत्सुक्येन तत्तीर्थेशप्रतिमार्चनं कृतं इति चेत्प्रमाणं नास्ति, तदा स्वःसदा

सूर्याभादिना निर्मितं वन्दनादिकमपि स्थित्युत्सवे इन्द्रमहोत्सवस्थितिकाले मौढ्यैवेति किं तथा किं प्रमाणं अस्ति ? वन्दनादिकमपि अप्रमाणं भवेदित्यर्थः । द्वयोरपि सूर्याभद्रौपद्योः क्लिष्टेच्छा कामभोगादीच्छा तस्या विरहः समः सदृशोऽस्ति । पुनर्भक्तेः गुणोऽपि द्वयोस्तुल्यः अस्ति एव । कथमिति चेत् खलु निश्चितं इह द्रौपद्या जिनार्चने विशेषप्रथा विशेषदृष्टिः व्यक्ता प्रकटा वर्त्तते, नागादिप्रतिमार्चनात् । यतो नागादिप्रतिमार्चने भद्रया सार्थवाह्या पुत्रप्रार्थनादि कृतं श्रूयते । तथाहि—"ततेणं सा भद्दा सत्थवाही धणेणं सत्थवाहेणं" इत्यादौ । अत्र तया नागादिपूजनं कृत्वा पुत्रादि याचितं, तद्वत् द्रौपद्या जिनप्रतिमा अर्चित्वा वरोपयाचितं न कृतमिति ॥ ६६ ॥

अतिदेशशेषमाह—

एतेनैव समर्थिताऽभ्युदयिकी धर्म्या च कल्पोदिता, श्रीसिद्धार्थनृपस्य यागकरणप्रौढिर्दशाहोत्सवे ।
श्राद्धः खल्वयमादिमाङ्गविदितो यागं जिनार्चां विना, कुर्यान्नान्यमुदाहृता व्रतभृतां त्याज्या कुशास्त्रस्थितिः

व्याख्या—दशाहोत्सवे दशदिवसमहे श्रीसिद्धार्थनृपस्य श्रीसिद्धार्थनाम्नो राज्ञो भगवत्पितुः यागकरणस्य प्रौढिः प्रौढता समर्थिता उपपादिताऽस्ति । केन ? एतेनैव द्रौपदीचरितसमर्थनेनैव । किंविशिष्टा ? अभ्युदयिकी अभ्युदयनिर्वृत्ता । पुनः किंविशिष्टा ? धर्म्या धर्मादनपेता । च पुनः किंविशिष्टा ? कल्पोदिता कल्पसूत्र प्रोक्ता । खलु निश्चितं । अयं सिद्धार्थराजः आदिमाङ्गविदितः श्राद्धः श्रीपार्श्वापत्यीयश्रमणोपासकः अन्यं लोकप्रसिद्धं यागं न कुर्यात् । कां विना । जिनार्चां विना । यतः व्रतभृतां कुशास्त्रस्थितिस्त्याज्या उदाहृता कथिता । अन्यश्च यागः कुशास्त्रीय इति । कल्पसूत्रपाठः—"जाए अ

दाए अ माए अ" इत्यादि प्रसिद्धः यागान् देवपूजा इति श्रीसिद्धार्थेन परमश्राद्धेन पूजा कृता । अस्य श्रमणोपासकत्वं आचाराङ्गे उक्तं अनशनं कृत्वा अच्युतदेवलोकदेवः ततो महाविदेहे मुक्तिं गामिष्यति ॥ ६७ ॥

सर्वं लुम्पकमतमुपसंहरन्नाह—

इत्येवं शुचिसूत्रवृन्दविदिता निर्युक्तिभाष्यादिभिः,सन्न्यायेन समर्थिता च भगवन्मूर्त्तिः प्रमाणं सताम् ।
युक्तिस्त्वन्धपरंपराश्रयहता मा जाघटीद्दुर्धियामेतद्दर्शनवञ्चिता दृगपि किं शून्येव न भ्राम्यति ॥ ६८ ॥

व्याख्या—भगवन्मूर्त्तिः सतां शिष्टानां प्रमाणं वर्त्तते आराध्यत्वादिना । कथंभूता भगवन्मूर्त्तिः ? इत्येवं शुचिसूत्रवृन्दविदिता निर्दोषसूत्रसमूहे उक्ता प्रसिद्धा । पुनः किंविशिष्टा ? समर्थिता निष्कलङ्कनिश्चयविषयीकृता । कैः ? निर्युक्तिभाष्यादिभिः । च पुनः केन ? सन्न्यायेन सद्युक्त्या सत्प्रकरणेन चेति । दुर्धियां दुष्टबुद्धीनां युक्तिस्तु मा जाघटीत् मा सुतरां घटिष्ट । कीदृशी युक्तिः ? अन्धपरंपराश्रयहता सती युक्तिनिरासपरम्परायां युक्तिग्रहणस्यानुपपन्नत्वात् । एतद्दर्शनेन भगवन्मूर्त्तिदर्शनेन वञ्चिता दृगपि दृष्टिरपि शून्या इव किं न भ्राम्यति ? अपि तु भ्राम्यति । काव्यं—"तिलकयुतललाटभ्राजमानाः स्वभाग्याङ्कुरमिव समुदीतं दर्शयन्ते जनानाम् । स्फुरदगुरुमालासौरभोद्गारसाराः कृतजिनवरपूजादेवरूपा महेभ्याः ॥१॥ आनन्दमान्तरमुदारमुदाहरन्ती, रोमाञ्चिते वपुषि सस्पृहमुल्लसन्ती । पुंसां प्रकाशयति पुण्यरमा समाधिसौभाग्यमर्चनकृतां निभृता दृगेव ॥२॥ स्पृशति तिलकशून्यं नैव लक्ष्मीर्ललाटं, मृतसुकृतमिव श्रीः शौचसंस्कारहीनम् । अकलितभजनानां वल्कलान्येव वस्त्राण्यपि च शिरसि शूकलं छत्रमप्युग्रभारः ॥३॥ अकृतार्हतपूजस्य तस्करस्येव लोचने । शोचनेनैव संस्पृष्टे गुप्तपात-

कशङ्किते ॥ ४ ॥" ॥ ६८ ॥

प्राप्या नूनमुपक्रिया प्रतिमया नो काऽपि पूजाकृता, चैतन्येन विहीनया तत इयं व्यर्थेति मिथ्या मतिः।
पूजा भावत एव देवमणिवत् सा पूजिता शर्मदेत्येतत्तन्मतगर्वपर्वतभिदा वज्रं बुधानां वचः ॥६९॥

व्याख्या—नूनं निश्चितं। पूजां करोतीति पूजाकृत् तेन पूजाकृता नरेण काऽपि उपक्रिया उपकारता न प्राप्या। कया ? प्रतिमया कृत्वा। कीदृश्या प्रतिमया चैतन्येन विहीनया। ततस्तस्मात्कारणात् इयं पूजा व्यर्था इति मिथ्या मतिः प्रतिमा नेति मृषा गीर्वर्त्तते। यतो भावतः सा प्रतिमा पूजिता सती देवमणिवत् शर्मदा सुखदा एवास्ति। इति बुधानामेतद्वचः तन्मतगर्वपर्वतभिदा वज्रं वर्त्तते। काव्यं—"एवं युक्त्या शंभोर्भक्त्या सूत्रव्यक्त्या लुम्पाकाश्चित्तोद्रिक्ता मायासिक्ताः क्लृप्ता-रिक्ताः किंपाकाः। एतत्पुण्यं शिष्टैर्गुण्यं निर्वैगुण्यं सद्बोधैस्तत्त्वं बोध्यं नीत्या शोध्यं नैवायोध्यं निःक्रोधैः ॥१॥ आत्मारामे शुक्ला श्यामे हृद्विश्रामे विश्रान्तास्त्रूव्यद्वन्धाः श्रेयः सन्धाश्रितसम्बन्धादभ्रान्ताः। अर्हद्भक्ता युक्तौ रक्ता विद्यासक्तायेऽधीता निष्ठा तेषामुच्चैरेषा तर्कोल्लेखा निर्णीता ॥२॥" इति सर्वमपि लुम्पकमतं निराकृतम् ॥ ६९ ॥

अथ वृषोदन्वदनुसारिणो मतमुपन्यस्य दूषयति—

वन्द्याऽस्तु प्रतिमा तथापि विधिना सा कारिता मृग्यते, स प्रायो विरलस्तथा च सकलं स्यादिन्द्रजालोपमम्
इन्तैवं यतिधर्मपौषधमुखश्राद्धक्रियादेर्विधेर्दौर्लभ्येन तदस्ति किं तव न यत्स्यादिन्द्रजालोपमम् ॥७०॥

॥ १ लुम्पाका एवंविधाः क्लृप्ता॰ कृत्या इत्यर्थ॰ ॥ २ धर्मसागरानुसारिणोमतं

व्याख्या—ननु वितर्के प्रतिमा वन्द्याऽस्तु उक्ताक्षरशतैः तथाव्यवस्थितेः इत्यन्वयः । तथापि सा प्रतिमा विधिना कारिता मृग्यते गवेष्यते, सम्यग्भावितानामेव प्रतिमानां भावग्रामत्वेनाभिधानात् इत्यन्वयः । स विधिः प्रायो विरलोऽस्ति, ऐदंयुगीनानां प्रायोऽविधिप्रवृत्तत्वस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् इत्यन्वयः । तथा च तदा सकलं प्रतिमागतं पूजाप्रतिष्ठावन्दनादिकं इन्द्रजालोपमं स्यात्, महतोऽप्याडम्बरस्यासत्यालम्बनत्वात् इत्यन्वयः । अथोत्तरं—हन्तेति अवधारणे । एवं तर्हि तत्किमस्ति यत्तव इन्द्रजालोपमं न स्यात् ? । किंवत् ? प्रतिमावत् । केन ? विधेर्दौर्लभ्येन, तस्य दुःषमायां दुर्लभत्वात् । कीदृशस्य विधेः ? यतीत्यादि यतिधर्मश्चारित्राचारः, पौषधः श्राद्धानां पर्वदिनानुष्ठानं, तन्मुखा तदादिर्या श्राद्धक्रिया तदादिर्यो विधिः, आदिनाऽपुनर्बन्धकाद्युचिताचारपरिग्रहः तस्येति, न्यायस्य समानत्वात् ॥ ७० ॥

तदाह—

योगाराधनशंसनैरथ विधेर्दोषः क्रियायां न चेत्,तत्किं न प्रतिमास्थलेऽपि सदृशं प्रत्यक्षमुद्वीक्ष्यते ।
किंचोक्ता गुरुकारितादिविषयं त्यक्त्वाग्रहं भक्तितः,सर्वत्राप्यविशेषतः कृतिवरैः पूज्याकृतेः पूज्यता॥७१

व्याख्या—अथ विधेः क्रियायां चेत् न दोषोऽस्ति । कैः ? योगेत्यादि योगो विधिकर्त्रनुकूलपरिवारसंपत्तिः, आराधनमात्मनैव निर्वाहः, शंसनं च बहुमानः तैः, उपलक्षणाद्द्वेषश्च तैः कृत्वा । उत्तरं—तत्किं विधियोगादिनाऽदुष्टत्वं प्रतिमास्थलेऽपि सदृशं न उद्वीक्ष्यते विलोक्यते ? उद्वीक्षणीयमिदमपि इति परजिनार्चाविषये द्वेषस्त्याज्यस्तत्र शकुन्तलाज्ञातं । अथाभ्युच्चयमा-

१ अन्यगच्छीयः । २ द्वेषोपरि ।

ह किंच कृतिवरैः मुख्यपण्डितैः पूज्याकृतेः पूज्यस्य भगवत आकृतेः प्रतिमायाः पूज्यता उक्ता। कस्मिन् ? भक्तितः भक्तिमात्रेण अविशेषतः विशेषौदासीन्येन सर्वत्रापि चैत्ये । किं कृत्वा ? आग्रह कदाग्रहं अभिनिवेशं त्यक्त्वा । कीदृशमाग्रहं ? गुर्वित्यादि, गुरवो मातृपितृपितामहादयः तैः कारितादिः विषयो यस्य स तं। कालाद्यालम्बनेनेत्थमेव बोधिलाभोपपत्तेः । तथा च श्राद्धविधिपाठः—प्रतिमाश्च विविधास्तत्पूजाविधौ सम्यक्त्वप्रकरणे इत्युक्तं "गुरुकारियाइ केइ अन्ने सयंकारियाइ तं विंति। विहिकारियाइ अन्ने पडिमाए पूअणविहाणं ॥ १ ॥ व्याख्या—केचिद्गुरवो मातृपितृपितामहादयस्तैः कारितायाः प्रतिमायाः पूजाविधानं ब्रुवन्ति। एवं अन्ये स्वयंकारितायाः प्रतिमायाः पूजाविधानं ब्रुवन्ति। अन्ये तु विधिकारितायाः प्रतिमायाः पूजा-विधानं ब्रुवन्ति। कर्तव्यमिति शेषः। अवस्थितपक्षस्तु गुर्वादिकृतत्वस्यानुपयोगित्वात् ममत्वाग्रहरहितेन सर्वप्रतिमा अविशे-षेण पूजनीयाः, सर्वत्र तीर्थकृदाकारोपलम्भेन तद्बुद्धेरुपजायमानत्वात् । अन्यथा हि स्वाग्रहवशादर्हद्बिम्बेऽप्यवज्ञामाचरतो दुरन्तसंसारपरिभ्रमणलक्षणो दण्डः समाढौकते। एवमविधिकृतामपि पूजयतस्तदनुमतिद्वारेण आज्ञाभङ्गलक्षणदोषापत्तिर्न स्यात्, आगमप्रामाण्यात् । तथाहि श्रीकल्पभाष्ये—" निस्सकड " इत्यादि गाथार्थः निश्राकृते गच्छप्रतिबद्धेऽनिश्राकृते च तद्विपरीते चैत्ये सर्वत्र तिस्रः स्तुतयो दीयन्ते । अत्र प्रतिचैत्यं स्तुतित्रये दीयमाने वेलाया अतिक्रमः स्यात् तदा प्रतिचैत्यमे-कैकापि स्तुतिर्दातव्येत्यादि ज्ञेयमिति ॥ ७१ ॥

एतत्सर्वं मनसिकृत्याह—

चैत्यानां खलु निश्रितेतरतया भेदेऽपि तन्त्रे स्मृतः, प्रत्येकं लघुवृद्धवन्दनविधिः साम्ये तु यत्सांप्रतम् ।

इच्छाकल्पितदूषणेन भजनासंकोचनं सर्वतः,स्वाभीष्टस्य च वन्दनं तदपि किं शास्त्रार्थबोधोचितम् ७२

व्याख्या—खलु निश्चये चैत्यानां निश्रितेतरतया निश्रितानिश्रिततया भेदेऽपि । तन्त्रे शास्त्रे प्रत्येकं लघुवृद्धवन्दनविधिः स्मृतः । अथ साम्ये नु प्रायस्तुल्यत्वे तु सांप्रतं विषमदुःषमाकाले यत् भजनायाः सेवनायाः संकोचनं संक्षेपणं कृतमस्ति । केन ? इच्छा० इच्छाकल्पितं यद्दूषणं अन्यगच्छीयत्वादिकं तेन कृत्वा बहुभिः अंशैर्लुम्पकतां समाश्रितमित्यर्थः । च पुनः यत् स्वाभीष्टस्य स्वेच्छामात्रविषयस्य वन्दनं स्मृतं तदपि किं शास्त्रार्थबोधस्य उचितं ? नैवोचितमस्ति कतिपयमुग्धवणिग्बंधनमात्रफलत्वादिति भावः ॥ ७२ ॥

उक्तार्थे काकुव्यङ्ग्यमेव कंठेन स्पष्टीकर्तुमाह—

चैत्यानां न हि लिङ्गिनामिव नतिर्गच्छान्तरस्योचितेत्येतावद्वचसैव मोहयति यो मुग्धाञ्जनानाग्रही ।
तेनावश्यकमेव किं न ददृशे वैषम्यनिर्णायकं,लिङ्गे च प्रतिमासु दोषगुणयोः सत्त्वादसत्त्वात्तथा ७३

व्याख्या—इति एतावद्वचसा कृत्वा यो मुग्धान् जनान् मोहयति विपर्यासयति । इतीति किं ? गच्छान्तरस्य चैत्यानां नतिर्नहि उचिता । केषामिव लिङ्गिनामिव, गच्छान्तरस्येति संबध्यते । अत्रपञ्चावयवप्रयोग एवं कर्तव्यः—गच्छान्तरीया प्रतिमा न वन्दनीया, गच्छान्तरपरिगृहीतत्वात्, यो यो गच्छान्तरपरिगृहीतः स सोऽवन्दनीयः, यथाऽन्यगच्छसाधुरिति । पुनः असमद्गुरुभिर्यदुक्तं तत्सत्यं । कीदृशः ? य आग्रही अभिनिवेशमिथ्यात्ववान् । तेन किमावश्यकमेव आवश्यकनिर्युक्त्याख्यं

शास्त्रमेव न ददृशे न दृष्टं ? । कीदृशं आवश्यकं ? वैपम्यनिर्णायकं । कस्मात् ? लिङ्गे च दोषगुणयोः सत्त्वात् तथा प्रतिमासु दोषगुणयोरसत्त्वात् अजीवत्वात् भावारोपोऽस्त्वन्यः ॥ ७३ ॥

उक्तमेव विवेचयन् वादिनो मुग्धतां दर्शयति—

लिङ्गे स्वप्रतिबद्धबुद्धिकलनाद्भाज्या भवेद्वन्द्यता, सैकान्तात्प्रतिमासु भावभगवद्भूयो गुणोद्बोधनात् ।

तुल्ये वस्तुनि पापकर्मरहिते भावोऽपि चारोप्यते, कूटद्रव्यतया धृतेऽत्र न पुनर्मोहस्ततः कः सताम् ॥ ७४ ॥

व्याख्या—लिङ्गे वन्द्यता भाज्या भजनीया भवेत् । कस्मात् ? स्वप्र० स्वप्रतिबद्धः स्वसम्बन्धी यो धर्मः सन् असत्त्वात्तत्कलनात्तत्स्मरणादेकसम्बन्धिज्ञानेऽपरसम्बन्धिस्मृतिन्यायात् लिङ्गात् स्वप्रतिबद्धसद्धर्मोपस्थितौ तदालम्बनतया तस्य वन्द्यता, असद्धर्मोपस्थितौ च तदालम्बनतया निन्द्यता इत्यर्थः। प्रतिमासु सा वन्द्यता एकान्तादस्ति । कस्मात् ? भावभगवत्सम्बन्धिनो ये भूयांसो गुणास्तेषामुद्बोधनात् । च पुनः । तुल्ये उभयाभावेन आकारसाम्यवति पापकर्मरहिते सावद्यचेष्टारहिते एवंविधे वस्तुनि भावोऽपि आरोप्यते । पुनः कूटद्रव्यतया धृते अत्र वस्तुनि भावो नारोप्यते अङ्गारमर्दके इव भावाचार्य गुण इति । ततः कारणात् सतां शिष्टानां कः मोहः अस्ति ॥ ७४ ॥

एवं सति प्रतिष्ठावैयर्थ्यमित्याशङ्क्य समाधत्ते—

नन्वेवं प्रतिमैकतां प्रवदतामिष्टा प्रतिष्ठाऽपि का, सत्यं सात्मगतैव देवविषयोद्देशेन मुख्योदिता ।

---

१ वैपम्यानिर्णायकं. वैसदृश्यानिर्णयकारि.

यस्याः सा वचनानलेन परमा स्थाप्ये समापत्तितो, दग्धे कर्ममले भवेत्कनकता जीवायसः सिद्धता ७५

व्याख्या—ननु एवं आकारमात्रेण प्रतिमायाः एकतां वंचतामायोजिकां वदतां युष्माकं प्रतिष्ठाऽपि का इष्टा स्यात् ? न काचिदित्यर्थः । तद्वैयर्थ्यं स्यादिति । अत्रोत्तरं-सत्यं सा प्रतिष्ठा देवविषयोद्देशेन आत्मनि अधिगता एव आत्मनिष्ठा एव मुख्या प्रतिष्ठा कथिताऽस्ति, विधिना जनितस्य आत्मगतातिशयस्य अदृष्टाख्यस्य पूजाफलप्रयोजकत्वात् । अत एवात्मगतातिशयस्य समानाधिकरणपार्यन्तिकमुक्तिफलकत्वमप्युपपद्यते । तदाह-यस्याः प्रतिष्ठायाः सकाशात् सा प्रतिष्ठा परमा भवेत् । किं स्वरूपा प्रतिष्ठा ? जीवायसः जीवरूपलोहस्य सिद्धतारूपा कनकता । कस्याः ? स्थाप्ये परमात्मनि समापत्तितः समापत्तिमासाद्य । कस्मिन् सति ? कर्ममले दग्धे सति । केन ? वचनानलेन नियोगवाक्याग्निना ॥ ७५ ॥

नन्वेवमात्मनः प्रतिष्ठितत्वेऽपि प्रतिमाया अप्रतिष्ठितत्वं स्यात्, प्रतिष्ठाकर्तृगतादृष्टक्षये प्रतिमायाः पूज्यताऽनापत्तिश्चेत्यत आह-

बिम्बेऽसावुपचारतो निजहृदो भावस्य संकीर्त्यते, पूजा स्याद्विहिता विशिष्टफलदा द्राक् प्रत्यभिज्ञा यथा ।
तेनास्यामधिकारिता गुणवतां शुद्धाशयस्फूर्त्तये, वैगुण्ये तु ततः स्वतोऽप्युपनतादिष्टं प्रतिष्ठाफलम् ७६

व्याख्या—बिम्बेऽसौ प्रतिष्ठा संकीर्त्यते । कस्मात् ? निजहृदो निजहृदयसम्बन्धिनो भावस्य अध्यवसायस्य उपचारात् । यथा द्राक् शीघ्रं प्रत्यभिज्ञा या पूजा विहिता कृता विशिष्टफलदा स्यात् विशिष्टं फलमाकारमात्रालम्बनाध्यवसायफलातिशायि, तथा च प्रतिष्ठितविषयकं यथार्थं प्रत्यभिज्ञानमेव पूजाफलप्रयोजकमिति । तेन अस्यां प्रतिष्ठायां गुणवतां प्रशस्तगुणानां कर्तृणां

अधिकारिताऽस्ति । कस्यै ? शुद्धा० शुद्धस्य विशिष्टस्य आशयस्य स्फूर्त्तये उपस्थितये विशिष्टगुणवत्प्रतिष्ठिता इयमिति प्रत्यभिज्ञाने विशिष्टाध्यवसायस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् । अथ वैगुण्ये तु प्रतिष्ठाविधिसामग्र्यसंपत्तौ तु ततः प्रत्यभिज्ञानात् । स्वतोऽपि उपनतात् बाह्यसामग्रीं विना मनसोऽप्युपस्थितात् प्रतिष्ठाफलमिष्टं । कटुकदिगम्बरप्रतिष्ठितद्रव्यलिङ्गिद्रव्यनिष्पन्नव्यतिरिक्ताः सर्वा अपि प्रतिमा वन्दनीया इति । वचनप्रतिष्ठाऽपि फलावहेत्याम्नायविदः । त्रयानादरोऽपि कर्तृगतोत्कटदोषज्ञानाच्छुद्धाशयापरिस्फूर्त्तेः । अत एव साधुवासक्षेपादवन्दनीयाः तिस्रोऽपि वन्दनीयतां नातिक्रामन्तीतिसूरिश्रीहीरनामधेयानामाज्ञा इत ॥ ७६ ॥

एतेनैव शङ्काशेषोऽपि सुनिरस्य एवेत्याह—

चैत्येऽनायतनत्वमुक्तमथ यत्तीर्थान्तरीयग्रहात् , तत्किं तन्ननु दुर्मतिग्रहवशाद्दुष्टं श्रयामीति चेत् ।
साम्राज्ये घटमानमेतदखिलं चारित्रभाजां भवेत् , पार्श्वस्थस्त्वसती सतीचरितवन्नो वक्तुमेतत्प्रभुः ॥

व्याख्या—अथ यद्यस्मात् कारणात् चैत्येऽनायतनत्वमुक्तं । कस्मात् ? तीर्था० तीर्थान्तरीयस्य ग्रहः परिग्रहस्तस्मात् तत्तर्हि ननु इति आक्षेपे, अहं तच्चैत्यं किं श्रयामि ? । कीदृशं चैत्यं ? दुष्टं दोषयुक्तं । कस्मात् ? दुर्म० दुर्मतीनां दुर्बुद्धिनां पार्श्वस्थादीनां यो ग्रहः तद्वशात् इति चेत् । उत्तरमाह—त्वया उच्यमानमेतदखिलं घटमानं युक्तं भवेत् । कस्मिन् ? चारित्रभाजां साम्राज्ये सम्राड्भावे प्रवर्त्तमाने सति । विधिगुणपक्षपातस्य सर्वेषां सुकरः, पार्श्वस्थस्तु भवान् अर्थशून्यधर्मसागरः पार्श्वस्थमध्यवर्त्ती एतन्निर्दिष्टं असती सतीचरितवत् सतीचरित्रं नो वक्तुं प्रभुः न समर्थः स्यात् ॥ ७७ ॥

उपसंहरति—

सर्वासु प्रतिमासु नाग्रहकृतं वैषम्यमीक्षामहे, पूर्वाचार्यपरम्परागतगिरा शास्त्रीययुक्त्याऽपि च ।
इत्थं चाविधिदोषतापदलनं शक्ता विधातुं विधिस्वैरोज्जागररागसागरविधुज्योत्स्नेव त्वद्भक्तिप्रथा ॥७८॥

॥ इति धर्मसागरमतं निराकृतम् ॥

० —वयं सर्वासु निश्रितानिश्रितादिभेदभिन्नासु प्रतिमासु आग्रहकृतं स्वमत्येक्षितं वैषम्यं विषमत्वं न ईक्षामहे सर्वत्र साम्यमेव प्रमाणयाम इति । कया ? पूर्वाचार्यपरंपरया आगता या गीः तया परंपरागमेनेत्यर्थः । च पुनः शास्त्रीया या युक्तिस्तयापि । इत्थं च एवं व्यवस्थिते च भक्तिप्रथा प्रथमाना भक्तिः शक्ता समर्था वर्त्तते । कीदृशी भक्तिप्रथा ? विधि० विधौ विधाने स्वैरोज्जागरो यथेच्छप्रवृद्धिमान् यो राग एव सागरस्तस्मिन् विधुज्योत्स्ना इव चन्द्रचन्द्रिका इव । किं कर्तुं ? विधातुं । किं प्रति ? अविधिदोषतापदलनं अविधिदोषतापस्य परितापकारिणोऽविध्यनुमोदनप्रसंगस्य दलनं ॥ ७८ ॥

॥ इति धर्मोत्तरसागरीयमतं निराकृतम् ॥

उपस्थितया भक्त्या प्रणुन्न इव भगवत्प्रतिमामेवाभिष्टौति—

उत्फुल्लामिव मालतीं मधुकरो रेवामिवेभः प्रियां, माकन्दद्रुममञ्जरीमिव पिकः सौन्दर्यभाजं मधौ ।
नन्दच्चन्दनचारुनन्दनवनीभूमीमिव द्योः पतिस्तीर्थेशप्रतिमां न हि क्षणमपि स्वान्ताद्विमुञ्चाम्यहम् ७९

व्याख्या—अहं तीर्थेशप्रतिमां क्षणमपि स्वान्ताच्चित्तात् न मुञ्चामि न त्यजामि, किं तु विषयान्तरसञ्चारविरहेण सदा ध्यायामीति ध्वन्यते । कां क इव ? उत्फुल्लां मालतीं मधुकर इव ? भ्रमर इव, स हि मालतीगुणज्ञस्तदसंपत्तावपि तत्पक्षपातं

न परित्यजति । तथा प्रियां मनोहारिणीं रेवामिव इभः हस्ती, तस्य तद्ग्रहनक्रीडयैव रत्युत्पत्तेः । तथा माकन्दद्रुमपञ्जरीं सहकारतरुमञ्जरीं । कीदृशीं ? मधौ वसन्ते सौन्दर्यं भजतीत्येवंशीलां । पिक इव कोकिल इव । स हि सहकारमञ्जरीकषाय-कण्ठः कलकाकलीककलैर्मदयति च यूनां मन इति । तथा द्योः पतिरिन्द्रः नन्दद्भिश्चन्दनैश्चार्वीं या नन्दनवनीभूमीमिव (भूमी तामिव) । स हि प्रियाविरहतापमपि तच्चारिमचमत्कारदर्शनाद्विस्मरतीति । अत्र रसनोपमालङ्कारः ॥ ७९ ॥

मोहोद्दामदवानलप्रशमने पाथोदवृष्टिः शमस्रोतोनिर्झरिणी समीहितविधौ कल्पद्रुवल्लिः सताम् ।
संसारप्रबलान्धकारमथने मार्त्तण्डचण्डद्युतिर्जैनी मूर्त्तिरुपास्यतां शिवसुखे भव्याः पिपासाऽस्ति चेत् ८०

व्याख्या—भो भव्या भवद्भिः एतादृशी जैनी जिनसम्बन्धिनी मूर्त्तिः उपास्यतां सेव्यतां, कीदृशी जैनी मूर्त्तिः ? मोहो० मोह एव य उद्दामो दवानलः सकलभवनप्लोषकत्वात्तस्य प्रशमने पाथोदवृष्टिः मेघवृष्टिः । पुनः कीदृशी ? शमस्रोतसो निर्झरिणी नदी तत्प्रवाहकत्वात् । पुनः कीदृशी ? समी० समीहितस्य वाञ्छितस्य विधौ विधाने सतां शिष्टानां कल्पद्रुवल्लिः सुरतरुलता, अविलम्बेन सर्वसिद्धिकरत्वात् । पुनः कीदृशी ? संसा० संसार एव यः प्रबलान्धकार उत्कटं तमः तस्य मथनेऽपनयने मार्त्तण्डस्य सूर्यस्य चण्डद्युतिः तीव्रप्रभाविवेकवासरतारुण्ये मोहच्छायाया अप्यनुपलम्भात् इति । चेत् यदि शिवसुखे मुक्तिशर्मणि वः युष्माकं पिपासा उत्कटेच्छाऽस्ति । रूपकमलङ्कारः ॥ ८० ॥

॥ अथ पाशचन्द्रमतं निराकरोति ॥

एवं वृत्तद्वयेन भगवन्मूर्त्तिं स्तुत्वा, वादान्तरमारभते—

श्राद्धेन स्वजनुःफले जिनमतात्सारं गृहीत्वाऽखिलं,त्रैलोक्याधिपपूजने कलुषता मोक्षार्थिना मुच्यताम्।
धृत्वा धर्मधियं विशुद्धमनसा द्रव्यस्तवे त्यज्यताम्,मिश्रोऽसाविति लम्बितः पथि परैः पाशोऽपि चाशोभनः

व्याख्या—श्राद्धेन श्रद्धावता उपासकेन मोक्षार्थिना सता त्रैलोक्याधिपपूजने कलुषता सशङ्कता मुच्यतां त्यज्यतां त्रैलोक्याधिपस्य त्रिजगतोऽधिकं रक्षितुः, अत एव सर्वाराध्यस्य पूजने इति समासः। किं कृत्वा जिनमतात् जैनप्रवचनात् अखिलं सारं तात्पर्यं गृहीत्वा। कीदृशे त्रैलोक्याधिपपूजने? स्वजनुःफले स्वजनुषो मनुजावतारस्य फले। पुनः श्राद्धेन अशोभनः पाशोऽपि त्यज्यतां द्रव्यस्तवे धर्मधियं धर्मत्वबुद्धिं धृत्वा। केन? विशुद्धमनसा विशुद्धेन मनसा कृत्वा। कीदृशः पाशः? परैः मतिभिः पथिमार्गे इति लम्बितः। इतीति किं? असौ द्रव्यस्तवः मिश्रः धर्माधर्मोभयरूपः इति पाशचन्द्राभ्युपगम्य पाशत्वेनाध्यवसानं मुग्धजनमृगपातनध्रौव्यमभिव्यनक्ति ॥ ८१ ॥

उक्तं मिश्रत्वमेव पक्षचतुष्टयेन विकल्प्य खण्डयितुमुपक्रमते—

भावेन क्रियया तयोर्ननु तयोर्मिश्रत्ववादे चतुर्भङ्ग्यां नादिम एकदाऽनभिमतं येनोपयोगद्वयम्।
भावो धर्मगतः क्रियेतरगतेत्यल्पो द्वितीयः पुनर्भावादेव शुभात्क्रियागतरजोहेतुस्वरूपक्षयात् ॥८२॥

व्याख्या—ननु इति पूर्वपक्षे। भावेन क्रियया च तयोः भावक्रिययोः द्रव्यस्तवे तयोः धर्माधर्मयोर्मिश्रत्वे चतुर्भङ्ग्यां। कोऽर्थः? चतुर्भङ्गाः सन्ति—भावो धर्मगतः भावोऽधर्मगतः १, भावो धर्मगतः क्रियाऽधर्मगता २, भावोऽधर्मगतः क्रिया धर्मगता ३, क्रिया धर्मगता क्रियाऽधर्मगता ४ इति। एषु चतुर्भङ्गेषु आदिमः पक्षो भावेन भावस्य मिश्रत्वमित्याकारो न घटते।

कस्माद्धेतोः ? येन एकदा उपयोगद्वयं अनभिमतं आनिष्टं, द्रव्यस्तवारम्भोपयोगयोर्योगपद्याभावात् न भावयोर्मिश्रत्वं । अनारम्भे हि यत्नवान् न आरम्भे उपयुज्यते स्थैर्येऽतिचारभियोऽप्यभावादिति सूक्ष्मदृष्ट्या भावनीयमिति प्रथमभङ्गः १ । भावो धर्मगतः क्रिया इतरगता आरम्भाख्याऽधर्मगता पुनरयं भङ्गोऽल्पः अक्षोदक्षम इत्यर्थः । कुतः ? शुभात् भावात् एव क्रियागतं यत् रजोहेतुस्वरूपं अशुभभावद्वारकत्वं तस्य क्षयात् ।क्रिया हि अशुभभावद्वारा अधर्मस्य शुभभावद्वारा च धर्मस्य कारणं न स्वरूपतः ८२

द्वितीयपक्षानभ्युपगमे एव वादिनोऽनिष्टापत्तिमाह—

वाहिन्युत्तरणादिके परपदे चारित्रिणामन्यथा, स्यान्मिश्रत्वमपापभावमिलितां पापक्रियां तन्वताम्।
किंचाकेवलिनं विचार्य समये द्रव्याश्रवं भाषितं, शुद्धं धर्ममपश्यतस्तनुधियः शोकः कथं गच्छति ८३

व्याख्या—अन्यथा उक्तानभ्युपगमे स्वरूपत एवाश्रवत्वाभिमतस्याधर्मत्वोक्तौ चारित्रिणां भावसाधूनां मिश्रत्वं स्यात् । कस्मिन् ? वाहिन्युत्तरणादिके नद्युत्तारप्रमुखे परपदेऽपवादमार्गे। चारित्रिणां किं कुर्वतां ? । पापक्रियां नद्युत्तारादिरूपां कुर्वतां । कीदृशीं पापक्रियां ? । अपा० अपापो धर्मैकस्वभावो यो भावः पुष्टालम्बनाध्यवसायः तन्मिलितामिति । अत्र मिश्रत्वं मिश्रपक्षाश्रयणं परस्यापि न इष्टं, साधूनां धर्मैकपक्षाभ्युपगमात् । तस्मात् न धर्मभावे स्वरूपतः सावद्यक्रियामिश्रणं द्रव्यस्तव इति गर्भार्थः । अभ्युच्चयमाह–किं चाकेवलिनं केवलिपर्यन्तं समये सिद्धान्ते द्रव्याश्रवं भाषितं विचार्य तावत् शुद्धं धर्मं अपश्यतः तनुधियः तुच्छबुद्धेः नरस्य शोकः धर्मपक्षस्थानोच्छेदजनितवैक्लव्यलक्षणः कथं गच्छतु ? न कथंचित् । अत एव सुन्दरर्षिरयोगिकेवलिष्वेव सर्वथा संवरो मत इति सूक्ष्माघ्राणेन आकेवलं देशविरतिमेव संभावयति "जावं च णं एस जीवे एयइ वेयइ ताव च

णं आरंभइ त्ति" । एवं द्रव्यभावमिश्रता केवलिन्यपि संजाता पाशोऽपि 'सोरस्ताडं शोचयन् केन वार्यतामिति तेन मिश्रत्वं न॥८३॥

वादी प्रसङ्गं समाधत्ते—

वाहिन्युत्तरणादिकेऽपि यतनाभागे विधिर्न क्रियाभागे प्राप्तविधेयता हि गदिता तन्त्रेऽखिलैस्तान्त्रिकैः ।
हिंसा न व्यवहारतश्च गृहिवत्साधोरितीष्टं तु नो मिश्रत्वं ननु नो मते किमिह तद्दोषस्य संकीर्त्तनम् ८४

व्याख्या—वादी स्वमतं समर्थयति, तदाह—वाहिन्युत्तरणादिके नद्युत्तरणादिकेऽपि कर्मणि यतनाभागे विधिरस्ति, अप्राप्तत्वात् । क्रियाभागे तु न विधिरस्ति । हि यतः तन्त्रे शास्त्रेऽखिलैः तान्त्रिकैः अप्राप्तविधेयता गदिता । " अप्राप्तप्रापणं विधिः " इति मीमांसाव्यवस्थितेः । अयं चेह न्यायोऽस्माभिराश्रियते, यतना च भाव इति न तेन मिश्रता अन्येनैव मिश्रण-संभवात् । तर्हि नद्युत्तारादिक्रिययैव मिश्रता स्यात् । तत्राह—गृहिवत् साधोः हिंसा नद्युत्तारादिक्रिया न भवति । कस्मात् ? व्यवहारतः व्यवहारनयाच्च गृहिसाध्वोर्यतनाऽयतनाभ्यामेव व्यवहारविशेषादिति । ततो हिंसामिश्रणाभावात् नो नैव मिश्रत्वं इष्टं अस्ति । ननु इत्याक्षेपे । नः अस्माकं किं इह तद्दोषस्य संकीर्त्तनं, भवतां द्रव्यस्तवे तु साधूचितयतनाऽभावादवर्जनीयैव हिंसेति मिश्रपक्ष इति वादिन उल्लेखः । अथ अग्रतनकाव्ये उत्तरम् ॥ ८४ ॥

एतद्दूषयति—

हिंसा सद्व्यवहारतो विधिकृतः श्राद्धस्य साधोश्च नो,सा लोकव्यवहारतस्तु विदिता बाधाकरी नोभयोः
इच्छाकल्पनयाऽभ्युपेत्य विहिते तव्या तदुत्पादनोत्पत्तिभ्यां तु भिदा न काऽपि नियतव्यापारके कर्मणि ॥

व्याख्या—ग्रन्थकारो वादिमतं दूषयति—विधिं करोतीति विधिकृत्तस्य विधिकृतः श्राद्धस्य साधोश्च हिंसा नो नैव भवति। कस्मात्? सद्व्यवहारतः सिद्धान्तव्युत्पन्नजनव्यवहारतः प्रमत्तयोगेन प्राणव्यपरोपणस्यैव तन्मते हिंसात्वात् स्वगुणस्थानोचितयतनया प्रमादपरिहारस्य चोभयोरविशेषात् धर्मकर्मणि हिंसा नास्त्येवेतिस्थितं। अथ लोकव्यवहारतस्तु बाह्यलोकव्यवहारापेक्षया सा परप्राणव्यपरोपणरूपा हिंसा उभयोर्गृहिसाध्वोर्बाधाकरी न मिश्रपक्षप्रवेशकरी न स्यात्। अथ तदुत्पादनोत्पत्तिभ्यां तु भिदा काऽपि तथ्या नास्ति। कस्मिन्? इच्छाकल्पनया स्वरसपूर्वया इच्छया अभ्युपेत्य विहिते नियतव्यापारके अवर्जनीयहिंसासम्बन्धे कर्मणि, अपि तु स्वकपोलकल्पनया मुग्धमनोविनोदमात्रमिति भावः ॥८५॥

अपवादप्राये कर्मणि न विधिः, किं तु यतनाभाग एव स्वच्छन्दप्राप्ततया तत्र मिश्रत्वं स्यादत्राह—

ऽर्थेऽपि विधेयता वचनतः सिद्धा लिङर्थात्मिका, भागे बुद्धिकृता यतः प्रतिजनं चित्रा स्मृता साऽऽकरे।
नोचेज्जैनवचः क्रिया नयविधिः सर्वश्च मिश्रो भवेदित्थं भेदमयं न किं तव मतं मिश्राद्वयं लुम्पति ८६॥

व्याख्या—पूर्णेऽर्थेऽर्यमाणे यतनाविशिष्टे कर्मणि लिङर्थात्मिका लिङर्थस्वरूपा विधेयता सिद्धाऽस्ति। केन? वचनतः श्रुतिमात्रेण प्रवर्त्तनाया एव तदर्थत्वात्। या च बुद्धिकृता विधेयता विषयता विशेषरूपाऽस्ति सा भागे भवतु, न तावता क्षतिः, यतः सा प्रतिजनं प्रतिपाद्यं चित्रा स्थिता स्मृता। कस्मिन्? आकरे स्याद्वादरत्नाकरे स्वपरव्यवसायि ज्ञानं प्रमाणमिति। नो चेदेवं यतना क्रियाभागाभ्यां मिश्रत्वं तदा तत्प्रतिपादकं जैनं वचः क्रिया नयविधिश्च सर्वो मिश्रो भवेत्। इत्थं च धर्मपक्षोऽपि ताभ्यां भागाभ्यां मिश्रो भवेदिति मिश्राद्वयं स्यात्, इतरद्वयलोपेन तदेकशेषात्। तथा च तन्मिश्राद्वयं तव मतं भेदमयं पक्षत्रय-

प्रतिपादकं कथं न लुम्पति ? स्वशस्त्रं स्वोपघातायेति न्यायस्तवापन्न इति भावः । इति द्वितीयभङ्गः समर्थितः २ ॥ ८६ ॥

तृतीयपक्षमधिकृत्याह—

भावोऽधर्मगतः क्रियेतरगतेत्यत्रापि भङ्गे कथं, मिश्रत्वं तमधर्ममेव मुनयो भावानुरोधाद्विदुः ।
भक्त्यार्हत्प्रतिमार्चनं कृतवतां न स्पृश्यमानः पुनर्भावश्चित्तमिवाग्रहाविलधिया पापेन संलक्ष्यते ८७

व्याख्या—भावोऽधर्मगतः, क्रिया इतरगता धर्मगता इत्यत्रापि तार्तीयिके भङ्गे मिश्रत्वं कथं स्यात् ? यतो भावानुरोधात् तं अधर्ममेव मुनयो विदुः दुष्टभावपूर्विकाया विहितक्रियाया अपि प्रत्यवायबहुलत्वेनाधर्मत्वात् । अत एव निह्नवादीनां निर्ग्रन्थरूपस्य दुरन्तसंसारहेतुत्वेनाधर्मत्वमिति । अथ भक्त्या उपलक्षणात् विधिना च अर्हत्प्रतिमार्चनं कृतवतां भव्यप्राणिनां भावः पापेन न स्पृश्यमानः संलक्ष्यते । व्यतिरेकदृष्टान्तमाह—किमिव चित्तमिव, यथाऽऽग्रहाविलधियां आभिनिवेशमलीमसबुद्धीनां चित्तं पापेन स्पृश्यमानं संलक्ष्यते तथा न भक्तिकृतां भाव इति योजना । अथ पुष्पाद्युपमर्दयामि ततः प्रतिमां पूजयामि इति भावः पाप स्पृष्टो लक्ष्यते एवेति चेत् तर्हि नदीजलजीवान् उपमृद्नामि इति । ततो नदीमुत्तीर्य विहारं कुर्वे इति साधोरपि दुष्टः स्यात् इति तृतीयभङ्गः निराकृतः ॥ ८७ ॥

तुरीयं विकल्पमपि निराकुर्वन्नाह—

धर्माधर्मगते क्रिये च युगपद्वृत्तो विरोधं मिथो, नाप्येते प्रकृतस्थले क्वचिदतस्तुर्योऽपि भङ्गो वृथा ।
शुद्धाशुद्ध उदाहृतो ह्यविधिना योगोऽर्चनाद्यश्च यः, सोऽप्येको व्यवहारदर्शनमतो नैव द्वयोर्मिश्रणात् ॥

व्याख्या—धर्माधर्मगते च क्रिये मिथो युगपद्विरोधं धत्तः, भिन्नविषयक्रियाद्वयस्य एकसमयनिषिद्धत्वात्। अपि पुनः एते धर्माधर्मगतक्रिये कर्तृपदं प्रकृतस्थले द्रव्यस्तवस्थाने क्वचित् न स्तः। अतः कारणात् तुर्योऽपि भङ्गो वृथाऽस्ति मिश्रपक्षसमर्थनाय मृषोपन्यास इति। शुद्धाशुद्धयोगः शास्त्रोक्त एवेति तत्र तुर्यभङ्गावकाशः किं न स्यादत्राह–हि निश्चितं अविधिना जिनार्चनाद्यश्च यः शुद्धाशुद्धो योग उदाहृतः कथितोऽस्ति, सोऽपि योगः व्यवहारदर्शनमतः अस्ति, द्वयोर्मिश्रणात् नैवास्ति शुद्धाशुद्धयोर्विरोधात् इति दत्तो मिश्रपक्षजलाञ्जलिरिति चतुर्थभङ्गो निराकृतः ॥ ८८ ॥

निश्चयतस्तु शुद्धाशुद्धयोगो नास्त्येवेत्याह—

भावद्रव्यतया द्विधा परिणतिः प्रस्पन्दरूपाः स्मृता, योगास्तत्र तृतीयराश्यकथनादाद्येषु नो मिश्रता
नैवान्त्येष्वपि निश्चयादिति विषोद्गारः कथं ते भ्रमो, निष्पीता किमु न क्षमाश्रमणगीः सद्भाष्यसिन्धोः

व्याख्या—परिणतिः मनोवाक्काययोगनिबन्धाध्यवसायरूपं भावकरणं परिणतिः मनोवाक्कायद्रव्योपष्टम्भजनिता या बाह्यक्रियाः परिस्पन्दरूपास्तल्लक्षणाः योगाः भावद्रव्यतया द्विधा स्मृताः। परिणतिरपि द्विधा योगा अपि द्विधा इत्यर्थः। तत्र आद्येषु भावयोगेषु मिश्रता नो भवति। कस्मात्? तृतीयराशेः अकथनात् शुभान्यशुभानीति द्विविधान्येवाध्यवसायस्थानान्युक्तानि, न तु तृतीयो राशिरिति। अन्त्येषु द्रव्ययोगेष्वपि निश्चयात् मिश्रता नैव भवति इत्येवं ते तव को भ्रमो भ्रान्तप्रयोगो विषोद्गारः अस्ति। किमु क्षमाश्रमणगीः जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणवाणी न निष्पीता?। कीदृशी वाणी? सद्भा० सद्भाष्यं यद्विशेषावश्यकं तदेव सिन्धुः समुद्रः तस्य सुधाऽमृतं, तत्पाने हि भ्रमविषोद्गारो न स्यात् ॥ ८९ ॥

किं च संकीर्णकर्मरूपफलाभावदपि संकीर्णयोगो नास्तीति द्रव्यस्तवे मिश्रपक्षोक्तिप्रौढिः खलता विस्तार इत्याह—

मिश्रत्वे खलु योगभावविधया कुत्रापि कृत्ये भवेन्मिश्रं कर्म न बध्यते च शबलं तत्संक्रमात्स्यात्परम् । तद्द्रव्यस्तवमिश्रतां प्रवदता किं तस्य वाच्यं फलं, स्वव्युद्ग्राहितमूढपर्षदि मदान्मूर्धानमाधुन्वताऽ९०॥

व्याख्या—खलु निश्चये कुत्रापि कृत्ये योगभावविधया मिश्रत्वेऽङ्गीक्रियमाणे फलत्वेनाङ्गीक्रियमाणं मिश्रं कर्म न भवेत् तच्च बन्धतो नास्तीत्याह—न बध्यते च शबलमिति शबलं कर्म न बध्यते । कथं तर्हि मिश्रमोहनीयं प्रसिद्धं ? तत्राह— परं केवलं तत् मिश्रं संक्रमात् स्यात् । तत्तस्मात् द्रव्यस्तवमिश्रतां प्रवदता तस्य द्रव्यस्तवस्य फलं बध्यमानं कर्म वाच्यं शुभमशुभं वा तावन्न भवति अननुरूपत्वात् मिश्रं च बध्यमानं अभ्युपगच्छतः कृतान्तः कुप्येत् इत्यत्र तूष्णीमेव स्थेयं त्वया । कीदृशेन ? स्व० व्युद्ग्राहिता ये मूढास्तेषां पर्षदि मदात् बुद्धिगारवात् मूर्धानं शिर आधुन्वता कम्पयताऽयमनुभावो मदस्येति ॥ ९० ॥

ननु न्यायस्तावन्मुग्धानां कूटपाशमाय इत्यभिन्नसूत्रादेशेन श्राद्धानां मिश्रपक्ष एवेति पर्यन्तः तदधिकृतद्रव्यस्तवस्य भिन्नत्वं रोचयाम इति चेदहो दुराशयसिद्धान्ततात्पर्यपरिज्ञानमनुपासितगुरुकुलस्य तत्र कथंकारं संभवति ? तत्र हि व्यवहारनयादेशेन बन्धानौपयिकं पक्षत्रयोपवर्णनं कृतं, सङ्ग्रहनयादेशेन तु फलापेक्षया त्रैविध्यमेवेति पूजापोषधयोः को विशेषः श्राद्धानां मिश्रपक्षस्येत्यभिप्रायवानाह—

सिद्धान्ते परिभाषितो हि गृहिणां मिश्रत्वपक्षस्ततो, बन्धानौपयिको विरत्यविरतिस्थानान्वयोत्प्रेक्षया ।

॥३९॥

अन्तर्भावित एव सोऽपि पुरतो धर्मे फलापेक्षया, पूजापोषधतुल्यताऽस्य किमु न व्यक्ता विशेषेक्षिणाम्॥

व्याख्या—अधर्मपक्षः धर्मपक्षः धर्माधर्म इति पक्षत्रयं, तत्र धर्माधर्मपक्षमाह—हि निश्चितं सिद्धान्ते सूत्रकृताङ्गे ततः गृहिणो मिश्रत्वपक्षो वन्धानतुगुण परिभाषितः संकेतितः अस्ति । कया ? विर० विरत्याविरतिस्थानयोर्योऽन्वयानुगमः तदुत्प्रेक्षया स्वरूपमात्रेणेति यावत् । सोऽपि परिभाषितमिश्रपक्षोऽपि पुरतोऽग्रे फलापेक्षया धर्मेऽन्तर्भावित एवास्ति । ततोऽस्य गृहिणः विशेषेक्षिणां विशेषदर्शिनां पूजापोषधयोस्तुल्यता किमु न व्यक्ता ? अपि तु व्यक्ताऽस्ति । कस्मात् ? वाग्व्यवहारतो मिश्रपक्षस्य निश्चयजश्च धर्मत्वस्य हेतोरिति । सूत्रकृते हि पक्षत्रयव्याख्यानं मूलवृत्तितो ज्ञेयं ॥९१॥

अत्र हि कुतीर्थिकदृष्ट्यनुगत आचारोऽधर्मः स्वसमयानुगतश्च धर्मः प्रतीयते इति एतत्सर्वमभिप्रेत्य भक्तिरागप्रतिबन्ध्या

* द्रव्यस्तवे धर्मपक्षं बलात्परमङ्गीकारयन्नाह—

हिंसांशो यदि दोषकृत्तव जड द्रव्यस्तवे केन तन्मिश्रत्वं यदि दर्शनेन किमु तद्भोगादिकालेऽपि न ।
भक्त्या चेन्ननु साऽपि का यदि मतो रागो भवाङ्गं तदा, हिंसायामपि शस्तता नु सदृशीत्यत्रोत्तरं मृग्यते॥

॥ इति पाशदोषाकरस्य मतं निरस्तम् ॥

व्याख्या—हे जड यदि द्रव्यस्तवे हिंसांशो दोषकृत् मिश्रत्वकृत् स्यात्, तदा केन तन्मिश्रत्वं भवेत् ? न तावद्देशसंयमेन चतुर्थगुणस्थानगतेः । यदि च दर्शनेन सम्यक्त्वेन मिश्रत्वं तदा भोगादिकालेपि तन्मिश्रत्वं किं न स्यात् ? चेद्यादि भक्त्या मिश्रत्वं त्वयोच्यते, तर्हि सापि भक्तिरपि च का ? । यदि भक्ती रागो मतस्तदा भवाङ्गं रागद्वेषयोरेव संसारमूलत्वात्, तदा

द्वाभ्यां संसारान्तर्गताभ्यां अधर्मपक्ष एवोत्कटः स्यादिति को मिश्रावकाशः ? । प्रशस्तरागत्वाङ्गक्तिर्न भवाङ्गमिति चेत्तर्हि द्रव्यस्तवानुगता हिंसायामपि शस्तता सदृशी अस्ति । अत्र तव किमुत्तरमिति मृग्यते, तत्र च सम्यगुत्तरं वर्षसहस्रेणापि न परेण दातुं शक्यमिति मोक्षार्थिभिरस्मदुक्त एव पन्थाः श्रद्धेयः । एतेन षट्पुरुषीप्रदर्शनेन श्रमणोपासकानां न द्रव्यस्तवाधिकार इति कापुरुषस्य पाशस्य मतं निरस्तं ॥ अत्र काव्यानि—

अयमतिविशदो विचारमार्गः, स्फुरति हृदि मतिभाजुषां मुनीनाम् । जडमतिवचनैस्तु विप्रलब्धाः, कति न जडास्तदहो कलिर्बलीयान् ॥१॥ निजमतिरुचितप्रकल्पितार्थैर्विबुधजनोक्तितिरस्क्रियापराणाम् । श्रुतलवमतिदृप्तपामराणां, स्फुरितमतन्त्रमुदीक्ष्य विस्मिताः स्मः ॥२॥विधिवदनुपदं विहृण्वते ज्ञा, नयगमभङ्गगभीरमाप्तवाक्यम् । कथमिव भवताद्विनिश्चितार्थं, तदिदमधीतपुतैर्जनैर्गृहीतम् ॥३॥ शिष्ये मूढे गुरौ मूढे श्रुतं मूढमिवाखिलम् । इति शङ्कापिशाचिन्यः सुखं खेलन्तु बालिशैः ॥४॥ स्फुटोदर्के तर्के स्फुटमभिनवे स्फुर्जति सता, मियं माचां वाचां न गतिरिति मूढः मलपति । न जानीते चित्रां नयपरिणतिं नापि रचनां, वृथा गर्वग्रस्तः स्थलमखिलमन्वेष्टि विदुषाम् ॥५॥शोभते न विदुषां प्रगल्भता, पल्लवज्ञजडरागि पर्षदि । पञ्जरे बहुलकाकसंकुले, सङ्गता न हि मरालललना ॥६॥ कृष्णवासिततयोः स्फुटान्तरे, गीर्गभीरिमगुणे च भेदिनि । यस्य हंसशिशुकाकशङ्किता, तं धिगस्तु जननीं च तस्य धिक् ॥७॥ अस्तु वस्तु तदर्थो यथा तथा, पंण्डितांय जिनवाग्विदे नमः । शासनं सकलपापनाशनं, यद्वशं जयति पारमेश्वरम् ॥८॥ इति ॥९२॥

अत्रातिदेशेन कुमतिशेषं निराकुर्वन्नाह—

एतेनेदमपि व्यपास्तमपरे यत्प्राहुरज्ञाः परं, पुण्यं कर्म जिनार्चनादि न पुनश्चारित्रवद्धर्मकृत् । ॥ ४० ॥

तद्वत्तस्य सरागतां कलयतः[1]पुण्यार्जनद्वारतो, धर्मत्वं व्यवहारतो हि जननान्मोक्षस्य नो हीयते ॥

व्याख्या—एतेन शुद्धजिनपूजाया धर्मत्वव्यवस्थापनेन इदमपि व्यपास्तं निराकृतं, यदपरेऽज्ञा अनाधिगतसूत्रतात्पर्याः माहुः। किं माहुः ? जिनार्चनादि पुण्यं कर्म न पुनश्चारित्रवत् धर्मकृत् धर्मकारणं। व्यपासनहेतुमतिदेशभासं स्फुटयति—हि यतः तस्य जिनार्चनादिकर्मणः तद्वत् चारित्रवत् सरागतां कलयतःरागसहितस्य व्यवहारतो धर्मत्वं न हीयते। कस्मात् ? पुण्यार्जनद्वारतः शुभाश्रवव्यापारकत्वेन मोक्षस्य जननात् । यदुवाच वाचकः—"जिनभवनं जिनबिम्बं, जिनपूजां जिनमतं च यः कुर्यात् । तस्य नरामरशिवसुखफलानि करपल्लवस्थानि ॥ १ ॥" इति ॥ ९३ ॥

लोकोत्तरलौकिकत्वाभ्यां धर्मपुण्यरूपत्वं तु पूजायामिष्यत एवेत्याह—

या ज्ञानाद्युपकारिका विधियुता शुद्धोपयोगोज्ज्वला,सा पूजा खलु धर्म एव गदिता लोकोत्तरत्वं श्रिता ।
श्राद्धस्यापि सुपात्रदानवदितस्त्वन्यादृशीं लौकिकीमाचार्या अपि दानन्नेदवदिमां जल्पन्ति पुण्याय नः॥९४॥

व्याख्या—यां पूजाऽस्ति । कीदृशी ? ज्ञा० ज्ञानादेः आदिना सम्यक्त्वादिग्रहः उपकारिका पुष्टिकारिणी विधियुता विधिसहिता तथा शुद्धोपयोगेन इमां भवजलतरणिं भगवत्पूजां दृष्ट्वा बहवः प्रतिबुध्यन्तां, षट्कायरक्षाश्च भवन्तु, इत्याद्याकारेण उज्ज्वला ईदृशे (श्री) ति । सा पूजा खलु निश्चितं तद्भावपूर्विका असंमोहपूर्विका वा इति धर्म एव गदिता । यतः लोकोत्तरत्वं श्रिता, एतादृशगुणप्रणिधाना (त) पूजाया आगमैकविहितत्वात्, कस्यापि श्राद्धस्यापि अस्ति । किंवत् ? सुपात्रवत् । नोऽ-

---

१ गुणप्रधानपूजाया. इति प्रत्यंतरे ।

स्माकं आचार्या इतस्तु अन्यादृशीं लौकिकीं सामान्यधर्मवचनप्राप्तां पूजां दानभेदवत् दानविशेषवत् पुण्याय इच्छन्ति । कस्यापि श्रावकस्य[1] लोकोत्तरा पूजा भवति, यथा सुपात्रे दत्तं दानं मोक्षायेति । तु पुनः कस्यचित् इतराऽन्यादृशी लौकिकी पूजा पुण्याय भवति, यथा दत्तेन दानभेदेन पुण्यं भवति कृषिकरणे इव पलालं । नियमादत्रानुषङ्गिकोऽभ्युदयः, फलमिह धान्यावाप्तिः, परमं निर्वाणमिव, बीजात् दानविशेषस्य पुण्यत्वं चानुकम्पादानादेः अल्पतरपापबहुतरनिर्जराकारणत्वेन सूत्रोपदिष्टस्य वा दानादिपुण्यमध्ये प्रोक्तं धर्ममध्येऽपि तद्वत्पूजाऽपि स्यादिति परमार्थः ॥९४॥

ननु पूजादानप्रवचनवात्सल्यादिकं सरागकृत्यं, तपश्चारित्रादिकं तु वीतरागकृत्यमिति विविक्तविभागो दृश्यते । तत्राद्यं पुण्यं, अन्त्यं धर्मः स्यात् । अत एव धर्मपदार्थो द्विविधः—एकः संज्ञानयोगलक्षणोऽन्यः पुण्यलक्षणः इति शास्त्रवार्तासमुच्चये हरिभद्रसूरिभिरुक्तं, ततोऽर्वाग्भौमिकस्य[2] देवपूजादिकर्मणः कथं धर्मत्वं रोचयामस्तत्राह—

पुण्यं कर्म सरागमन्यदुदितं धर्माय शास्त्रेष्विति, श्रुत्वा शुद्धनयं न चात्र सुधियामेकान्तधीर्युज्यते ।
तस्माच्छुद्धतरश्चतुर्दशगुणस्थाने हि धर्मं नयः, किं ब्रूते न तदङ्गतां त्वधिकृतेऽप्यत्रान्तमीक्षामहे ॥९५॥

व्याख्या—अत्र च एवार्थो भिन्नक्रमश्च मात्रैवेत्यर्थः । सुधियां पण्डितानां एकान्तधीः एकान्ताभिनिवेशो न युज्यते । किं कृत्वा ? पुण्यं सरागकर्म, अन्यद्वीतरागकर्म, शास्त्रेषु धर्माय उदितं परिभाषितं । इति शुद्धनयं शुद्धनयार्थं श्रुत्वा, एकनयाभिनिवेशस्य मिथ्यात्वरूपत्वात् अन्यनयविचारेण तस्य मूलोत्खननाच्च "धम्मकंखिए पुन्नकंखिए" इत्यादौ धर्मः श्रुतचारित्र-

1 लोकोत्तरपूजातः 2 भवस्तनवर्तिनः प्राणिनः

लक्षणं पुण्यं तत्फलभूतं शुभकर्मेति हि यतः। तस्मादुक्तावान्तरनिश्चयात् शुद्धतरोऽतिशुद्धो नयो निश्चयः चतुर्दशगुणस्थाने तच्चरमसमये किं धर्मं ब्रूते? ब्रूते एव। तथा चैकान्ताभिनिवेशे ततोऽर्वाक् सर्वत्राप्यधर्मः स्यात्, स चानिष्टस्तवापीति भावः। वयं तु तदङ्गतां तु शुद्धनिश्चयाभिमतधर्माङ्गतां तु अधिकृते द्रव्यस्तवेऽपि अभ्रान्तं भ्रान्तिरहितं इक्षामहे। प्रस्थकादिदृष्टान्तभाविविचित्रनैगमनयप्रवृत्तेः। "द्रव्यस्तवे तदिह भक्तिविधिप्रणीते, पुण्यं न धर्म इति दुर्मतिनां कुबुद्धिः। तत्तन्नयैस्तु सुधियां विविधोपदेशः, संक्लेशकृद्यदि जडस्य किमत्र चित्रम् ॥१॥ अधर्मः पूजेति प्रलपति स लुम्पाकमुखरः, श्रयन् मिश्र पक्षं तमनु हरते पाशकुमतिः। विधिभ्रान्तः पुण्यं वदति शुभगच्छोत्तमबुधाः, सुधासारां वाणीमभिदधति धर्मोह्ययमिति ॥२॥" ॥९५॥

गभीरेऽत्र विचारे गुरुपारतन्त्र्येणैव फलवत्तां दर्शयन्नुपदेशसर्वस्वमाह—

इत्येवं नयभङ्गहेतुगहने मार्गे मनीषोन्मिषेन्मुग्धानां करुणां विना न सुगुरोरुद्यच्छतां स्वेच्छया।
तस्मात्सद्गुरुपादपद्ममधुपः स्वं संविदानो बलं, सेवां तीर्थकृतां करोतु सुकृती द्रव्येण भावेन वा ॥९६॥

व्याख्या—मुग्धानां मनीषा बुद्धिः सुगरोः करुणां विना न उन्मिषेत् न निराकाङ्क्षतया विश्रामेत्। कीदृशानां मुग्धानां? स्वेच्छया स्वोत्प्रेक्षितेन उद्यच्छतां उद्यमं कुर्वतां। कस्मिन्? मार्गे। कीदृशे मार्गे? इत्येवं अमुना प्रकारेण नय• नयाः नैगमादयो भङ्गाः संयोगा हेतव उत्कृष्टाद्यपेक्षया-दशपञ्चाद्येकावयववाक्यानि तैर्गहने गंभीरे। तस्मात् सुकृती द्रव्येण गृही भावेन वा साधुः तीर्थकृतां सेवां करोतु यथाधिकारं भगवद्भक्तेरेव परमधर्मत्वात्। कीदृशः सुकृती? सद्गुरुपादपद्मे मधुपः सन् गुर्वाज्ञामात्रवर्ती सन्नित्यर्थः। किं कुर्वन्? स्वं बलं योग्यतारूपं संविदानः जानन्, परस्मैपदिन प्रत्ययस्य रूपमिदम् ॥९६॥

श्रीशङ्खेश्वरपुराधिष्ठितं पार्श्वपरमेश्वरं संबोध्याभिमुखीकृत्य मया एवं तन्मतामृतवाधो दूष्यते इति स्तुतिरेवेयं पर्यवसमेति तत्रैव नयभेदमुपदर्शयति—

सेयं ते व्यवहारभक्तिरुचिता शङ्खेश्वराधीश ! यद्,दुर्वादिव्रजदूषणेन पयसा शङ्कामलक्षालनम् ।
स्वात्मारामसमाधिबाधितभवैर्नास्मान्निरुन्नीयते, दूष्यं दूषकदूषणस्थितिरपि प्राप्तैर्नयं निश्चयम्॥९७॥

व्याख्या—हे श्रीशङ्खेश्वराधीश ! सा इयं ते तव उचिता व्यवहारभक्तिः व्यवहारनयोचिता भक्तिः कृता इत्यर्थः । विधेयप्राधान्यानुरोधात् स्त्रीत्वनिर्देशः । यत् दुर्वादिनां व्रजः समूहः तद्दूषणरूपेण पयसा नीरेण शङ्कारूपमलस्य क्षालनं भवति । अत्र यत्तदोर्नित्यः सम्बन्धः, तेन सा इयं भक्तिः । सा का ? यत् क्षालनं । व्यस्तालिङ्गं न दूषणमिति शिष्टाः । परसमयदूषणपूर्वकस्वसमयस्थापनस्य भगवद्यथार्थवचनगुणस्तुत्योपासनात्वं व्यवहरन्ति । यदीयं व्यवहारभक्तिः तदा निश्चयभक्तिः का इति उच्यतामित्याकाङ्क्षायामाह—अस्माभिः दूष्यं दूषकदूषणयोः स्थितिरपि सत्तापि न उन्नीयते न वीक्ष्यते । कस्मात् ? तत्रितयानुगतो वादग्रन्थ इति ध्यानदशायां निश्चयभक्तिस्थितानामस्माकं सर्वत्र सम एव परिणामो व्युत्थाने व्यवहारभक्तौ तु परपक्षदूषणमसंभावनाविपरीतभावनानिरासाय एवेति न रागद्वेषकालुष्यमिति उचितत्वमावेदितं भवति । कथंभूतैरस्माभिः ? स्वात्मेति स्वात्मा एवारामोऽत्यन्तसुखहेतुत्वात् नन्दनवनं यत्र तादृशः, स्वात्मानं आरामयति समन्तात् क्रीडयति तादृशो वा यः समाधिः शुभोपयोगरूपः संप्रज्ञातः अपश्चिमविकल्पनिर्वचनद्रव्यार्थिकोपयोगजनितो लेशतो वा संप्रज्ञातो लयरूपः तेन वा-

1 मिदम्.

धितो बाधिताऽनुवृत्त्या स्थापितो भवः संसारो यैस्तादृशैरिति। पुनः कथं भूतैरस्माभिः निश्चयं नयं प्राप्तैः, कर्त्तरि क्तप्रत्ययः। क्वाचित् "समाध्यबाधितसुखैः" इति पाठान्तरम् ॥ ९७ ॥

अथ साक्षात्स्तुतिमेवाह—

दर्शं दर्शमवापमव्ययमुदं विद्योतमाना लसद्विश्वासं प्रतिमामकेन रहित! त्वां ते सदानन्द! याम् ।
सा धत्ते स्वरसप्रसृत्वरगुणस्थानोचितामानमद्विश्वा सम्प्रति मामके नरहित! स्वान्ते सदानं दयाम् ॥ ९८ ॥

व्याख्या—हे अकेन रहित! सर्वदुःखविप्रमुक्त!। अत एव हे सदानन्द! ध्वंसाप्रतियोग्यानन्द!। ते तव प्रतिमां त्वन्मूर्त्तिं यां दर्शं दर्शं दृष्ट्वा दृष्ट्वा प्रतिक्षणप्रवर्धमानशुभपरिणामोऽहं अव्ययमुदं विगलितवेद्यान्तरपरब्रह्मास्वादसोदरशान्तरसास्वादं अवापं प्रापं। कस्मिन्? मामके स्वान्ते मम हृदये। कथं? लसद्विश्वासं लसन् विश्वासो यत्र यस्यां क्रियायां। कीदृशीं प्रतिमां? त्वां सद्भावस्थापनामित्यर्थः। हे नरहित! मनुष्यहितकारिन्! सा तव प्रतिमा सम्प्रति दर्शनजन्यभावनाप्रकर्षकाले सदानं दयां अभयदानसहितं दयावृत्तिं पोषयति। कीदृशीं दयां? स्वरस० स्वरसप्रसृत्वरं अनुपाधि प्रवर्द्धमानं यद्गुणस्थानं तदुचितां तदनुरूपां अनुग्राह्यानुग्राहकयोर्भ्यतयोर्द्वयोस्तुल्यवृत्तित्वात्। सा कीदृशी? आनमद्विश्वा आनमत् विश्वं यां सा तथा। अत एव विद्योतमाना विशेषेण भ्राजमाना। यमकालङ्कारः "अर्थे सत्यर्थभिन्नानामावृत्तिर्यमकं" इति लक्षणम् ॥ ९८ ॥

त्वद्बिम्बे विधृते हृदि स्फुरति न प्रागेव रूपान्तरं, त्वद्रूपे तु ततः स्मृते भुवि भवेन्नो रूपमात्रप्रथा ।
तस्मात्त्वन्मदभेदबुद्ध्युदयतो नो युष्मदस्मत्पदोल्लेखः किञ्चिदगोचरं तु लसति ज्योतिः परं चिन्मयम् ॥ ९९ ॥

व्याख्या—तव बिम्बं त्वद्बिम्बं तस्मिन् हृदि विशेषेण धृते सति प्रागेव सुतरां रूपान्तरं आकारान्तरं न स्फुरति न स्मृतिकोटिमाटीकते त्वद्बिम्बेन त्वदन्यस्य स्मृतिपथारोहायोगात् त्वद्बिम्बमेव च तादृशं प्रकृतिरमणीयं येनान्यबिम्बमेव स्कूपये नागन्तुं दीयते। ततः त्वद्बिम्बालम्बनध्यानानन्तरं त्वद्रूपेऽनुस्मृते ध्याते सति भुवि रूपमात्रमथा न भवेत्, सर्वेषां रूपाणां ततो निकृष्टत्वात्, सर्वोत्कृष्टत्वेनैव च त्वद्रूपस्य ध्येयत्वात्। ततः तस्मात् त्वद्रूपध्यानात् द्रव्यगुणपर्यायसादृश्येन निश्चयतः त्वन्मदभेदबुध्युदयतः युष्मदस्मत्पदोल्लेखः न भवति, ध्यातृध्यानध्येयानां त्रयाणामेकत्वमाप्तेः। ततः किञ्चिदगोचरं चिन्मयं ज्योतिः परमब्रह्माख्यं लसति स्फुरति, तत्स्फुरणेनैव सर्वक्रियाणां साफल्यत्वात्। अयं भावः—भगवद्बिम्बे हृदि धृते भगवद्रूपानुस्मरणं तद्ध्यानमेव क्षीणाकिल्बिषत्वात् नैश्चयिकद्रव्यगुणपर्यायसाम्यपर्यालोचनायां "त्वं अहं, अहं त्वं," इत्यभेदज्ञानं समापत्तिरूपं भवति ॥ ९९ ॥

उक्तमेव भावयन्नभिष्टौति—

किं ब्रह्मैकमयी किमुत्सवमयी श्रेयोमयी किं किमु, ज्ञानानन्दमयी किमुन्नतिमयी किं सर्वशोभामयी।
इत्थं किं किमिति प्रकल्पनपरैस्त्वन्मूर्त्तिरुद्वीक्षिता, किं सर्वातिगमेव दर्शयति सद्ध्यानप्रसादान्महः ॥१००

व्याख्या—किं ब्रह्मैकमयी ब्रह्मैव एकं प्रचुरं यस्यां सा ब्रह्मैकमयी, स्वरूपोत्प्रेक्षेयम्। एवमग्रेऽपि किमुत्सवमयीत्यादौ उत्सवादयोऽपि ब्रह्मविवर्त्ता एव, न च रूपोत्प्रेक्षिताः, तेन नाक्रमदोषः, उत्प्रेक्षितेनैव क्रमस्यातन्त्रत्वात्। इत्थममुना प्रकारेण किं किमिति प्रकल्पनपरैः कविभिः त्वन्मूर्त्तिरुद्वीक्षिता सती किंशब्दमभिगच्छति सर्वातिगं यत्तादृशं महः स्वप्रका-

ज्ञानं दर्शयति । कस्मात् ? सद्ध्यानप्रसादात् निर्विकल्पकलयाऽधिगमात् । स्वतः सिद्धभावादेव । तत्र च न जिज्ञासेति सकलप्रयोजनमौलिभूतपरब्रह्मास्वादमदत्वाद्भगवन्मूर्त्तिदर्शनं भव्यानां परमहितमिति द्योत्यते ॥ १०० ॥

प्रार्थनागर्भां स्तुतिमाह—

त्वद्रूपं परिवर्त्ततां हृदि मम ज्योतिःस्वरूपं प्रभो,! तावद्यावदरूपमुत्तमपदं निष्पापमाविर्भवेत् ।
यत्रानन्दघने सुरासुरसुखं संपिण्डितं सर्वतो,भागेऽनन्ततमेऽपि नैति घटनां कालत्रयीसंभवि ॥१०१॥

व्याख्या—हे प्रभो! मम हृदि ज्योतिःस्वरूपं त्वद्रूपं तव रूपं परिवर्त्ततां अनेकधा ज्ञेयाकारेण परिणमतु । कियत् ? यावत् निष्पापं क्षीणकिल्विषं अरूपं रूपरहितं उत्तमपदं फलीभूतं साधनीभूतं वाऽप्रतिपाति ध्यानं न आविर्भवेत् तावत् । उत्तममभिधत्ते—यत्र यस्मिन् आनन्दघने आनन्दैकरसे कालत्रयीसंभवि सर्वतः संपिंडितं एकराशीकृतं सुरासुरसुखं अनन्ततमेऽपि भागे घटनां न एति, अनन्तानन्तमित्यर्थः । यदार्षम्—"सुरनरसुहं समत्तं सव्वद्धा पिंडिअं अणंतगुणं । ण वि पावे मुत्तिसुहं णंताहिं विवेगवग्गूहिं ॥१॥" तथा—"सिद्धस्स सुहो रासी सव्वद्धा पिंडिओ जइ हविज्जा । सो णंतवग्गभइओ सव्वागासे ण माइज्जा ॥ २ ॥" इत्यादि ॥१०१ ॥

स्वान्तं शुष्यति दह्यते च नयनं भस्मीभवत्याननं, दृष्ट्वा तत्प्रतिमामपीह कुधियामित्यासलुप्तात्मनाम् ।
अस्माकं त्वनिमेषविस्मितदृशां रागादिमां पश्यतां,सान्द्रानन्दसुधानिमज्जनसुखं व्यक्तीभवत्यन्वहम्॥१०२

व्याख्या—तत्प्रतिमां निर्णीतप्रसिद्धजिनेन्द्रमूर्त्तिं दृष्ट्वाऽपि इह कुधियां कुबुद्धीनां स्वान्तं चित्तं शुष्यति घनजलेन यवा-

सकवत् । अथवा अन्तर्गतसम्यक्त्वाधानस्थानं मनो मूलतः निर्गतसारनीरं भवतीत्यर्थः अत एव कुधियां तत्प्रतिमां दृष्ट्वा नयनं स्वयमेव दह्यते, शीतलजलसंपर्कात्संतप्तघृतमिव । अथवा युक्तोऽयमर्थः, यदा भाजने नीरं ज्वलितं तदा तस्मिन्नन्नादिकमपि स्वयमेव दह्यते एवं । पुनः तेषामाननं मुखं भस्मीभवति भस्मावशेषमिव । इदमपि युक्तं यदा सर्वं दग्धं तदा भस्मोर्द्धानतो भस्मलिप्तं सर्वं भवति । कीदृशानां कुधियां ? आप्तलुप्तात्मनां जिनजिनप्रतिमासु लुप्तो भ्रष्टः खंडित आत्मा येषां ते तेषां । अन्वहं निरन्तरं । अस्माकं तु सान्द्रानन्दसुधानिमज्जनसुखं व्यक्तीभवति सान्द्रो घनश्चासौ आनन्दश्च स एव सुधाऽमृतं तत्र मज्जनसुखं प्रकटीभवति । कीदृशानां (किं कुर्वतां)अस्माकं? रागात् अन्तरङ्गप्रीतितः इमां पश्यतां सतां । पुनः कीदृशानां ? अनि० अनिमेषे निमेषरहिते विस्मिते दृशौ येषां ते तेषामिति ॥१०२॥

मन्दारद्रुमचारुपुष्पनिकरैर्वृन्दारकैरर्चितां, सद्वृन्दाभिनतस्य निर्वृतिलताकन्दायमानस्य ते ।
निस्यन्दात् स्नपनामृतस्य जगतीं पान्तीममन्दामयावस्कन्दात्प्रतिमां जिनेन्द्र!परमानन्दाय वन्दामहे १०३

व्याख्या—हे जिनेन्द्र! वयं ते तव प्रतिमां परमानन्दाय वन्दामहे। कीदृशस्य तव? सद्वृ० सतामुत्तमपुरुषाणां वृन्दैरभिनतस्य । पुनः कीदृशस्य तव ? निर्वृ० निर्वृतिलतायाः मुक्तिलतायाः कन्दायमानस्य । कीदृशीं प्रतिमां ? वृन्दारकैर्देवैरार्चितां पूजितां । कैः ? मन्दारद्रुमाः देववृक्षास्तेषां चारुपुष्पाणां निकरैः समूहैः कृत्वा । पुनः कीदृशीं प्रतिमां ? पान्तीं, रक्षन्तीं । कां प्रति ? जगतीं, आधारे आधेयोपचार त् तत्र निवासिभव्यजनान्, "पा रक्षणे" शतृप्रत्ययः । कस्मात् ? स्नपनामृतस्य प्रभुस्नात्रजलपीयूषस्य निस्यंदात् क्षरणात् क्षरणेन कृत्वा । कीदृशात् निस्यन्दात्? अमं० अमन्दा उत्कटा ये आमया रोगास्तेषां

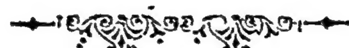
अवस्कन्दः शोप यस्मात् स तस्मात् ॥ १०३॥

अथ प्रशस्तिमाह ।

तपगणमुनिरुद्यत्कीर्त्तितेजोभृतां श्रीनयविजयगुरूणां पादपद्मोपजीवी ।

शतकमिदमकार्षीद्वीतरागैकभक्तिप्रथितशुचियशःश्रीहल्लसद्व्यक्तयुक्ति ॥ १०४ ॥

व्याख्या—तपगणमुनिः तपागच्छसाधुः इदं शतकमकार्षीत् मन्यते शास्त्रतत्त्वमिति सार्थकं मुनिनाम । कीदृशस्तपगणमुनिः ? वीत० वीतरागेषु जिनेन्द्रेषु या एकाऽद्वितीया भक्तिस्तया प्रथिता शुचियशःश्रीः येन स इति । अनेन विशेषणेन कविना यशोविजय इति स्वनाम सूचितं । कीदृशं शतकं ? लसन्त्यो व्यक्ताः प्रकटा युक्तयः यस्मिंस्तत् । अथवा क्रियाविशेषणमिति । पुनः कीदृशः ? श्रीनयविजयगुरूणां पादपद्मोपजीवी चरणकमलसेवी । कीदृशानां श्रीन०? उद्यत्० उद्यती उत्कटे कीर्त्तितेजसी बिभ्रतीति तेषामिति ॥ १०४ ॥

॥ अथ प्रशस्तिः ॥

जयति सुरनतः श्रीवर्धमानो जिनेन्द्रो, ददद‍भिमतमत्र प्राणिनां कल्पकल्पः । जगति जनितसौख्यं शासनं वर्त्तते सद्विमलमिह यदीयं गाढमिथ्यात्वभेदि ॥ १ ॥ तत्पट्टाम्बुजभास्करो गणधरः स्वामी सुधर्माऽभवत्तस्मात्सूरिवराः क्रमात्समभवँश्चारित्र-

भाजो बुधाः । श्रीचन्द्रप्रभनामसूरिरभवच्छ्रीपूर्णिमागच्छराट्, तद्वंशे विदितोऽथ सूरिरिह यो विद्याप्रभो वादिजित् ॥ २ ॥ तदनु वाग्विजितामरसूरयः, समभवन् ललितप्रभसूरयः । अजनि सूरिवरो विनयप्रभः, प्रवरतत्पदभूषणसन्निभः ॥ ३ ॥ मल्लिलसन्महिमण्डलकीर्त्तयश्चरणशुद्धिविराजितमूर्त्तयः । सुगुरवो महिमाप्रभसूरयः, शुभतदीयपदे गुणभूरयः ॥ ४ ॥ तदीयपादाम्बुजचञ्चरीकस्तदीयया सत्कृपया सुखाढ्यः । ख्यातोऽस्ति भावप्रभनामसूरिः, सतीर्थ्यशिष्यादिगणैः समेतः ॥५॥ श्रीश्रीमालिसुवीरवंशकमले श्रीराजहंसोपमो, रामाकुक्षिसमुद्भवो जयतसीदेहाङ्गजो दीप्तिमान् । जातो योऽखिलसाधुकारतिलकः श्रीतेजसीश्रेष्ठिराट्, तेन श्राद्धवरेण यत्पदमहो द्रव्यव्ययैर्निर्मितः ॥६॥ सूरिभावप्रभेणास्यां तेनानाभोगतो मया । वृत्तौ पृथक्कृतायां यत्तच्छोध्यं विबुधैरसत् ॥७॥ त्र्यङ्काश्वभूमिति (१७९३)वर्षे माघशुक्लाष्टमीतिथौ । वारे देवगुरौ जाता पूर्णेयं वृत्तिरुत्तमा ॥८॥

॥ इति श्रीमत्पूर्णिमागच्छीयभट्टारकश्रीभावप्रभसूरिसमुध्धृता प्रतिमाशतकलघुवृत्तिरियं शिष्यज्योतीरत्नस्य हेतवे संपूर्णा ॥

